

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Atatürk Principles
and Revolution History

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ / ATATÜRK UNIVERSITY

ATATÜRK DERGİSİ JOURNAL OF ATATÜRK

E-ISSN 1302-7549

Temmuz/July 2020

Cilt/Volume 9

Sayı/Number 1

“Memleket dayanışma isteyen bir birliğe muhtaçtır” (1925)

Atatürk

ATATÜRK DERGİSİ

(Journal of Atatürk)

ISSN: 1302-7549

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

2020 (Temmuz)

CİLT: IX

SAYI:1

ATATÜRK DERGİSİ

(Journal of Atatürk)

2020 (Temmuz)	CİLT: IX	SAYI:1
---------------	----------	--------

Yılda iki kez yayınlanan Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü Uluslararası Hakemli Dergisi

(Ataturk University, Directorate of the Principles of Ataturk and History of Reforms And Internationally Recognised Refereed Journal Published Biannually)

Atatürk Dergisi, Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBİAD) ve Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS INDEX) tarafından taranmaktadır.

Journal of Atatürk Scanned by SOBİAD and ASOS INDEX.

Atatürk Dergisi'nin Yayın Dili Türkçedir.

Araştırma ve Yayın Etiği: Makaleler için Benzerlik Oranı

%30 dur. Dergimize ulaşan her bir makale etik kurallar

çerçevesinde Turnitin Programında denetlenmektedir.

Yazarların bu kuralı dikkate almaları rica olunur.

SAHİBİ / OWNER

Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü Adına Atatürk Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Ömer ÇOMAKLI

(In the name of Ataturk University, Ataturk's Principles and Revolution History Institution, Rector of Atatürk University)

Prof. Dr. Ömer ÇOMAKLI

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. S. Esin DAYI (Atatürk Üniversitesi)

Prof.Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Milli Savunma Üni.)

Prof. Dr. Yavuz ASLAN (Atatürk Üniversitesi)

Prof.Dr. İhsan Sabri BALKAYA (Atatürk Üniversitesi)

Doç.Dr. İsmail EYYUPOĞLU (Atatürk Üniversitesi)

Doç.Dr. Tolga BAŞAK (Atatürk Üniversitesi)

Doç.Dr. Erkan CEVİZLİLER (Atatürk Üniversitesi)

Doç.Dr. Asaf ÖZKAN (Atatürk Üniversitesi)

Dr.Öğr.Üyesi Yavuz ÖZDEMİR (Atatürk Üniversitesi)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof.Dr. S. Esin DAYI (Erzurum-Atatürk Üniversitesi)
Prof.Dr. Zafer KOYLU (Eskişehir-Osmangazi Üniversitesi)
Prof.Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof.Dr. Serpil SÜRMEİ (Samsun-Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç.Dr. İsmail EYYUPOĞLU (Erzurum-Atatürk Üniversitesi)
Doç.Dr. Tolga BAŞAK (Erzurum-Atatürk Üniversitesi)
Doç.Dr. Erkan CEVİZLİLER (Erzurum-Atatürk Üniversitesi)
Doç.Dr. Makbule SARIKAYA (Ardahan Üniversitesi)
Doç.Dr. Asaf ÖZKAN (Erzurum-Atatürk Üniversitesi)

Editör / Editor in Chief

Prof. Dr. S. Esin DAYI (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)

İngilizce Dil Editörü/English Language Editor

Öğr. Gör. Tevfik DARIYEMEZ (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)

Dizgi ve Tasarım/Design

Öğr. Gör. Muhammed GÜLER (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi- Ağrı)

Hakem Kurulu/Referees Board

Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT (Ondokuz Mayıs Üniversitesi-Samsun)
Prof. Dr. Gen Stoyan ANDREEV (Bulgaristan)
Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Ankara Üniversitesi-Ankara)
Prof. Dr. Habıbbeyli İsa EKBEROĞLU (Azerbaycan)
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN (İstanbul Üniversitesi-İstanbul)
Prof. Dr. Selami KILIÇ (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)
Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ (Yeditepe Üniversitesi-İstanbul) (E)
Prof. Dr. Cengiz HAKOV (Bulgaristan)
Prof. Dr. Cemil HASANLI (Azerbaycan)
Prof. Dr. Hajı Muhammed HUZHENHUA (Çin)

Prof. Dr. Şakir İLBAY (Kazakistan)
Prof. Dr. Musa QASIMLI (Azerbaycan)
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Necmettin Erbakan Üniversitesi-Konya)
Prof. Dr. Osman AKANDERE (Necmettin Erbakan Üniversitesi-Konya)
Prof. Dr. Mihail MAXİM (Romanya)
Prof. Dr. Justin McCARHTY (Amerika Birleşik Devletleri)
Prof. Dr. Muhammed NUREDDİN (Lübnan)
Prof. Dr. Asan ORMUŞEV (Kırgızistan)
Prof. Dr. Ali SARIKOYUNCU (Dumlupınar Üniversitesi-Kütahya)
Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN (Gazi Üniversitesi-Ankara)
Prof. Dr. Mehmet Akif TURAL (Gazi Üniversitesi-Ankara)
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ (Hacettepe Üniversitesi-Ankara)
Prof. Dr. Yavuz ASLAN (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Milli Savunma Üni.-Ankara)
Prof. Dr. Serpil SÜRMEİ (Ondokuz Mayıs Üniversitesi-Samsun)
Prof. Dr. Enis ŞAHİN (Sakarya Üniversitesi-Sakarya)
Prof. Dr. Betül ASLAN (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)
Prof. Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Üniversitesi-Sakarya)
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ (Karadeniz Teknik Üniversitesi-Trabzon)
Prof. Dr. Mehmet OKUR (Karadeniz Teknik Üniversitesi-Trabzon)
Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU (Ondokuz Mayıs Üniversitesi-Samsun)
Prof. Dr. Mustafa ORAL (Giresun Üniversitesi-Giresun)
Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)
Prof. Dr. Salim GÖKÇEN (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi-Erzincan)
Prof. Dr. Yaşar ÖZÜÇETİN (Ahi Evran Üniversitesi-Kırşehir)
Prof. Dr. Necmi UYANIK (Selçuk Üniversitesi-Konya)

Prof. Dr. İhsan BALKAYA (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)
Prof. Dr. Mithat AYDIN (Pamukkale Üniversitesi-Denizli)
Prof. Dr. Zafer KOYLU (Osmangazi Üni.- Eskişehir)
Prof. Dr. Mehmet KÖÇER (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi-Nevşehir)
Prof. Dr. Zafer ÇAKMAK (Fırat Üniversitesi-Elazığ)
Prof. Dr. Tahir KODAL (Pamukkale Üniversitesi-Denizli)
Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN (Çankırı Karatekin Üni-Çankırı)
Doç. Dr. Firdovsiye AHMADOVA (Azerbaycan)
Doç. Dr. Dilaver AZİMLİ (Milli Bilimler Akademisi – Azerbaycan)
Doç.Dr. Faik ELEKBERLİ (Milli Bilimler Akademisi – Azerbaycan)
Doç. Dr. Hayat ŞAMIYEVA (Azerbaycan)
Doç. Dr. İsmail EYYUPOĞLU (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA (Azerbaycan)
Doç. Dr. Erkan CEVİZLİLER (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)
Doç. Dr. Tolga BAŞAK (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)
Doç. Dr. Asaf ÖZKAN (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)
Doç. Dr. Recep Murat Geçikli (İğdır Üniversitesi-Iğdır)
Doç. Dr. Makbule Sarıkaya (Ardahan Ünivers.- Ardahan)
Doç. Dr. Ömer ERDEN (Ordu Üniversitesi-Ordu)
Doç. Dr. Ahmet İLYAS (Batman Üniversitesi-Batman)
Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN (Çankırı Karatekin Üniversitesi-Çankırı)
Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi-Nevşehir)
Dr. Öğr. Üyesi Asuman DEMİRCİOĞLU (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)
Dr. Öğr. Üyesi Elif AKTAŞ (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz ÖZDEMİR (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)
Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt YÜKSEL (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)
Dr. Öğr. Üyesi Orhan TURAN (Batman Üniversitesi- Batman)

NOT: Dergide yayınlanan makalelerin içeriğinden yazarlar sorumludur.

(The articles expressed in the journal are the responsibility of the individual authors)

Yazışma Adresi / Corresponding Adress:

Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü

25240 / Yakutiye-Erzurum

e-posta: atailens@atauni.edu.tr

Belgegeçer: (0442) 231 58 82

Tlf. : (0442) 2314463-64-65

ATATÜRK DERGİSİ

(JOURNAL OF ATATÜRK)

İÇİNDEKİLER

Erdal AYDOĞAN

(Makale Türü: Araştırma-İnceleme)

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'dan Erzurum'a Yolculuğu:

Halkla İletişim Örneği

Mustafa Kemal Pasha's Journey From Samsun To Erzurum:

A Sample Of Communication With The Public

1-28

Turan AKKOYUN

(Makale Türü: Araştırma-İnceleme)

Sinemada Esrarengiz Şark İle Ateşten Gömlek

Enigmatic Orient With Shirt From The Fire In Cinema

29-48

Ayşe ERYAMAN

(Makale Türü: Araştırma-İnceleme)

Darbe Girişimleri Esnasında Lider Tutumlarının Basına Yansımalarına Bir Örnek: Akis'e
Göre 22 Şubat 1962-21 Mayıs 1963 Harekâtları ve Başbakan İsmet İnönü

An Example Of Reflection To The Press Of Leader Attitudes During Coup Attempt: 22
February 1962 - 21 May 1963 Operations And Prime Minister İsmet İnönü By Akis

49-72

Kaan Cem GENİŞ

(Makale Türü: Araştırma-İnceleme)

Demokrat Parti'ye Yapılan Bağışlara Dair Kayıtlar (1950-1960)

Records Of Donations To The Democratic Party (1950-1960)

73-96

Cüneyt AKDENİZ

(Makale Türü: Araştırma-İnceleme)

Polis Mecmuası'nın 1919-1923 Yazılarına Göre İstanbul'da İşlenen Suç Çeşitleri

Police Mecmuası's 1919-1923 By Articles In Istanbul Types Of Crimes Committed

97-124

Makalenin Geliş Tarihi: 25.04.2020
Kabul Tarihi: 28.05.2020
Makalenin Türü: Araştırma-İnceleme

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SAMSUN'DAN ERZURUM'A YOLCULUĞU: HALKLA İLETİŞİM ÖRNEĞİ

***

MUSTAFA KEMAL PASHA'S JOURNEY FROM SAMSUN TO ERZURUM: A SAMPLE OF COMMUNICATION WITH THE PUBLIC

Erdal AYDOĞAN*

ÖZ

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nı kaybedince Mondros Mütarekesi'ni imzalamak mecburiyetinde kaldı. Bu mütareke çok ağır şartları ihtiva etmekteydi. Büyük devletler şartların en kısa sürede uygulanmasını isterken ülkeyi yönetenler olup bitenler karşısında basiretsiz ve mütarekenin bütün ülkede uygulanması için sivil-asker yöneticilere talimatlar veriyordu. Mütarekeyi uygulamak istemeyenler ise görevden alınıyordu.

Bu şartları ağır bularak uygulama konusunda itirazları olan Mustafa Kemal Paşa ise aynı akıbete maruz kaldı ve İstanbul'a davet edildi. 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa, burada kaldığı süre içinde ülkenin geleceği ile ilgili çeşitli faaliyetler yürüttü. Bu çalışmaların neticesinde de Mustafa Kemal merkezli mücadele fikri ortaya çıktı.

Anadolu insanının işgaller karşısındaki duruşu, mücadelesi ve bir lider olma yolunda Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktıktan sonraki faaliyetleri, halkla teması ise millî iradeye dayalı yeni bir devletin, adımları oldu.

Anahtar Kelimeler: Millî İrade, Amasya Tamimi, Miting, İşgal, Cemiyet

---

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi: erdalaydogan@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1343-951X: **Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:**Erdal Aydoğan, "Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'dan Erzurum'a Yolculuğu: Halkla İletişim Örneği", Atatürk Üniversitesi, **Atatürk Dergisi**, IX, S.1, (Temmuz-2020), s.1-28. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniad>)

ABSTRACT

When the Ottoman Empire lost the First World War, they were obliged to sign the Armistice of Mudros. The conditions imposed by the Armistice were really harsh for the Ottoman Empire. While the great powers were eager to implement these conditions as soon as possible, the rulers of the country were short-sightedly giving instructions to the civil-military administrators for the implementation of the conditions of the Armistice across the country. Those who did not want to implement the conditions were discharged.

Mustafa Kemal Pasha was also unwilling to abide by its terms because he found them highly harsh, and then he was treated in a similar way and invited to İstanbul. Mustafa Kemal Pasha arrived to Istanbul on November 13, 1918 and conducted various activities related to the future of the country during his stay there. As a result of these, the idea of struggle based on thoughts of Mustafa Kemal arose.

The attitude of Anatolian people against the occupations, the struggle and activities of Mustafa Kemal Pasha on his way of becoming a leader after his arrival to Samsun and his contact with people became the first steps of a new state based on national will.

Keywords: National Will, Amasya Circular, PublicMeeting, Invasion, Association

GİRİŞ

Mütareke ahkamına itirazlarından dolayı İstanbul çağrılan Mustafa Kemal Paşa, 13 Kasım 1918'de İstanbul'a geldi. Burada kaldığı müddet içinde ülkenin nazik şartları karşısında çok önemli faaliyetlerde bulundu. Bu çabalarının bir neticesi olarak Anadolu'ya gitme fikri ortaya çıktı. Osmanlı sivil-asker bürokrasinin de büyük destekleriyle IX. Ordu Kıttaat-ı Müfettişliği ihdas edildi ve Mustafa Kemal Paşa müfettişliğe tayin edildi.

Bu gelişmelerin ardından, Mustafa Kemal Paşa, yolculuk hazırlıklarına başladı. Anadolu'ya hareketinden bir gün önce de İzmir, 15 Mayıs 1919 günü Yunanlılar tarafından işgal edildi. Bu hadise Mustafa Kemal Paşa'ya Anadolu'ya çıktıktan sonra yapmak istediği işlerin gerçekleşmesinde büyük kolaylıklar sağlayacağı gibi işgal

hadiselerine ait geniş bir bilgi ile Anadolu'ya hareket etmiş olması da onun için tabir-i caizse bir şans oldu.¹

Arif Hikmet Gerçekçi'nin ifadesiyle "*İstanbul'dan Samsun'a Cehennemî Saatler*" nihayet 19 Mayıs 1919 sabahı saat 6'da son buldu.

A- MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SAMSUN'DA FAALİYETLERİ

IX. Ordu Müfettişi'nin Samsun'a çıkışı moralmen çökmüş olan ahaliye yeni bir heyecan katmıştı. Ahalideki bu heyecana karşılık, başta Mutasarrıf olmak üzere bir kısım yöneticilerin basiretsizliği, teslimiyetçi tavırları ise son derece manidardı.

Gelişinden bir müddet sonra Mustafa Kemal Paşa, şehri otomobille dolaşmış sonra Hükümet makamını ve Belediye'yi ziyaret etmiş, yöneticilerle fikir teatisinde bulunmuştu. Bu sırada kendisinin geldiğini duyan Samsunlularla konuşma fırsatı bulmuş, onların gelecek için nabzını tutmaya çalışmıştı.²

Samsun ve havalisindeki asayişsizlik karşısında Mustafa Kemal Paşa, ilk iş olarak bölge halkının can ve mal güvenliğinin teminine gayret gösterdi. Çünkü buranın da ikinci bir İzmir olmaması için çok dikkatli olunması gerekiyordu.³

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da yapacağı işleri tasarlarken, asker ve sivil yönetici kadronun üzerinde çok durmuştu. Çünkü gerçek başarının, yetenekli ve bir ideale inanmış kişilerle sağlanacağını iyi biliyordu.⁴

Böylesine nazik bir dönemde yöneticilerin vasıfları çok önemliydi. Bunun için Mustafa Kemal Paşa'nın burada gerçekleştirdiği ilk iş yaşlı ve İstanbul taraftarı olduğu daha ilk günden belli olan Mutasarrıf Ethem Bey'in ve XV. Tümen Komutanı'nın görevine son verdi. Her iki göreve de vekâleten, kendisiyle Samsun'a çıkan III. Kolordu Kumandanı Refet Bey'i geçici olarak hem sivil hem de askeri idarenin en yetkilisi olarak görevlendirdi.⁵ Bu esnada Dahiliye Nezareti'nde Müsteşarlık yapmış olan Hamid Bey de 29 Mayıs'ta Samsun'a çıkmış⁶ ve Samsun Mutasarrıfı olarak resmi görevine başlamıştı.⁷

¹ **İstanbul'da Bir İngiliz Tecümanının Hatıraları-1899-1922 Abdülhamit Devrinden Mustafa Kemal'e Kadar-** (Haz: Erdal Aydoğan-Erkan Cevizliler), Erzurum, 2014, s.115.

² **Anadolu ve Trakya**, 10 İkinci Teşrin/Kasım1938.

³ "*Mustafa Kemal'in Samsun'a Çıkışı İngilizleri Ürkütmüştü*", **Yakın Tarihimiz, Birinci Meşrutiyet'ten Zamanımıza Kadar**, I, s.353.

⁴ **Türk İstiklâl Harbi İdari Faaliyetler, 15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923**, VII, Ankara, 1975, s.4.

⁵ Sadun Tanju, **Atatürk'ün Yanındakiler Karşısındakiler**, İstanbul, 1981, s.13; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA); Bâb-ı Âli Evrâk Odası (BEO), 343119.

⁶ Halit Eken, **Bir Milli Mücadele Valisi ve Anıları, Kapancızâde, Hamid Bey**, İstanbul, 2008, s.40-41.

⁷ **BOA.; BEO.**, 343077.

1- Mustafa Kemal Paşa'nın Ordu Komutanlarıyla Teması

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da bulunduğu süre içinde “*Ordu, Millet, Lider*”⁸ gibi üç önemli kuvvet arasındaki dengeyi kurmaya çaba gösterdi.

Bir taraftan sivil kuruluşlarla temas kurmaya çalışırken, diğer taraftan da Kâzım Karabekir, Cafet Tayyar, Ali Fuat Paşa gibi vatanperver idealist, cesur, gayretli Kolordu Komutanlarıyla temasa geçip orduyu kontrolü altına alma gayreti içinde bulundu⁹. Böylece ordu-millet kaynaşmasının temellerini Samsun'da atmaya çalıştı.

Mustafa Kemal Paşa, burada halkla iç içe olamamıştı. Bunun sebebi ise, İngilizlerin gözetimi altında olmasıydı. Günlerini daha çok Mıntıka Palas'taki odasında çalışarak, orduyla sık sık haberleşerek geçirmekteydi.

Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktığında, daha önceden İzmir'in işgali münasebetiyle istifa etmiş¹⁰ olan Hükümet, yeniden Damat Ferid Paşa tarafından kurulmuştu.¹¹

Böylesine nazik bir dönemde, Samsun'da bulunmak orada faaliyetler icra etmek Paşa için hayli önem arz etmekteydi. Zira ordu millet kaynaşması için gerekli zamanı kazanmış oluyordu.

Kaybedilecek zamanı olmadığını iyi bilen Mustafa Kemal Paşa, yöre halkına gerçekleri anlatarak, yabancılara karşı bir cephenin oluşturulması gereğini izah ile işe başladı. Bu arada Paşa, Samsun ve civarından gelen köy, nahiye ve kasaba heyetleriyle görüşmüş ve onlara teşkilatlanmanın kaçınılmaz olduğu hususunda telkinlerde bulunmuştu. Mesela, Terme Kazası heyetiyle sabaha kadar süren görüşmelerde, Rum çetelerine teslim olunmaması, İslam çeteleriyle işbirliği yapılması, sahillerin kontrolle her türlü silah ve muhacirin iç bölgelere girmelerine engel olunmasını, kendi bölgelerinde millî mukavemet cepheleleri kurulması ve aralarında geçen konuşma ve kararların bir sır gibi saklanması hususunda önemli telkinlerde bulunmuştu.¹² Yine, Paşa ile görüşmek üzere Samsun'a gelen Havzalılarla bu minval üzerine görüşmeler yapmış ve onlara hitaben şöyle demişti: “*Hiçbir zaman ümitsiz olmayacağız. Çalışacağız. Memleketi kurtaracağız... Bizi öldürmek değil, canlı canlı mezara gömmek istiyorlar. Şimdi çukurun kenarındayız. Son bir gayret belki bizi kurtarabilir.*”¹³

⁸ Refik Korkud, **Milli Mücadele Takvimi**, İstanbul, 1963, s.145.

⁹ Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, II, İstanbul, 1993, s.215.

¹⁰ **İleri**, 17 Mayıs 335.

¹¹ **Genelkurmay Askerî ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi (ATASE)**, Klasör (K), 323, Dosya No (D): (60)-4, Fihrist (F):14.

¹² Nuri Yazıcı, **Canik Sancağında Pontusçu Faaliyetler, 1918-1922**, (YDT.), Erzurum, 1985. s.96.

¹³ Ali Sancar, **Samsun Tarihi**, Ankara, 1966, s.80.

Samsun'dan İstanbul'a gönderdiği raporlarda çok önemli mesajlar ilettiler. Bunların arasında 22 Mayıs 1919 tarihli olanı dikkate değerdir. Bu rapor, İngiliz siyasi mümessilleri Yüzbaşı Hörst, Zoltisher ve Rehoa ile yaptıkları görüşmelerin sonucu niteliğinde olup, İstanbul üstü kapalı olarak uyarılmaktaydı.

Bu raporda; Asırlardır bağımsız yaşamış Türk milletinin hiçbir yabancıya idaresi altında yaşamaya tahammülü olmadığı, Bütün zorluklara karşı millet tek vücut olup, millî hakimiyet esasına göre yeniden şâşâlı bir hayat süreceği, Türklük duygusunun hiç kaybolmadığını tam tersine yaşanan zorlukların bu duyguyu kamçıladığı belirtiliyordu.¹⁴

Anadolu'nun her tarafında teşkilatlanmaya başlayan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve ordu komutanlarının birlikte yaptıkları çalışmalar Anadolu insanının da var olan cesaret ve metaneti daha da kuvvetlendirmiş ve tabir-i caizse geleceğin alt yapısını hazırlamıştı.¹⁵

Bunların yanında halkla temasın sağlanmasında Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'da yapmağa çalıştığı işlerden biri bölgede yeni jandarma birlikleri kurmaya çalışmasıydı.¹⁶ Çünkü O'nun için halkın güvenliği herşeyden önemliydi.

B- MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN HAVZA'YA HAREKETİ VE HAVZA'DAKİ İLK FAALİYETLERİ

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'da kaldığı altı gün içinde Anadolu'ya gönderiliş maksadına aykırı olarak, çok faydalı işlere imza atmış olması hem İstanbul Hükümeti'ni, hem de İtilâf Devletleri'ni rahatsız etmişti. Böylesine ciddiyet gösteren durum karşısında Mustafa Kemal Paşa, karargahını Havza'ya nakletmeye karar verdi.

Heyet, 25 Mayıs'ta hareket etti ve aynı gün bin bir zahmetle Kavak ilçesine varıldı. Gittiği her yeri kazanmaya ve orada millî teşkilatlar kurmaya özen gösteren Mustafa Kemal Paşa, Kavak'ta bir müddet dinlenmiş ve oranın önde gelen insanlarıyla çok faydalı görüşmeler yapmıştı. Daha yollarda görüştüğü kimi köylülerin umutsuz düşünceleri, burada yeni bir umut oluvermişti.¹⁷ Adeta aradığı ortamı bulmuş gibi gittiği her yerde yalnız bir asker değil, aynı zamanda halkın arasına karışabilmiş bir rehber

---

¹⁴ Mithat Sertoğlu, "Mustafa Kemal'in Samsun'dan Gönderdiği İki Mühim Rapor", **Belgelerle Türk Tarih Dergisi**, 14 (Kasım-1968), s.8-9.

¹⁵ **BOA, Dahiliye Kalem-i Mahsus (DH-KMS)**, 52-1/86; Sivas'ta işgal hadisesine karşı oldukça duyarlı bir davranış gösterilmişti. (**BOA.; DH-KMS**, 2-1/86.)

¹⁶ **BOA.; BEO**, 343181.

¹⁷ Hasan İzzettin Dinamo, **Kutsal İsyân-Millî Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikayesi, II**, İstanbul, 1973, s.346.

rolündeydi.¹⁸ Kavaklılara, burada Müdafaa-i Hukuk teşkilatının kurulmasını ve kendisiyle devamlı irtibat içinde olunmasını tavsiye etmişti.¹⁹

25 Mayıs 1919'da Havza'ya gelindi. Heyeti, bir kıta asker ile birlikte Kaymakam Fahri Bey, Belediye Başkanı İbrahim Bey ve Havzalılar büyük bir coşkuyla karşılamışlardı.²⁰

O sıralarda Havza'da Fransızların olması Pontusçu çeteleri iyice şımartmış ve onlara halk üzerinde büyük baskılar kurma cesareti vermişti. Bu baskılara rağmen, İzmir'in işgali Havza'da büyük bir üzüntüyle karşılanmış ve kurdukları Redd-i İlhak Cemiyeti'nin öncülüğünde mitingler düzenlemişlerdi.²¹ Bu kıpırdanışlardan cesaret almış olan Mustafa Kemal Paşa, vakit kaybetmeden, Havza'nın ileri gelenleriyle görüşmek istemiş ve 26 Mayıs'ta kendisiyle görüşmek üzere; *"Tataragaşioğlu Eyüp, Ulemadan Hacı Mustafa, Kadioğlu Hakkı, Saatçioğlu İbrahim, Belediye Başkanı İbrahim, Zübeyroğlu Fuat Bey'den mürekkebe kasaba temsilcilerini"* Mesudiye Oteli'nde kabul etmişti.²² Mustafa Kemal Paşa'nın Havzalılarla yapacağı bu önemli görüşmeyi o zamanın Havza Belediye Başkanı İbrahim Cebecioğlu hatıralarında şöyle ifade etmektedir: *"Reis Bey dedi... Vaziyet-i hazıranın fevkaladeligini izah etti ve harita üzerinde Türk vatanının ecnebi işgali altında bulunduğu yerleri gösterdi ve haritaya işaret ederek: Bizi öldürmek değil canlı canlı mezara atmak istiyorlar. Şimdi uçurumun kenarındayız. Hiçbir zaman ümitsiz olmayacağız, çalışacağız ve memleketi kurtaracağız"*.²³

Mustafa Kemal Paşa'nın mutad olan; gittiği yeri tanıma, olup bitenlerden haberdar olmak davranışı Havza'da da görülmektedir. Yine Havza Belediye Başkanı'nı yanına çağırması ve Havza'da hangi cemiyetlerin faaliyet içinde olduğunu öğrenmişti. Mustafa Kemal Paşa bu cemiyetlere rağmen, birlik ve beraberlik için yurdun her köşesinde olmasını tavsiye ettiği Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir şubesinin de Havza'da olması gerektiğini Belediye Başkanı'na iletmişti. Ayrıca Belediye Başkanıyla yaptığı bu görüşmelerde, bölgede Pontuslu Rumların faaliyetleri ve yaptıkları mezalimler hakkında da yeni bilgiler almıştı. Bu istekleri, bir anlamda ümitsiz olan Havzalıların yeni bir iman ile mücadele etme tavırlarını kamçıliyordu.²⁴

---

¹⁸ Selahattin Tansel, **Atatürk ve Kurtuluş Savaşı (1919-1922)**, Ankara, 1965, s.39.

¹⁹ H.İ. Dinamo, **Kutsal İsyân** ... s.346.

²⁰ H.İ. Dinamo, **Kutsal İsyân** ... s.348.

²¹ H.İ. Dinamo, **Kutsal İsyân** ... s.349.

²² H.İ. Dinamo, **Kutsal İsyân** ... s.349.

²³ İbrahim Cebecioğlu, *"Milli Mücadele Hatıraları, Atatürk Havza'da Neler Yaptı?"*, **19 Mayıs Samsun Halkevi Dergisi**, VII/66 (19 Mayıs 1944), s.2-3.

²⁴ İ. Cebecioğlu, *"Milli Mücadele Hatıraları..."*, s.3.

Bu çalışma ve gayretlerden memnun kalan Paşa, yapılan işlerin diğer bölgelerde de aynı heyecanı uyandırması için, başta Samsun, Bafra, Çarşamba, Sinop, Giresun, Ordu, Çorum, Tokat, Sivas, Köprü, Ladik, vs. yerlere de “*Biz burada Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşekkül ettik, sizde acele teşkil ediniz*”²⁵ tarzında bir telgrafla bildirilmesini istemişti.

1- Dr. İbrahim Talî Bey’in Merzifon’a Gönderilmesi

İngilizler Samsun’a asker çıkardıktan sonra, birliklerinin bir kısmını da stratejik açıdan önemli bir yer olan Merzifon’a nakletmek istemişlerdi. Bu haberlerin yayılması başta bölgedeki Ermeni ve Rumların sevindirmişti. Böylece bu birlikler, 30 Mart 1919’da sözde asayiş temin etmek için Merzifon’u da işgal etmişlerdi.

Hükümet binası önündeki Türk bayrağı indirilmiş yerine İngiliz bayrağı çekilmişti. Bu acı olaylar üzerine Merzifon halkı, galeyana gelmiş ve İngiliz askerleriyle çatışma içine girmişti. Bu başkaldırı, ertesi günde Hükümet konağı önünde protesto mitingiyle devam etmişti.

Bu durum karşısında ahali, başta İstanbul olmak üzere, ikbal peşine düşen Merzifon’un kimi mülkî ve askerî yöneticilerinden ümidi kesmiş ve başlarının çarelerine bakmaya başlamışlardı. Bunun için halk gizlice örgütlenmiş ve silahlandırılmıştı.²⁶

Merzifon’da böylesine acı günler yaşandığı sıralarda Mustafa Kemal Paşa Samsun’dan Havza’ya gelmiş ve yıkıcı faaliyetlere karşı tedbirler almaya başlamıştı. Bunun için Mustafa Kemal Paşa, karargahında görevli Dr. İbrahim Talî Bey’i; bölgede olup bitenleri tespit etmek, ileri gelenlerle görüşüp, birlik beraberlik tesis etmek ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurmalarına yardımcı olmak maksadıyla Merzifon’a fevkalâde bir görevle göndermişti.²⁷

Yine Merzifon eşrafından Numan Bey’in anlattıklarına göre, Mustafa Kemal Paşa’nın Havza’ya gelip halk ile görüşmesi, onlara büyük bir moral kaynağı olmuştu. Bu moral ve güvenden olsa gerek, Mondros Mütarekesi gereğince Anadolu’dan toplatılan silahların İstanbul’a gönderileceği haber alınınca Mustafa Kemal Paşa’nın emriyle halk

---

²⁵ İ. Cebecioğlu, “*Milli Mücadele Hatıraları...*”, s.4.

²⁶ A. Aziz Taşan, **Dünden Bugüne Merzifon, Ünlü Şair, Bilgin-Devlet Adamları**, İstanbul, 1979, s.42.

²⁷ Mustafa Bakan, **Merzifon ve Havalisinde Yabancı Faaliyetler, 1892-1922**, (YYLT), Ankara, 1989, s.53.

bu silahları yağma etmiş²⁸, bunların bir kısmı silahsız halka dağıtılmış, bir kısmı da güvenlik için iç kısımlara kaçırılmıştı.

Paşa, Merzifon'da yapılacak işleri organize etmek amacıyla güvenilebileceği üç kişiyi Havza'ya davet etmişti. Bunlar; Pire Mehmed (XV. Topçu Alayı Komutanı), Ahmet Süreyya (X. Alay Komutanı) ve Hacı Ömer Efendi (Belediye Reisi) idi. Bu üç şahıs aldıkları talimat üzerine, ahaliye şevk ve heyecan aşılayıp, onlara para ve silah yardımlarında bulunarak bölgede millî teşkilatlanmayı tamamlayacaktı.²⁹

2- Mustafa Kemal Paşa ve Topal Osman Arasındaki Görüşme

Mustafa Kemal Paşa, IX. Ordu Kıtâat-ı Müfettişi olarak Samsun'a çıktığı sıralarda Giresunlu Topal Osman Ağa, Giresun'da Belediye Başkanı olarak bulunuyordu. Rumların bu politikaları ve amaçları için girdikleri dayanışmalar yöre Müslümanlarını derinden etkilemiş ve bölgenin ileri gelenleri bir araya gelerek Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti etrafında birleşmişlerdi.³⁰

Halk arasında büyük bir kıymeti olan millî çeteci Topal Osman Ağa gibi isimlerle de irtibat kurmanın önemli olduğunu düşünen Mustafa Kemal Paşa, Osman Ağa hakkında gerekli malumatı almış ve O'nu daha yakından tanımak istemişti. Görüşmenin sağlanması için Samsun Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ne talimat verdi.

29 Mayıs 1919 günü gerçekleşen görüşmede, Mustafa Kemal Paşa ve Osman Ağa birçok konuda fikir teatisinde buldukları anlaşılmaktadır. Bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa, Topal Osman'a: "*Çok buhranlı günler yaşıyoruz. Ümitsiz değiliz. Senin hakkında gerekli bilgileri aldıktan sonra seni buraya çağırttım. Bundan sonra el ele çalışacağız. Pontusçuların Karadeniz kıyılarında neler yaptıklarını anlat da, bu işi bir de erbabının ağzından dinleyelim*" dedi.³¹

Bunun üzerine Osman Ağa yaşadıklarını, Rum ve Ermeni çetelerinin yaptıkları mezalimleri, İngilizlerin onlara yaptığı yardımları bir bir anlattı.³²

---

²⁸ Vehbi Cem Aşkun, **Kurtulan Merzifon, Balıkesir, 1936**, s.45; M. Bakan, **Merzifon ve Havalisinde..** s.54.

²⁹ V.C. Aşkun, **Kurtulan Merzifon...**, s.45-46.

³⁰ Hüseyin Tatlı, **Osman Ağa ve Giresun Alayının Milli Mücadelede Yeri, 1919-1923 (YYLT)**, Ankara, 1996, s.41.

³¹ Erden Menteşoğlu, **Yakın Tarihimizde Osman Ağa ve Giresunlular**, Giresun, 1997, s.80.

³² H.İ. Dinamo, **Kutsal İsyan ...** s.378; E. Menteşoğlu, **Yakın Tarihimizde Osman Ağa...**, s.80.

Geç vakitlere varan bu görüşmeler her ikisi için de tatmin edici derecedeydi. Osman Ağa, gerekli talimatları almış ve sabahleyin de Giresun'a gitmek için hareket etmişti.³³

3- Mustafa Kemal Paşa ve Mitingler Üzerine Tesirleri

İstanbul Hükümeti İtilaf Devletleri'nin baskıları sonucu, ülke menfaatlerini korumaktan aciz bir durumdaydı. Mustafa Kemal Paşa, bu gidişata karşı çıkmanın yegane yolunun, millî mukavemet cephesinin kurulmasında görüyordu.³⁴ Bu yüzden efkâr-ı umumiye bu yönde kanalize etme çabası içine girdi.

Bu düşüncelerini 28 Mayıs'ta komutanlara, valilere ve kaymakamlara gönderdiği telgrafta, memleketin içinde bulunduğu durumu izah ettikten sonra düzenli, planlı olarak, azınlıklara da zarar verilmeyecek bir şekilde heyecanlı mitinglerin yapılması gereğini vurgulamış ve millî mukavemet cephesini oluşturmak için yoğun bir gayret içinde olunmasını tavsiye etmişti.³⁵

Bu tamimler, Anadolu insanına cesaret vermiş, rehber olmuştur. Bunun üzerine Anadolu'nun birçok yerinde mitingler düzenlenmiş ve protesto telgrafları çekilmişti. *"Bu davetin resmi bir ağızdan yapılmış olması daha büyük bir mana ifade ediyordu. Çünkü Mustafa Kemal Paşa, o zaman Padişah ve Hükümet adına bu vazifeyi ifa etmiş oluyordu"*.³⁶

Söz konusu tamimlere Anadolu'nun değişik kasaba ve vilayetlerinden olumlu tepkiler vermeye başlanmıştı. Mesela, Ankara'da Ali Fuat Paşa'nın organize ettiği mitinge, civar köy ve kasabalardan da büyük katılım olmuş ve protesto mitingiyle işgaller telin edilmişti.³⁷

Mustafa Kemal Paşa'nın bu tamiminden sonra gösterilen tepkiler arasında en ses getireni Havza'da vuku bulmuştu. Mustafa Kemal Paşa'nın o sırada Havza'da bulunması, yapılan mitingin önemini daha da artırmıştı. Kendisi de bizzât mitingin amacına ulaşması için büyük çaba harcamıştı.

Havza'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasından sonra, Paşa, Havza'nın ileri gelenlerini toplayarak bir mitingin yapılmasını, katılımın büyük olması için de civar

³³ E. Menteşeoğlu, *Yakın Tarihimizde Osman Ağa...* s.81.

³⁴ Asım Us, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine Ait Hatıralar ve Tetkikler*, İstanbul, 1964, s.49.

³⁵ S. Tansel, *Atatürk...* s.39-40; *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, 79 (Mayıs 1981), Belge No:1731.

³⁶ Mehmet Şahingöz, *İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler (YDT)*, Ankara, 1986, s.283.

³⁷ Ali Fuat Cebesoy, *"19 Mayıs'ın Öncesi ve Sonrasını Anlatıyor"*, *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1963.

köylere de haberler salınmasını tavsiye ederek, miting gününü 30 Mayıs 1919 Cuma günü olarak belirlemişti. 30 Mayıs günü hava muhalefetine rağmen büyük bir kalabalık toplanmış hep birlikte Cuma namazı kılınmış ve ardından da mevlid okutulmuştu. Bu atmosferden hareketle 13 Haziran'da ahali tekrar davet edilmiş ve büyük bir katılımıla ikinci miting yapılmıştı. Mitingde “*Türk ölmemiş ve ölmeyecek*” sloganıyla ruhlar ateşlenmiş, konuşmaların ardından da toplanan ahaliye “*din, namus ve nikahları üzerine bir ahd-ı misakı yaptırılmıştı*”.³⁸

İngilizlerin ve Hükümetin bu yasakçı tavırları amacına ulaşmamış, ancak bu işleri doğrudan organize eden Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a çağrılması gündeme gelmişti. İngilizler bununla da yetinmemiş, çeşitli bahanelerle hapisanelere konulan birçok kıymetli vatan evladını Malta'ya sürerek Türk milletine gözdağı vermek istemişti.³⁹

Bu gelişmeler üzerine, durumun ciddiyet kazanması karşısında Mustafa Kemal Paşa'da İstanbul'a gitmeyi reddetmiş ve bu zamana kadar yapılmış olan münferit çıkışları artık millete ve orduya mal etmeye özen göstermişti.⁴⁰ Böylece Müfettişlik selahiyetini millet ölçüsünde genişleterek adeta milletin lideri⁴¹ olmaya namzet, tavrını netleştirmişti.

4- Mustafa Kemal Paşa'nın Trabzon ile Yazışmaları

Bu tarihlere kadar Trabzon halkı Mustafa Kemal'in adını işitmediği gibi, O'nun ne maksatla Samsun'a çıktığını da bilecek durumda değildi. Mustafa Reşit Tarakçıoğlu'nun hatıralarından anladığımızı göre; “*Mustafa Kemal Paşa ile Trabzon halkının tanışması, onun fikir ve kahramanlıkları hakkında etraflıca bilgi edinmeleri, Paşa'nın Havza'da yapmış olduğu faaliyetlerin neticesinde olmuştur*”.⁴²

Mustafa Kemal Paşa'nın Trabzon'la ilk yazışması Samsun'a çıktığı gün Trabzon'un da içinde bulunduğu görev sahasında olup bitenlerden haberdar olmak için görevlilerden istihbarat çalışmaları yapılmasıyla ilgiliydi.⁴³

---

³⁸ Gotthard Jaeschke, “*Havza'da Mustafa Kemal Paşa*”, **Bellekten**, -Ayrı Basım-, XLVI/182, Ankara, 1982, s.350.; Bu bölgede yapılan protesto mitingleri de dikkate değerdi. (Mehmet Şahingöz, “*İzmir İşgali Üzerine Karadeniz Bölgesinde Yapılan Protesto ve Mitingler*”, **19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, 13-17 Ekim 1984**, Samsun, 1988, s.63-70.)

³⁹ M. Şahingöz, **İzmir, Maraş ve İstanbul...**, s.290.

⁴⁰ Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından, (1919-1922)**, Ankara, 1994, s.23-24.

⁴¹ M. Şahingöz, **İzmir, Maraş ve İstanbul...**, s.292.

⁴² Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, **Trabzon'un Yakın Tarihi**, Trabzon, 1986, s.49.

⁴³ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD)**, II/4 (Haziran 1953), Vesika No:62.

Yukarıdaki çalışmalardan da anlaşılacağı gibi, vatanperver Trabzonlular Millî Mücadele uğruna ilk çalışmayı yapan vilayetler arasında, şuurlu hareketi ve tavırlarıyla da Mustafa Kemal Paşa'nın takdirlerini toplamıştır.

5- Mustafa Kemal Paşa'nın Erzincan ile Yazışmaları

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gidecek olması sebebiyle onun yol güzergahında önemli bir konuma sahip Erzincan ile yazışmalar yapması dikkat çekicidir. Müfettişlik mıntıkası içinde ulaşmadık yer bırakmayan Paşa, Erzincan Müstakil Mutasarrıflığı'yla ilk yazışmasını Samsun'a çıktığı gün, yani 19 Mayıs 1919'da, 8 vilayetin mülkî amirlerine ve XV-XX. Kolordu Komutanlarına hep birlikte gönderdiği ve buldukları bölgelerin asayişini ve olup bitenlerini öğrenmek istediği telgrafıdır.⁴⁴

Erzincan'ın yöneticileri ve Erzincanlılar Padişah'a ve Hilafet'e bağlıydılar. O yüzden Mustafa Kemal Paşa'nın ilk başlarda ortaya koyduğu Millî Mücadele fikri, birçok yerde olduğu gibi, Erzincan'da da ilk anda şüpheyile karşılanmıştı. O sıralarda Erzincan'da Mutasarrıf olarak bulunan Mehmet Eşref Bey de başlangıçta tarafsız kalmayı tercih etmiş, ancak Mustafa Kemal Paşa'nın samimi çıkışları Eşref Bey'i de Millî Mücadele'ye kazandırmıştı.⁴⁵

Vatanperver Erzincanlılar, İstanbul'da Şurâ-yı Saltanat'ın toplanacağı günlerde Sadrazam'ın talihsiz beyanatına atfen, Erzurum'da Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ne başvurarak; *“Bizler bir Ermeni muhtariyeti altında katiyyen yaşayamayacağız, maksatlarımız müşterektir, teşebbüsalarınızdan bizleri de haberdar buyurunuz”*, denilerek⁴⁶ Millî Mücadele'ye topyekûn destek vereceklerinin ilk mesajını vermişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa'nın mutad olan, gideceği yeri önceden tanıma davranışını Erzincan için de sergilemişti. Mutasarrıf Eşref Bey'den, Erzincan'da Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkilatının olup olmadığını, eğer varsa yöneticilerini, civar bölgelerle olan irtibatlarını kapsayan bir istihbarat raporu istediğini görmekteyiz.⁴⁷

⁴⁴ HTVD, II/4 (Haziran 1953), Vesika No:62.

⁴⁵ Hüseyin Bulut, **Millî Mücadelede Erzincan** (YDT), Erzurum, 1997, s.111.

⁴⁶ **Atatürk özel Arşivinden Seçmeler**, IV, Ankara, 1996, s.17.

⁴⁷ H. Bulut, **Millî Mücadelede Erzincan** ... s.112; Kemal Atatürk, **Nutuk - Vesikalar**, Ankara, 1991, s.613.

6- Mustafa Kemal Paşa'nın Kürt Kulübü'ne Karşı Tavrı

Mustafa Kemal'in Havza'da bulunduğu sıralarda yakından ilgilendiği bir diğer konuda, İtilaf Devletlerinin Kürt grupları üzerindeki beklentilerini engelleme gayretleriydi.

İtilaf Devletleri amaçlarına ulaşabilmek için nasıl ki Batı Anadolu'da Yunanistan'ı bir maceraya sürüklediyse, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da da amaçlarına ulaşmak için birtakım Kürt gruplarını kullanmayı çıkarlı açısından önemli görmekteydiler.

Mustafa Kemal Paşa'nın, Kürtler üzerindeki hassasiyeti özellikle Havza'daki çalışmalarında yer almıştı. Dahası denilebilir ki, Havza'da yoğunlaştığı en önemli konu Kürt Meselesi'ydi. Zaten Anadolu'daki ordu komutanlarıyla yapmış olduğu yazışmaların da ağırlık noktasını bu mesele oluşturmaktaydı.⁴⁸

Arslan'a göre, *“Mustafa Kemal Paşa'nın Kürt meselesine ilgisinin iki sebebi vardır. Birincisi; o dönemde Osmanlı yöneticilerinde bulunan bir endişeden kaynaklanmaktaydı. Bu endişe Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı milletlerin bağımsızlıklarını ilan ederek imparatorluktan ayrılmalarını Kürtlerin de izleyeceği endişesidir. Osmanlı yöneticilerindeki bu bağımsız Kürdistan korku ve endişesi, bir Osmanlı Paşası olan Mustafa Kemal Paşa'da fazlasıyla vardı...”*. İkincisi ise *“Kürdistan Teali Cemiyeti'nin çalışmalarıdır”*.⁴⁹

İngilizler bağımsız Kürt Devleti kurma çabalarında hareket noktası olarak da Diyarbakır'ı seçmişlerdi.(Bugün olduğu gibi) Şüphesiz burası rast gele seçilmiş bir yer değildi. Çünkü, burada teşkilatlanmak için yeterince uygun bir ortam vardı.⁵⁰ Mustafa Kemal Paşa, burada teşkilatlı ve etkin bir Kürt grubunun olduğunun farkındaydı ve bu hareketi büyümeden yok etme gereğine inanıyordu.⁵¹

Mustafa Kemal Paşa, bu meseleyi halletmek için bir taraftan Diyarbakır'daki XIII. Kolordu Kumandanlığı aracılığıyla olup bitenler hakkında bilgi toplarken, diğer taraftan da bir takım tedbirler almaya başlamıştı. Bu tedbirlerin en dikkate değer olanı, yörenin önde gelen eşrafiyla iyi bir ilişki kurma girişimiydi. Mesela, 28 Mayıs 1919 tarihli telgrafında; Diyarbakır Vilayeti, Hazro Nahiyesinden Hatip ve Mehmet Beylere, Garzan Kaymakamı vasıtasıyla Cemil Çeto Bey'e, Silvan'da Sadık ve Ali Ağalara, Bitlis vilayeti

---

⁴⁸ Abdurrahman Arslan, **Samsun'dan Lozan'a Mustafa Kemal ve Kürtler, 1919-1923**, İstanbul, 1991, s.19.

⁴⁹ A. Arslan, **Samsun'dan Lozan'a...** s.20.

⁵⁰ İsmail Göldaş, **Kürdistan Teâli Cemiyeti**, İstanbul, 1991, s.95.

⁵¹ İ. Göldaş, **Kürdistan Teâli Cemiyeti...** s.96.

vasıtasıyla da Mutki kazasında Musa Beylere, hitaben; kendisinin IX. Ordu Müfettişi olarak birtakım vazifeler için görevlendirildiğini ifade ettikten sonra, milletin istiklalini ve bekasını sağlamak için birlik ve beraberlik içinde olunması gerektiğini, bunun için buldukları yörelerde kendi nüfuzlarını kullanmalarını istemesiydi.⁵²

Mustafa Kemal Paşa; bu konudaki hassasiyetini Amasya’da da sürdürecekti, ve tam bağımsızlık fikri etrafında kararlı tavrından vazgeçmeyecekti.

C- Mustafa Kemal Paşa Amasya’da

Mustafa Kemal Paşa Havza’dan ayrılmadan Belediye Başkanı İbrahim Bey’i yanına çağırarak birtakım tavsiyelerde bulunmuş, özellikle de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin yapacağı işleri özetle dikte ettirmişti.

Paşa, karargahını Amasya’ya nakletmeye karar vermişti.⁵³ Nihayet 13 Haziran 1919’da Mustafa Kemal Paşa ve karargahı, halkın tezahüratı ve üzüntüsü arasında Amasya’ya hareket etti.

Yolculuk esnasında köylüler yollarını kesiyor, sevgi gösterilerinde bulunuyorlardı. Köylülerle yapılan sohbetlerin ardından da yola devam ediliyordu.

Beklenen misafirler, kalabalık bir heyetce Gezirlik’de karşılanmıştı. Bu yolculuğu ve Amasya’daki karşılama esnasındaki duygularını Hüsrev Gere de şöyle anlatmıştır. “Yolculuğumuz yol boyunca büyük ve gönülden karşılama içinde geçiyordu. Adeta bambaşka bir havaya girmiştik. Sonra öğrendik ki, Amasya Müftüsü Hacı Tefik Efendi güzergahımızdaki yerlerin müftü, vaiz, imam ve eşrafına, layığıyla karşılanmamızı ve ağırılanmamızı bildirmişti”.⁵⁴

Bu karşılamanın ardından Mustafa Kemal Paşa, Amasyalılarla yaya olarak şehre girmiş, yine halkın arasında Belediye binasına gitmiş ve burada halktan biri olarak Belediye binasında Amasyalıları bir konuşma yapmıştı.⁵⁵

Mustafa Kemal Paşa, bu selamlamanın ardından karargahı ve şehrin ileri gelenleriyle birlikte Saraydüzü kışlasına çekilerek yapılması gereken işlerin görüşülmesine geçmişti.

---

⁵² Atatürk Özel Arşivinden, IV,...s.11.

⁵³ H.C.Armstrong, **Bozkurt**, (Çev: Gül Çağlı Güven), İstanbul, 1996, s.89.

⁵⁴ Cemal Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, Ankara, 1973, s.280.

⁵⁵ “Samsun’dan Sonra Amasya’da İndirilen İlk Darbe, Hürrem Arpacıoğlu ile Yapılan Röportaj”, **Ulus**, 19 Mayıs 1962.

1- Amasya'da Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Kurulması ve Faaliyetleri

Mustafa Kemal Paşa, Havza'da bulunduğu sıralarda da Amasya'dan gelen heyeti kabul etmiş ve onlara gerek mitingler, gerekse de söz konusu cemiyetleşme için tavsiyelerde bulunmuştu. Ancak, o sıralarda Amasya'da "Müdafaa-i Milliye Cemiyeti" adıyla bir cemiyet mevcut idi. Bu cemiyet, işgaller üzerine mitingler yapmak istemiş ancak Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'ya geleceği haberi üzerine mitingi geçici olarak ertelemişlerdi.⁵⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, ismini değiştirmiş ve yerine 14 Haziran 1919'da Amasya'da Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti kurulmuştu. Amasya'nın sayılan, sevilen ve en nüfuzlu kişisi olan Millî Mücadele'ye gönülden inanmış Amasya Müftüsü Hoca Mustafa Tevfik Efendi, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Reisliği'ne seçilmişti.⁵⁷

Bu samimi desteği L. Kinross şöyle ifade eder; "*Mustafa Kemal, en güçlü taraftarlarını din adamları arasında buldu. Sivil halktan olup da kendisini tutanlar ise daha şüpheli bir kökene sahiptiler; çünkü bunlar oradaki İttihat ve Terakki üyeleri idi*".⁵⁸

Amasya'nın bu olumlu havası Mustafa Kemal Paşa'yı ziyadesiyle memnun etmişti. Bunun üzerine daha önce planlanmış ancak ertelenmiş mitingin yeniden yapılması için talimat vermiş, bu olumlu havadan istifade etmeyi düşünmüştü. Miting tarihi de 20 Haziran 1919 Cuma günü olarak belirlenmişti.⁵⁹

Mitingin düzenlenmesi için sorumluluğu, Amasya Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti üstlenmişti.⁶⁰ Amasya Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin faaliyetleri bunlarla sınırlı değildir. Kurulur kurulmaz Millî Mücadele uğruna her türlü fedakârlığı yapan cemiyet, açtıkları şubelerle de bu sürece bölgede hız vermişti. Özellikle cemiyet üyelerinin toplumun her kesiminden ve bölgenin nüfuzlu hatırı sayılır kişileri olması Mustafa Kemal Paşa'yı rahat ve emniyet içinde çalışmasına fırsat vermiş ve Amasya Tamimi'nin oluşmasına da katkıda bulunmuştu.⁶¹

---

⁵⁶ Ahmet Semerci, "Amasya Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, 14 Haziran 1919", **Askeri Tarih Bülteni**, XXI/40 (Şubat-1996), s.132.

⁵⁷ Bayram Sakallı, **Millî Mücadele'nin Sosyal Tarihi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri**, İstanbul, 1997,s.108.

⁵⁸ Lord Kinross, **Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, (Çev: Necdet Sander), İstanbul, 1994, s.209.

⁵⁹ Ahmet Demiray, "Mustafa Kemal ve Amasya", **Yeni Tanın**, 22 Haziran 1981.

⁶⁰ Ali Sarıkoyuncu, **Millî Mücadele Din Adamları**, I, Ankara, 1995, s.205.

⁶¹ A. Sarıkoyuncu, **Millî Mücadele Din Adamları**, I, s.135.

Yine Mustafa Kemal Paşa bu cemiyet vasıtasıyla toplumun nabzını tutmuş, yöre halkının birlik beraberlik içinde hareket etmesini sağlamış daha da önemlisi bölge halkının el altından teşkilatlandırılıp, silahlandırılmasına yardımcı olmuştu.⁶²

İstanbul Hükümeti'nin içinde bulunduğu gafleti kabullenmeyen ordu komutanları uzun zamandan beri Mustafa Kemal Paşa ile haberleşmeleri sıklaştırmışlar; yapılması düşünülen, dahası kaçınılmaz bir hal alan toplantının, bir an evvel yapılması için Amasya'da toplanmaya karar vermişlerdi.

Bu kararın asıl amacı “*düşmana karşı direnme tedbirleri almak ve gerekirse Anadolu'da fiili bir yönetim kurmaktı*”⁶³ Kinross'un “*Bağımsızlık Bildirisi*”⁶⁴ Cebesoy'un “*Mukaddes İttifak*”⁶⁵ dediği Amasya Tamimi'ne orada yapılan toplantıda son şekli verilerek yayınlanmıştı.

Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktığı andan itibaren yapmaya çalıştığı işlerin özünde, milli iradeyi geleceğe taşıma stratejisi vardı. Bunun için yaptıklarıyla Türk milleti adına söz söyleme selahiyetini kullanmaya namzet bir lider rolüne layık olduğunu da ispatlamaktaydı.⁶⁶

2-Mustafa Kemal Paşa'nın Görevinden Azledilmesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın Tepkisi

Mustafa Kemal Paşa, Amasya'da tamimi hazırlayıp bütün Anadolu'ya tebliğ yaptığı sıralarda, İstanbul'daki Hükümet kendisi hakkında son derece önemli kararlar alıyordu.

Hükümet, Mustafa Kemal Paşa'ya yakın, vatanperver mülkî amirlerin kendisine yapabileceği yardım ve destekleri yok etmek için, bir taraftan onları görevden alıyor, diğer taraftan da İngilizlerin baskıları sonucu Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a getirilmesi için hal çareleri arıyordu.

Bu sırada Hükümet'in, Amasya'da olanlardan haberdar olması kuvvetle muhtemeldi. Hükümet, gerek baskıların gerekse de Amasya Tamimi'nin getirebileceği yankıları hesaba katarak ve bir anlamda ona tepki olarak ifade edilebilecek kararları

---

⁶² M. Tayyip Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken, Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine**, I, Ankara, 1959, s.143.

⁶³ H. Eken, **Bir Milli Mücadele Valisi ve Anıları**, s.46.

⁶⁴ L. Kinross, **Atatürk-Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, s.210.

⁶⁵ Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1993, s.76.

⁶⁶ “*Çardak Boğazında Bir Gece, Anlatan İbrahim Süreyya Yiğit*”, **Dünya**, 10 Kasım 1954.

almaya başlamıştı.⁶⁷ 23 Haziran'da Sadrazam Vekili Mustafa Sabri başkanlığında toplanan Meclis-i Vükelâ son derece önemli şu kararları aldı: Hakkında şikayetler üzerine İstanbul'dan ayrılmış olan Mustafa Kemal Paşa'nın, halkı hükümete karşı kışkırttığı anlaşıldığından görevinden alındığı, yerine de Esbak Bahriye Nazırı Hurşit Paşa'nın tayin edileceği, gerekli işlerin yapılması içinde Dahiliye Nezareti görevlendirilmişti.⁶⁸

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da hakkında cereyan eden bu gelişmelere karşı soğukkanlılığını bozmayarak, hiçbir şey olmamış gibi görevine devam etti.

D- MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN TOKAT'A HAREKETİ VE FAALİYETLERİ

Sivas'ta oynanmak istenen oyunlardan zamanında haberdar olan Mustafa Kemal Paşa, 25-26 Haziran gecesi yaveri Cevat Abbas Bey'i çağırarak sabah erkenden Amasya'dan Tokat istikametine hareket edeceğini, bunun için hazırlıkların, gizli tutularak yapılması talimatını vermişti.⁶⁹

Bu telaş ve gizlilik yüzünden Amasya'ya gelirken gösterilen tezahürat, ayrılırken gösterilememişti. Sabah erken saatlerde yola çıkılmıştı.

Heyet, Tokat'a gelince askerlik dairesinde misafir edilmişti. Mustafa Kemal'in Tokat'ta olduğunu öğrenen Belediye Başkanı ve şehrin ileri gelenleri Paşa'yı ziyarete gelmiş⁷⁰ akşamleyin de kasabanın ileri gelenleriyle faydalı bir toplantı yapmıştı.

Yapılan toplantıda hazır bulunan Avukat Ali Bey bu görüşmelere dair hatıralarını şöyle anlatır: *“Paşa, o akşam bize, memleketin genel durumu ve kurtuluş yolları hakkında hiç unutamayacağımız şu açıklamayı yaptı: Hiçbir savunma aracına sahip olmasak bile, dişimiz ve tırnağımızla, zayıf ve dermansız kolumuzla mücadele ederek şeref ve haysiyetimizi, namusumuzu müdafaa etmeyi zorunlu görüyorum. Tarih, bize vatan uğrunda canını, malını esirgemeyen milletlerin asla ölmediklerini, hala yaşadıklarını göstermektedir. Ben hayatımı hiçbir zaman milletimden üstün görmedim ve görmeyeceğim. Her an memleket için şerefimle ölmeğe hazırım”*.⁷¹

Yine toplantı esnasında Tokat Müftüsü: *“Elimizde üç buçuk millet kaldı, bunu da böyle kırdırmayalım”* deyince Mustafa Kemal Paşa, *“Halkın bu kötü düşüncelerle*

⁶⁷ Engin Berber, **Kurtuluş Savaşında Mustafa Kemal Paşa ve Vahdettin**, Ankara, 1997, s.57; **Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler, 15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923**, VII, Ankara, 1975, s.94.

⁶⁸ **Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri**, ... s.41.

⁶⁹ K. Atatürk, **Nutuk**,... s.27.

⁷⁰ **Atatürk Ansiklopedisi, Türkiye Cumhuriyeti Siyasi Tarihi**, VI, (Haz: Kemal Zeki Gençosman), İstanbul, 1981, s.37.

⁷¹ **Atatürk Ansiklopedisi**,...s.37.

zehirlenmemesi gerektiğini” vurgulayınca, toplantıya katılanlarca bu sözleri alkışlanmış Tokat’ın bitkin, yorgun halkına yeni bir ruh kazandırmıştı.⁷²

Mustafa Kemal Paşa, Tokat’ta bir gece kaldı. 26 Haziran akşamı Konya’daki II. Ordu Müfettişliği’ne gönderdiği şifrede; Amasya, Tokat ve Sivas ahalinin bir kısmının Alevi olduğunu, Kırşehir bölgesindeki bir zâtın⁷³ bunların üzerinde büyük bir nüfuzunun bulunduğu ve bundan alınacak mektuplarla Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetlerine Alevilerin desteğinin kanalize edilebileceğini belirtmişti.⁷⁴

Mustafa Kemal Paşa, 26 Haziran’da geldiği Tokat’tan 27 Haziran sabahı erkeden Sivas’a gitmek için yola çıktı.

E-MUSTAFA KEMAL PAŞA SİVAS, ERZİNCAN VE ERZURUM’DA

Mustafa Kemal Paşa’nın Amasya’dan hareket ettiği günlerde Erzurum güzergahı üzerinde önemli bir nokta olan Sivas’ta da siyasi ve sosyal psikoloji açısından son derece nazik günler yaşanıyordu.

19 Mayıs 1919’da Padişah iradesiyle Sivas Valiliği’ne tayin olunan Reşit Paşa, 11 Haziran’da Sivas’a gelerek görevine başlamıştı.⁷⁵ Reşit Paşa, göreve başlar başlamaz, Sivas Vilayeti ve kazalarında “asayiş” hakkında malumat istemişti.⁷⁶

İstanbul Hükümeti ile Sivas Valiliği arasında cereyan eden yazışmalar devam ederken, Sivas’ta da Mustafa Kemal Paşa aleyhinde bir takım oyunlar oynanıyordu. Çünkü; Amasya Tamimi’nde, Sivas’ta millî bir kongrenin toplanacağı belirtilmişti.⁷⁷ Artık Sivas, İstanbul Hükümeti için kazanılması gereken bir bölgeydi.

Bu yüzden Sivas’ta da bir tarafta Hürriyet ve İtilaf Partisi’nin il Başkanı Halit Bey ve Elazığ’a Vali tayin olunan Ali Galip Bey’in aleyhte faaliyetleri devam ediyordu.⁷⁸ Mesela, Elazığ Valiliğine tayin olan Ali Galip Bey⁷⁹ Sivas’a gelir gelmez Vali Reşit Paşa’nın ziyaretine gitmiş ve bu görüşmelerde Mustafa Kemal Paşa aleyhinde telkinlerde bulunmuştu.

⁷² Halis Sarıkaya, **Ulusal Savaşta Tokat**, Tokat, 1936, s.19-20.

⁷³ Baba Efendi Hazretleri.

⁷⁴ **HTVD**, II/6 (Aralık 1953), Vesika No:113.

⁷⁵ **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)**, Kutu (K) :16, Gömlek (G): 60, Belge (B): 60.

⁷⁶ Hasan İzzettin Dinamo, **Kutsal İsyân-Milli Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikayesi**, III, İstanbul, 1972, s.262.

⁷⁷ **BOA.; Dahiliye Şifre (DH-ŞFR)**, 101-19/18.

⁷⁸ Hüseyin Yıldırım, **İstiklal Harbinde Sivas, 15 Mayıs 1919-23 Nisan 1920**, (YYLT), İzmir, 1986, s.49.

⁷⁹ **B.O.A., DH-KMS**, 52-1/84.

1- Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'a Hareketi ve Karşlanması

Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler 27 Haziran günü sabah erkenden yola çıkarlar. Tokat-Sivas arası yaklaşık 90 km. idi. O günkü arabalarıyla bu yol aşağı yukarı 6 saatte alınabilirdi.

Reşit Paşa, Mustafa Kemal ve beraberindekileri törenle karşılamak istese de çok geç kalınmıştı.⁸⁰ Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler Sivas'a gelmişti. Heyet, halkın büyük sevgi gösterileri arasında karşılandı. Ardından da III. Kolordu Kumandanlığı'na gidildi. Halkın, o günkü sosyal psikolojisini ve Mustafa Kemal Paşa'ya bakışını Sivas Eski Mebusu Rasim Bey hatıralarında şöyle anlatmaktadır: “*Muvasalatlarından haberdar olduğumuz için tabii istikbal ettik. Paşa, halk nazarında hiç de azlolunmuş bir kumandan değildi. Bizzât müşarüniyle azil ve nash ile artar ve eksilir bir şeyler görmüyordu*”.⁸¹

Mustafa Kemal Paşa, 27 Haziran akşamı kendisini ziyarete gelen Sivas Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Başkanı Rasim Bey ile Sivaslı aydınlarla bir araya gelerek, yapılacak işleri, ardından da Sivas'ta toplanacak Mili Kongre'nin hazırlıklarının zamanında yapılması gerektiği hususunda fikir teatisinde bulunmuştu.⁸²

Mustafa Kemal Paşa daha önce azledildiği haberlerinin her tarafta duyulması üzerine 28 Haziran'da Sâdâret'e ve Harbiye Nezareti'ne bir telgraf çekerek; “*Acizlerini bu memuriyete nasib ve tayin buyuran Zât-ı Hazret-i Padişahî'nin bu bapta birgûna irade-i seniyelerini şeref telakki eylediğim gibi ne makam-ı celil-i sadarettin ve ne de Harbiye Nezaret-i Celilesi'nden azlime dair hiçbir emir almadım*” diyerek alınan bu kararı⁸³ bir anlamda tanımadığını vurgulamıştı.

Yine 27 Haziran'da vilayetlere, mutasarrıflıklara, kolordu kumandanlıklarına bir telgraf çekerek durumu düzeltmek ve zaman kazanmak istemişti. Bu telgrafta da kendisini bu göreve Padişah'ın atadığını dolayısıyla da görevden alacak kişinin Padişah olduğunu, kendisini görevden aldığı takdirde de “*sine-i millette bir fert-i millet olarak dahi takibetmek benim için en mübeccel bir vazife ve en kati bir emel*” olarak şeref duyacağını belirtmişti.⁸⁴

---

⁸⁰ Mahmut Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, Ankara, 1968, s.4.

⁸¹ “*Rasim Bey'in Hatıraları*”, **Atatürk Denizinden Damlalar**, (Der: Behçet Kemal Çağlar), İstanbul, 1969, s.92.

⁸² K.Atatürk, **Nutuk**, s.29; **TBMM Zabıt Ceridesi**, I/I, Ankara, 1981, s.12.

⁸³ **TBMMZC.**, I/1..., s.12; **HTVD**, I/2 (Aralık 1952), Vesika No:27.

⁸⁴ **TBMMZC.**, I/1,...., s.12; **HTVD**, II/6 (Aralık 1953), Vesika No:114.

Mustafa Kemal Paşa Sivas'a geldiğinde verdiği ilk emir, Ali Galip Bey ve beraberindekilerin huzuruna getirilmesiydi. Çünkü Ali Galip'in yapmak istediklerini Dr. İbrahim Talî Bey vasıtasıyla öğrenmiş ve “*bu cesur adamı (!)*” merak etmişti.

Bu konuşmaya şahit olanlar, ertesi gün Ali Galip'in İstanbul'a döneceğini tahmin ederlerken, Ali Galip Bey, o gece Mustafa Kemal'in ikamet ettiği yere gelerek kendisiyle çok özel görüşmesi gerektiği hususunda haber göndermiş ve tekrar huzura kabul edilmişti.⁸⁵

28 Haziran gecesi Ali Galip, Elazığ'a gitmeye Mustafa Kemal'i ikna etmişti. Ertesi günü Mustafa Kemal Paşa'nın Erzincan'a hareket ettiği sıralarda, Ali Galip Bey'de Elazığ'a gitmek için hareket etmişti.

2- Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'tan Erzincan'a Hareketi

Sivas'ta aleyhte yapılan kara propagandalar ve oyunlar karşısında iyice sıkıştığı anlaşılan Mustafa Kemal Paşa, bu işlere fırsat vermeden 29 Haziran günü Erzurum'a hareket etmeye karar vermişti.

Mustafa Kemal Paşa, Vali Reşit Paşa ve ileri gelenlerle görüşüp millî teşkilatlanma için kendilerinden bu konuda yardımcı olmalarını istemişti. Refet Bey'i de Sivas'ta bırakarak, kongre için gerekli hazırlıkların yapılması görevini vermişti.⁸⁶

O günkü zor şartlarda, Sivas, Hafik ve Zara'dan sonra Suşehri'ne gelinmiş ve orada bir müddet dinlenilmişti. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa'nın Suşehri'ne geldiğini duyan halk ziyarete gitmiş ve onlara da başta Padişah olmak üzere ülkenin içinde bulunduğu durumu izah etmiş ve kurtuluşun ancak birlik beraberlik ve silahlanmayla olacağını anlatmıştı.⁸⁷ Daha sonra da yola devam edilmiş ve 29 Haziran akşamı Refahiye'ye gelinmişti. Geceyi Refahiye'de “*Belediye Başkanı Kemahlı Küçükoğlu Hüseyin Efendi'nin evinde geçirdi (29/30 Haziran)*”.⁸⁸

Bu sıralarda İstanbul Hükümeti, Mustafa Kemal'i adım adım izliyordu. Bu sıralarda Dahiliye Nezareti'ne vekâleten atanan Adliye Nazırı Vasfi Efendi'den alınan talimat doğrultusunda Mustafa Kemal Paşa'nın azledildiğini tekrar duyurmak mecburiyeti hasıl olmuştu.⁸⁹ Çünkü azledildiği söylenen Mustafa Kemal Paşa görevine

⁸⁵ **Reşid Paşa'nın Hatıraları**, (Haz: Cevdet R. Yularkıran), İstanbul, 1339, s.62.

⁸⁶ “*İbrahim Talî Bey'in Hatıraları*”, **Dünya**, 10 Kasım 1954; “*Rauf Orbay'ın Hatıraları*”, **Yakın Tarihimiz, Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar**, I, s.6.

⁸⁷ Refik Necdet Aktaş, **Atatürk'ün Bağımsızlık Savaşı Nasıl Hazırlandı**, İstanbul, 1973, s.118.

⁸⁸ R. N. Aktaş, **Atatürk'ün Bağımsızlık Savaşı...**, s.119; Tahir Erdoğan Şahin, **Erzincan Tarihi**, II, Erzincan, 1987, s.428.

⁸⁹ **BOA.; BEO**, 343446.

devam ederken, azledildiğini duyuran Nazır istifa etmek zorunda kalmıştı. Bu maksatla Posta Telgraf Umum Müdürlüğü, verilen talimat gereğince bir keza daha Mustafa Kemal Paşa tarafından çekilecek her türlü yazışmanın kabul edilmemesini Anadolu'ya tamimle duyurduğu⁹⁰ gibi ayrıca, Dahiliye Nezareti de 28 Haziran 1919'da gönderdiği yeni bir tamimle bu millî teşkilat için çalışanların şiddetle takibini istemişti.⁹¹

Şüphesiz bu çıkışın perde arkasında da İngilizlerin baskısı vardı. Paris Konferansı'nda ümitler suya düşünce Hükümet iyice bunalmıştı. Bu sırada General Milne, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda Mustafa Kemal ve Cemal Paşaların derhal İstanbul'a çağrılmasının gerektiği hususunda ultimatolmuştu.⁹²

Sıkıntılı bir yolculuğun ardından Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları 1 Temmuz'da Erzincan'a gelmişti. Gelen heyeti şehrin girişinde; “*Vilayat-ı Şarkiyeye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Başkanı ve üyeleri, Belediye Başkanı, Mutasarrıf Eşref Bey, askerî ve mülkî erkan ve halk tarafından*”⁹³ karşılamıştı. Heyet, bu geceyi Erzincan'da geçirecekti. Çünkü hem yol yorgunluğu hem de arabaların tamire ve benzine ihtiyacı vardı.

Mustafa Kemal Paşa, 2 Temmuz'da Erzincan'dan Erzurum'a doğru hareket edeceği sıralarda Mabeyn-i Hümayun Başkâtibi Ali Fuat (Türkgeldi) imzalı bir telgraf aldı. Bu telgraf bizzât Padişah adına çekilmişti. Bu telgrafın aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'nın Erzincan'a gelinceye kadar Padişah adına aldığı ilk telgraf olma özelliği vardı. Telgrafta özetle şöyle denilmekteydi; Padişah, yolculuk esnasında yapmış olduğumuz değerli hizmetleri takdirle karşılamaktadır. Ancak bu aşama da yapmış olduğunuz faaliyetlerin İngilizleri ziyadesiyle rahatsız ettiğini, devletin bu günkü ahvaline rağmen her türlü fenalığın altından kalkılabileceği, Hükümet'in sizi görevinizden azletmesini tasdik etmediğini ama istifa ederek iki aylık bir hava değişimine çıkmanızın daha uygun olacağı Padişah'ın hassaten istediği ifade edilmişti.⁹⁴

Görüldüğü üzere Padişah, henüz Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına karşı olumsuz bir tavır takınmamış,⁹⁵ ancak bu istekle artan baskılar karşısında bir nebze olsun

---

⁹⁰ Refik Halid Karay, **Minelbab İlelmihrab-Mütareke Amları**, İstanbul, 1992, s.175.

⁹¹ **BOA.; DH-ŞFR**; 100/202.

⁹² Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev: Cemal Köprülü), Ankara, 1991, s.134.

⁹³ H. Bulut, **Milli Mücadelede Erzincan ...**, s.114.

⁹⁴ **TBMMZC**, I/1,... s.413.

⁹⁵ H. Bulut, **Milli Mücadelede Erzincan ...** s.116; Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam, Mustafa Kemal, 1919-1922**, II, İstanbul, 1983, s.87.

rahatlamayı hedeflemişti. Fakat, Mustafa Kemal Paşa, Padişahın bu isteğine olumlu cevap vermemiş, Erzurum'a doğru yoluna devam etmişti.

2 Temmuz 1919'da Mamahatun (Tercan)'a gelindi. Daha sonra da Belediye giderek kazanın durumu hakkında gerekli bilgileri aldı. Yine Paşa'nın Tercan'a geldiği haberini alan Tercanlılar, Belediye'ye gelerek Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret etmiş, ülkenin içinde bulunduğu son durum hakkında bilgi almışlardı. Mustafa Kemal Paşa, kendisini ziyarete gelen Tercanlılara: "*Padişah, düşmanlar tarafından zincire çekilmiştir. Ayağımıza çarıklarımızı geçirip silahlarımıza sarılarak bu durumdan kurtaracağız-yurdumuzu...*"⁹⁶ diyerek, bu durumdan kurtulmak için gerekli tavsiyelerde bulunmuştu.

Mustafa Kemal Paşa Tercan'da bulunduğu sırada yeni Harbiye Nazırı'nın (Ali Ferid Paşa) 30 Haziran tarihli bir telgrafını aldı. Bu telgrafta; ülkenin içinde bulunduğu durumu izah ile İstanbul hükümeti ile aralarında anlaşmazlığın sebebinin ne olduğunu bilmediğini; O'na, Padişah'ın kendisi hakkında iyi düşünceler beslediğini, bundan başka her konuda kendisine elinden gelen yardımları esirgemeyeceğini vurgulamış, sonunda da telgrafını "*ellerinizden öperim*" diyerek bitirmişti.⁹⁷

Bu yazışmalardan sonra Mustafa Kemal ve beraberindeki heyet, uzun yorucu bir yolculuğun ardından 3 Temmuz 1919 sabahı Tercan'dan Erzurum istikametine hareket etmişlerdi.

3- Mustafa Kemal Paşa'nın Erzincan'dan Erzurum'a Hareketi ve Erzurum'da Karşılansısı

Mustafa Kemal Paşa Samsun'dan Erzurum'a doğru yaptığı yaklaşık 690 km.lik yolculuğu kırkaltı günde tamamlamıştı. Bu yolculuk esnasında yapmış olduğu son derece önemli faaliyetler Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında istikbalin önünü açmıştı.

Bu yolculuk devam ederken, Erzurum'da da Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, ülkenin içinde bulunduğu şartlara karşı bölgesel bir kurtuluş hareketi başlatmıştı. Meseleler artıp ciddiyet kazanınca, Trabzon ve Erzurumlular da birlikte hareket ederek Doğu Anadolu için başta Kâzım Karabekir Paşa olmak üzere sivil, asker birlik beraberlik içinde durmadan çabalıyor⁹⁸ ve olup bitenlerden Mustafa Kemal'i haberdar ediyorlardı.

⁹⁶ R. N. Aktaş, *Atatürk'ün Bağımsızlık Savaşı...*, s.121.

⁹⁷ TBMMZC, I/1,..., s.13; HTVD, I/2 (Aralık-1952), Vesika No:28.

⁹⁸ Hayati Aktaş, *1919 Yazında Erzurum*, (YYLT), Konya, 1990, s.17.

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'a gelmeden önce de kongre hazırlıkları tamamlanmış, kongreye katılacak temsilciler peyderpey Erzurum'a gelmeye başlamıştı.⁹⁹

Ayrıca bu esnada görünürde; Mütareke gereğince ordunun terhisi ve silahların toplatılmadığını, gerçekte ise; bağımsız bir Ermenistan devletinin kurulması için gerekli alt yapıyı hazırlamaya¹⁰⁰ memur İngiliz Yarbay A. F. Rawlinson, Erzurum'daki bu gelişmeleri dikkatle takib ediyordu.¹⁰¹

Erzurum'da bu gelişmeler olurken Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler, 3 Temmuz'da Tercan'dan hareket ile aynı günü ikindiye doğru Erzurum'a gelmişlerdi.

3 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki heyet, önce Erzurum'a bağlı Ilıca mevkiinde, başta Kâzım Karabekir olmak üzere mülki, askerî erkân ile halkın iştirak ettiği törenle karşılanmıştı. Rauf Bey, bu güzel karşılama törenini, "*Mustafa Kemal Paşa'nın, o günlerde maruz kaldığı muameleler dolayısıyla sarsılır gibi olan mevki ve itibarını korumak maksadiyle tertiplediğini*"¹⁰² ifade etmektedir.

Gelen heyet, Süleyman Necati Bey¹⁰³ tarafından kısa bir "*hoş geldin*" hitabıyla karşılanmıştı. Ardından da yolun üstünde kurulmuş çadırlara geçilerek bir müddet dinlenilmiş¹⁰⁴ ve durum değerlendirilmesi yapılmıştı. Yolculuk esnasındaki haberleşmeler Mustafa Kemal Paşa'yı ziyadeyisiyle heyecanlandırmıştı. Dahası, tutuklanabileceğini de ihmal dairesinde görmüştü. Ancak karşılama töreninde Kâzım Karabekir'in; "*Müfettişlikten hatta askerlikten çekilmenize teessür duymadan karar verebilirsiniz. Size mukaddesatım namına söz veriyorum. Size müfettiş olduğunuzdan daha ziyade hürmetkar bulunurum*", sözleri kendisini çok rahatlatmıştı.¹⁰⁵ Bu sözler kendisi ve arkadaşları için fevkalade derin manalar taşıyordu. İşte bu sayededir ki, Erzurum'da huzur ve güven içinde faaliyetlerini devam ettirecekti.¹⁰⁶ Bu görüşmelerden bir müddet sonra da Erzurum'a hareket edilmişti.

Heyete, Erzurum'da ikinci karşılama töreni de şehir merkezinde yapıldı. Erzurumlular Mustafa Kemal Paşa'yı yeterince tanımamasına rağmen, bir müddet önce,

⁹⁹ Yavuz Özdemir, "*İngiliz Yarbay Rawlinson, Mustafa Kemal Görüşmeleri*", **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dergisi, Erzurum Mustafa Kemal Atatürk ve Erzurum Özel Sayısı**, II/1, Temmuz 1997, s.60.

¹⁰⁰ Süreyya Şehidoğlu, "*Erzurum Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Kongre Hazırlıkları ve Mustafa Kemal Erzurum'da*", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (BTTD)**. IX/50 (Kasım-1971), s.7-11.

¹⁰¹ R. N. Aktaş, **Atatürk'ün Bağımsızlık Savaşı...**, s.18.

¹⁰² "*Rauf Orbay'ın Hatıraları*", **Yakın Tarihimiz, Meşrutiyetten...**, I, s.49; İlhan Gedik, **Milli Mücadele'de XV. Kolordu (YDT)**, Ankara, 1992, s.64.

¹⁰³ Albayrak Gazetesi'nin sahibi, Avukat ve Erzurum Mebusu.

¹⁰⁴ GÜNERİ, Süleyman Necati, **Hatıra Defteri**, (Haz: Ali Birinci), Ankara, 1999, s. 61; Asuman Demircioğlu, **1919-1923'de Süleyman Necati Bey**, (YYLT), Erzurum, 1992, s.80.

¹⁰⁵ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**. İstanbul, 1990, s.62.

¹⁰⁶ Selahattin Tansel, **Mondrostan Mudanya'ya Kadar**, II, İstanbul, 1991, s.29.

itibar kaybeden Padişah ve Hükümete karşı, gösterdiği sert ve kararlı tavırları nedeniyle onu bu sayede tanımış ve ona güven duymaya başlamışlardı.

Otomobillerle şehre gelindiğinde, şehrin İstanbul Kapı mevkiinde büyük bir kalabalık tarafından tezahüratlarla, alkışlarla karşılanmıştı. Mustafa Kemal Paşa, otomobilden inerek askeri selamlamış ve toplanan halka kısa bir konuşma yapmıştı.¹⁰⁷ Bu törenin ardından da bizzât, Kâzım Karabekir tarafından hazırlattırılan Kolordu'nun Müstahkem Mevki binasındaki karargahına gidilmişti.

Erzurum halkı burada da Paşa'yı yakından görmek amacıyla toplanmıştı. Burada Erzurum'un önde gelen kişileriyle bir müddet görüşme yapmış onlara da düşüncelerini, yapmak istediklerini izah etmişti.

Karşılama merasimini Erzurum'da bulunan Mazhar Müfit şöyle tasvir eder. *“Erzurum'un İstanbulkapısı muazzam bir kalabalıktan görünmez hale gelmişti. Bir bando ve ihtiram müfrezesi resm-i selami ifa etmek üzere vaziyet almıştı. Ve diyebilirim ki, mübalağasız Erzurum'un bütün halkı da Mustafa Kemal'i bir millî bir sır ve şuurun sezişleri içinde karşılamaya dökülmüştü”*.¹⁰⁸

Mustafa Kemal, Erzurum'a gelmeden önce, başlayan Kongre hazırlıkları aşağı yukarı tamamlanmış, Kongreye katılacak murahhaslar peyderpey Erzurum'a gelmeye başlamıştı.

Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktığı 19 Mayıs'tan itibaren devam eden kırkbeş günlük yorucu yolculuk, çekilen zahmetler burada yerini ümitlere bırakmış, nihayetinde de Millî Mücadele meşalesi Erzurum'da yakılmış oldu.

---

¹⁰⁷ **İstiklâl Savaşı Gazetesi**, 4 Temmuz 1919.

¹⁰⁸ Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, I, Ankara, 1988, s.27.

SONUÇ

İşgallerin ve baskıların karşısında hem Anadolu insanının hem de Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının örtüşen tavrı ve duruşu verilen mücadelenin başarıyla sonuçlanmasını etkilemiştir. Halkın mobilize edilmesinde kullanılan iletişim teknikleri, yerel unsurların İstanbul'dan gelen resmi emirler karşısında tavrı geliştirmesi ve yerel mitinglerin ve protestoların işgal güçleri ve İstanbul yönetimi üzerindeki etkileri ileriye dönük millî iradeye dayalı yeni bir devletin ortaya çıkmasında hazırlayıcı bir etki yaratmıştır. Yine bu anlamda yaşanması muhtemel sosyal-psikolojik sorunların aşılmasında işleri kolaylaştırmıştır.

KAYNAKÇA

1- Arşiv

Başbakanlık Devlet Arşivleri

Genelkurmay Askerî ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi

Türk Tarih Kurumu Arşivi

2- Resmi Yayın ve Tutanaklar

Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, IV, Ankara, 1996.

TBMMZC, I/I, Ankara, 1981.

3- Gazete ve Dergiler

Anadolu ve Trakya

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi

Harb Tarihi Vesikaları Dergisi

İleri Gazetesi

İstiklal Savaşı Gazetesi

4- Kitaplar

ARSLAN, Abdurrahman, **Samsun'dan Lozan'a Mustafa Kemal ve Kürtler, 1919-1923**, İstanbul, 1991.

Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, II, İstanbul, 1993.

AKTAŞ, Hayati, **1919 Yazında Erzurum** (YYLT), Konya, 1990.

AKTAŞ, Refik Necdet, **Atatürk'ün Bağımsızlık Savaşı Nasıl Hazırlandı**, İstanbul, 1973.

ARMSTRONG, H.C., **Bozkurt**, (Çev: Gül Çağlı Güven), İstanbul, 1996.

AŞKUN, Vehbi Cem, **Kurtulan Merzifon**, Balıkesir, 1936.

Atatürk Ansiklopedisi, Türkiye Cumhuriyeti Siyasi Tarihi, VI, (Haz: Kemal Zeki Gençosman), İstanbul, 1981.

ATATÜRK, Kemal, **Nutuk -Vesikalar**, Ankara, 1991.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam, Mustafa Kemal, 1919-1922**, II, İstanbul, 1983.

BAKAN, Mustafa, **Merzifon ve Havalisinde Yabancı Faaliyetler, 1892-1922**, (YYLT), Ankara, 1989.

- BERBER, Engin, **Kurtuluş Savaşında Mustafa Kemal Paşa ve Vahdettin**, Ankara, 1997.
- BULUT, Hüseyin, **Milli Mücadelede Erzincan (YDT)** Erzurum, 1997.
- CEBESÖY, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1993.
- DEMİRCİOĞLU, Asuman, **1919-1923'de Süleyman Necati Bey**, (YYLT), Erzurum, 1992.
- DİNAMO, Hasan İzzettin, **Kutsal İsyân, Milli Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikayesi**, II, İstanbul, 1973.
- DİNAMO, Hasan İzzettin, **Kutsal İsyân-Milli Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikayesi**, III, İstanbul, 1972.
- EKEN, Halit, **Bir Milli Mücadele Valisi ve Anıları, Kapancızâde, Hamid Bey**, İstanbul, 2008.
- GOLOĞLU, Mahmut, **Erzurum Kongresi**, Ankara, 1968.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyip, **Milli Mücadele Başlarken, Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine**, I, Ankara, 1959.
- GÖLDAŞ, İsmail, **Kürdistan Teâlî Cemiyeti**, İstanbul, 1991.
- GÜNERİ, Süleyman Necati, **Hatıra Defteri**, (Haz: Ali Birinci), Ankara, 1999.
- İstanbul'da Bir İngiliz Tecümanının Hatıraları-1899-1922 Abdülhamit Devrinden Mustafa Kemal'e Kadar**, (Haz: Erdal Aydoğan-Erkan Cevzîliler), Erzurum, 2014.
- JAESCHKE, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev: Cemal Köprülü), Ankara, 1991.
- KANSU, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, I, Ankara, 1988.
- KARABEKİR, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul, 1990.
- KARAY, Refik Halid, **Minelbab İlelmihrab-Mütareke Anıları**, İstanbul, 1992.
- KİNROSS, Lord, **Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, (Çev: Necdet Sander), İstanbul, 1994.
- KORKUD, Refik, **Milli Mücadele Takvimi**, İstanbul, 1963.
- KUTAY, Cemal, **Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, Ankara, 1973.
- MENTEŞOĞLU, Erden, **Yakın Tarihimize Osman Ağa ve Giresunlular**, Giresun, 1997.
- Reşid Paşa'nın Hatıraları**, (Haz: Cevdet R. Yularkıran), İstanbul, 1339.

- SAKALLI, Bayram, **Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri**, İstanbul, 1997.
- SANCAR, Ali, **Samsun Tarihi**, Ankara, 1966.
- SARIKAYA, Halis, **Ulusal Savaşta Tokat**, Tokat 1936.
- SARIKOYUNCU, Ali, **Milli Mücadele Din Adamları**, I, Ankara, 1995.
- ŞAHİN, Tahir Erdoğan, **Erzincan Tarihi**, II, Erzincan, 1987.
- ŞAHİNGÖZ, Mehmet, **İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler**(YDT), Ankara, 1986.
- TANJU, Sadun, **Atatürk'ün Yanındakiler Karşısındakiler**, İstanbul, 1981.
- TANSEL, Selahattin, **Atatürk ve Kurtuluş Savaşı (1919-1922)**, Ankara, 1965.
- TANSEL, Selahattin, **Mondrostan Mudanya'ya Kadar**, II, İstanbul, 1991.
- TARAKÇIOĞLU, Mustafa Reşit, **Trabzon'un Yakın Tarihi**, Trabzon, 1986.
- TAŞAN, Aziz, **Dünden Bugüne Merzifon, Ünlü Şair, Bilgin-Devlet Adamları**, İstanbul, 1979.
- TATLI, Hüseyin, **Osman Ağa ve Giresun Alayının Milli Mücadelede Yeri, 1919-1923** (YYLT), Ankara, 1996.
- Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)**, VII, Ankara, 1975.
- US, Asım, **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine Ait Hatıralar ve Tetkikler**, İstanbul, 1964.
- YAVUZ, Biçe, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından, (1919-1922)**, Ankara, 1994.
- YAZICI, Nuri, **Canik Sancağında Pontusçu Faaliyetler, 1918-1922**, (YDT), Erzurum, 1985.
- YILDIRIM, Hüseyin, **İstiklal Harbinde Sivas, 15 Mayıs 1919-23 Nisan 1920**, (YYLT), İzmir, 1986.

5- Makaleler

- “Çardak Boğazında Bir Gece, Anlatan İbrahim Süreyya Yiğit”, **Dünya**, 10 Kasım 1954.
- “İbrahim Talî Bey'in Hatıraları”, **Dünya**, 10 Kasım 1954.
- “Mustafa Kemal'in Samsun'a Çıkışı İngilizleri Ürkütmüştü”, **Yakın Tarihimiz, Birinci Meşrutiyet'ten Zamanımıza Kadar**, I.

- “Rasim Bey’in Hatıraları”, **Atatürk Denizinden Damlalar**, (Der: Behçet Kemal Çağlar), İstanbul, 1969.
- “Rauf Orbay’in Hatıraları”, **Yakın Tarihimiz, Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar**, I.
- “Samsun’dan Sonra Amasya’da İndirilen İlk Darbe, Hürrem Arpacıoğlu ile Yapılan Röportaj”, **Ulus**, 19 Mayıs 1962.
- CEBECİOĞLU, İbrahim, “Milli Mücadele Hatıraları, Atatürk Havza’da Neler Yaptı?”, **19 Mayıs Samsun Halkevi Dergisi**, VII/66, (19 Mayıs 1944).
- CEBESÖY, Ali Fuat, “19 Mayıs’ın Öncesi ve Sonrasını Anlatıyor”, **Cumhuriyet**, 19 Mayıs 1963.
- DEMİRAY, Ahmet, “Mustafa Kemal ve Amasya”, **Yeni Tanın**, 22 Haziran 1981.
- GEDİK, İlhan, **Milli Mücadele’de XV. Kolordu** (YDT), Ankara, 1992.
- JAESCHKE, Gotthard, “Havza’da Mustafa Kemal Paşa”, **Bellekten, -Ayrı Basım-**, XLVI/182, (Ankara-1982).
- ÖZDEMİR, Yavuz, “İngiliz Yarbay Rawlinson, Mustafa Kemal Görüşmeleri”, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dergisi, Erzurum Mustafa Kemal Atatürk ve Erzurum Özel Sayısı**, II/1, (Temmuz-1997).
- SEMERÇİ, Ahmet, “Amasya Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, 14 Haziran 1919”, **Askeri Tarih Bülteni**, XXI/40, (Şubat-1996).
- SERTOĞLU, Mithat, “Mustafa Kemal’in Samsun’dan Gönderdiği İki Mühim Rapor”, **Belgelerle Türk Tarih Dergisi**, 14, (Kasım-1968).
- ŞAHİNGÖZ, Mehmet, “İzmir İşgali Üzerine Karadeniz Bölgesinde Yapılan Protesto ve Mitingler”, **19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri(13-17 Ekim 1984)**, Samsun, 1988.
- ŞEHİDOĞLU, Süreyya, “Erzurum Müdafaa-i Hukuk Grubu’nun Kongre Hazırlıkları ve Mustafa Kemal Erzurum’da”, **Belgelerle Türk Tarih Dergisi**, IX/50, (Kasım-1971).

Makalenin Geliş Tarihi: 15.04.2020
Kabul Tarihi: 18.05.2020
Makalenin Türü: Araştırma-İnceleme

SİNEMADA ESRARENGİZ ŞARK İLE ATEŞTEN GÖMLEK

***

ENIGMATIC ORIENT WITH SHIRT FROM THE FIRE IN CINEMA

Turan AKKOYUN*

ÖZ

Mondros Ateşkes Antlaşmasından Lozan Barış Antlaşmasına Türklüğün bağımsızlık mücadelesi süreci, Türk sineması ve Türk kadınının sinemada görev almaya başlaması bakımından da son derece önemlidir.

1918–1923 yılları arasında payitahtta zor şartlar altında bir takım filmler çekilmiştir. Bağımsızlık hareketinin başarılması sürecinde çekilen filmlerden ikisi sinemacılık haricinde çağdaş uygarlık düzeyini aşma hedefli Türk İnkılabı içinde de dikkat çekmektedir. *Esrarengiz Şark* ve *Ateşten Gömlek* Türk kadını sanatçıları, yakın gelecekteki kazanımların habercisidir. İlkinde Nermin, ikincisinde Bedia Muvahhit ile Neyyire Neyir sinemada yeni dönemin başlangıcını temsil etmektedir.

Esrarengiz Şark devam ettirilemese de, *Ateşten Gömlek* sinemada bir yükseliş çizgisinin yakalanmasına yol açtı. Bu çizgide henüz meslek yaşamının baharında olan, uluslararası literatüre hâkim, farklı ülkelerdeki gelişmeleri bizzat oralarda gözlemleyenler arasında yer alan Muhsin Ertuğrul'un rolünün de altı çizilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Türk Sineması, Millî Mücadele, Mustafa Kemal Paşa, Türk İnkılabı, Türk Kadını.

---

* Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü Öğretim Üyesi: turan.akkoyun@adu.edu.tr;ORCID:0000-0001-6391-3905:**Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:** Turan Akkoyun, “*Sinemada Esrarengiz Şark İle Ateşten Gömlek*”, Atatürk Üniversitesi, **Atatürk Dergisi**, IX, S.1, (Temmuz-2020), s.29-48. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniad>)

ABSTRACT

From the Mondros Armistice Treaty to the Lausanne Peace Treaty, the independence struggle of Turkishness is also very important in terms of Turkish cinema and the start of Turkish women in cinema.

Between 1918 and 1923, a number of films were shot in the difficult conditions of the capital. Two of the films shot in the process of achieving the independence movement attract attention in the Turkish Revolution, which aims to exceed the level of modern civilization apart from cinema. *Enigmatic Orient* and *Shirt from the Fire* Turkish women artists are the harbinger of the near future gains. In the first, Nermin and in the second, Bedia Muvahhit and Neyyire Neyir represent the beginning of the new era in cinema.

Although the *Enigmatic Orient* could not be sustained, *Shirt from the Fire* led to the catching of a rise in cinema. The role of Muhsin Ertuğrul, who is at the beginning of his professional life, who has mastered the international literature and who does not observe the developments in different countries, should also be mentioned.

Keywords: Turkish Cinema, National Struggle, Mustafa Kemal Pasha, Turkish Revolution, Turkish Woman.

GİRİŞ

Tarih boyunca medeniyetlerin “*Şark-Garp rekabeti*” süregelmiştir. Mezopotamya’da, Anadolu’da, Makedonya’da, Roma’da, eski Çin ve Hindistan’da olduğu gibi Türk-İslâm medeniyet dünyasında da benzer bir durum söz konusudur. Coğrafi Keşifler, Rönesans, Reform, Fransız ve Sanayi devrimleri, keşfedilen yenisünya rekabeti “*doğu-batı*” coğrafyasını daha da genişletmiştir. Kısaca özetlenen hususlar teknolojik gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Bilhassa XVIII. yüzyılın sonlarında başlayan mekanik icatlar, XIX. yüzyılda endüstri gelişirken makineye dayalı teknolojiyi tetiklemiştir. Birbirinden kopuk sanat dallarının birleştirilmesiyle 1896 yılında Paris’te sinema icat edilmiştir. Başlangıçta muhtemelen icatçıların dahi düşünemedikleri¹ siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel bir güce erişen sinemayı dünyada ilk izleyen hükümdar, global teknolojiyi yakından takip konusunda büyük bir tutkuya sahip olan II. Abdülhamit olmuştur.

---

¹A. Bazin, **What is Cinema?**, I, (Edit: H. Garay), University of California Press, London, 1967, s.p.23-24.

Herkesi “*hem doğulu, hem batılı*” sayarak Türk düşünce ikliminde seçkin bir yere sahip olmanın ötesinde genç yaşlarda eserleri beyazperdeye uyarlanan Peyami Safa’ya göre; “*Doğu-Batı Sentezi bizim yani bütün insanların tarih ve ruh yapısı kaderimizdir. Doğu ile Batı arasındaki mücadele; her insanın kendi nefsi ile mücadelesine benzer. Bunların sentezi insanın var olmak için muhtaç olduğu vahdetin ifadesidir. İnsanın bütünlüğünü ve tamlığını ancak bu sentezde bulabilir*”.² Hem Batı hem de Doğu’nun teknolojik gelişmişlik açısından birleştirilebilmesi düşüncesi, ondan daha önce de “*tarihe, bugün ve gelecek için bakan*” Gaspıralı İsmail tarafından “*dilde, fikirde, işte birlik*” şiarı³ ile şekillenmişti. Onun da amacı her iki âlemin tekamülünden yararlanan “*kadın ve erkeği*” ile gelişmiş bir Türk ve Müslüman Dünyası idi. Araştırma konusu; “*Doğu-Batı*” arasında yeni tartışma konuları açmaktan ziyade rekabetin en fazla hissedildiği, Türklüğün ölüm-kalım mücadelesini sürdürdüğü ve bu mücadeleyi kazandığı günlerde beyazperdedeki iki yansıması vesilesiyle kültürel zenginliği ortaya koymaktadır.

A- SİNEMANIN TÜRKİYE’DEKİ GELİŞİMİ

Sinema sanatı; ortaya çıkar-çıkılmaz çok kısa bir zaman içinde II. Abdülhamit tarafından Türkiye’ye getirilmiş ve devletin yönetim merkezi Yıldız’da ilgiyle izlenmiştir. Şarkın üst simgesi durumundaki Osmanlı; devleti, yönetimi, çöküşe kadar sinema gösteriminin kültürel zihniyet açısından sıkı takipçisi olmuştur.

Vesikalara “*Sinematograf*” adıyla geçen yeni sanat dalının içeriği, gösterimi ve çekimi hususundaki tereddüt hemen dikkat çekmişse de tamamen engellenme yoluna gidilmemiştir. Bu şartlarda sinemacılık ya da filmcilik diyebileceğimiz gelişmeler için iletişim ve fikir organlarının süratle yaygınlaştığı II. Meşrutiyet dönemini beklemek gerekmiştir.

---

² Peyami Safa, **Doğu-Batı Sentezi**, Yağmur Yay., İstanbul, 1963, s.2; Konuya dair farklı yayınlardan bazıları; Yusuf Ziya İnan, **İnsan Düşüncesinde Doğu-Batı Sentezi**, Bilim ve Tasavvuf Dergisi Cep Kitapları Yay., İstanbul, 1963; Kurthan Fişek, “*Diplomaside Doğu-Batı Sentezi*”, **Hürriyet**, 1 Aralık 1993; Neslihan Karakuş, Buse Deniz, “*Türk ve Alman Masallarının Doğu Batı Sentezi Kapsamında Topluma Gönderdiği İletiler Yönünden İncelenmesi ve Karşılaştırılması*”, **IX. Uluslararası Türkçenin Eğitimi-Öğretimi Kurultayı**, Ankara, 4-6 Kasım 2018.

³ “*İsmail Bey Gaspıralı dendiğinde ilk akla gelen ‘vahdet’tir yani birlik. Onun ünlenmiş formülasyonundaki gibi: Dilde, fikirde, işte birlik. Bu birliğin, millî kimlik dairesinden başlayarak, Müslümanların birliği ve giderek insanlığın birliği olduğu mutlaka söylenmelidir. Gaspıralı, aslında ‘cümle varlığın birliği ve kardeşliği’ kozmik ilkesini mefkûresinin en geniş dairesi olarak esas alan bir vahdet ehlidir. Bu toprakları mayalayan söz ve gönül sultanı Yunus Emre’nin dediği gibi , ‘Hakkı gerçek sevenlere, cümle âlem kardeş gelir’.* Sadık Yalsızuçanlar, “*Bir Vahdet Nidacı: İsmâil Bey Gaspıralı*”, **Yerli Düşünce**, S. 63, Mart 2020, s. 20.

Yakın dönemdeki birçok sahada olduğu gibi sinemacılık alanında da askeriyede adım atıldığı görülmektedir. Bu fikir, daha önceki yenileşme hareketlerinde yaşananlarla haklılık kazanmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'nin geleceğini şekillendirdiği oranda Türk sinemasının kendisini kabul ettirmesi, yönetimin içinde yer alması, teşkilatlanması yönünde katkılarda bulunmuştur. Almanya ile yakınlaşma sinemada da kendini hissettirmiştir. Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa başta olmak üzere subayların ve devlet erkanının Almanya ziyaretlerinde Alman Ordusu Sinema Dairesi ile faaliyetleri incelenmiş, askerî eğitimde bundan yararlanma, toplumun yönlendirilmesindeki fonksiyonu fark edilmiş, propagandaya yönelik Türkiye'de de benzer bir teşkilatın kurulması düşünülmüştür.

Enver Paşa 1915 yılında Merkez Ordu Sinema Dairesi'ni kurdu.⁴ Türk Ordusu, içinden çıktığı, temsil ettiği toplumun öncüsü olma, aydınlatma görevini her zaman sürdürdü. Dairenin başına Pathe Film Makineleri Türkiye Temsilcisi ve Pathe Sinemasının kurucusu Sigmund Weinberg, yardımcılığına Fuat Bey⁵ getirildi. Faaliyet alanı hemen genişleyen daireye çok geçmeden Cemil ile Mazhar Beyler de dâhil edildi.⁶ Cemil Bey'in hatıraları⁷ Türk sinemasının ilk devirleri için mühim bir kaynak durumundadır.

Fuat Bey, Türk sinemasının ilk yönetmeni⁸ olma hakkını kazanmıştır. Birinci Dünya Savaşı müddetince kayıtlardan tespit edilebilen Merkez Ordu Sinema Dairesi'nin çekimleri şunlardır:⁹

Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın Kıta Teftişi ve Batum Manzaraları, Çanakkale (Yönetmen: Fuat, 1915)

Galiçya Harekâtı (Yönetmen: Fuat, 1916)

Alman İmparatoru Wilhelm'in Çanakkale Ziyareti (Yönetmen: Fuat, 1917)

Sultan Vahdettin'in Biat Merasimi (Yönetmen: Fuat, 1918)

Sultan Vahdettin'in Kılıç Kuşanma Merasimi (Yönetmen: Fuat, 1918)

---

⁴ Âlim Şerif Onaran, **Türk Sineması**, I, Kitle Yay., Ankara, 1999, s. 13.

⁵ Agah Özgüç, **Türk Film Yönetmenleri Sözlüğü**, Agora Kitaplığı Yay., İstanbul, 2003, s.221-222.

⁶ Giovanni Scognamillo, **Türk Sinema Tarihi (1896-1986)**, Metis Yay., İstanbul, 1990, s.30.

⁷ Cemil Filmer, **Türk Sinemasında 65 Yıl**, İstanbul, 1984.

⁸ A. Özgöç, **Türk Film Yönetmenleri Sözlüğü**, s.VI.

⁹ Mehtap Keskin, **Kültürel Mirasın Korunması ve Film Arşivciliği: Kültür ve Turizm Bakanlığı Örneği**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Telif Hakları ve Sinema Genel Müdürlüğü Basılmamış Uzmanlık Tezi, Ankara, (Ocak-2008), s.22.

Çanakkale Cephesi ve savaşları askeri mahiyetinin yanında sinemamızın da önemli kilometre taşları arasında yer almıştır. "*Gelibolu Cephesinden sinema ve fotoğraf çeken Darülmualiminin Fotoğrafı Muallimi Necati Bey'in takdire şayan görülerek çektiği filmlerin çıkarılması için askeriye'den boş film istendiği ve Çanakkale Cephesine gideceğinden harcırah ve masraflarının karşılandığı*"¹⁰ "*Mekteplerdeki talebelere seyrettirmek üzere filme alınması düşünülen Çanakkale Harbi ile ilgili gönderilen ..... Necati Bey'e lazım olan film şeridinin Galata'daki Gomof Sinema Şirketi'nden temin edilerek gönderilmesi*"¹¹ dikkat çekmiştir.

II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminin başlarında Türk Ocağı¹² sinemanın topluma ulaşmasında da ciddi görevler üstlenmiştir. 1917 Ramazan ayında Şehzadebaşı Türk Ocağı Bahçesi'ndeki bir binada hanımlara sinema gösterimine müsaade edilmiştir.¹³ Aynı yıl yönetmenin çabalarıyla *Pençe* (Yönetmen: Sedat, 1917) ile *Casus* (Yönetmen: Sedat, 1917) isimli öykülü film yarım kalmadan tamamlanmıştır. Simavi'nin ilk filmi oyun tekniği ile sahneye elverişsiz, konusu açısından da günün sosyal, ahlakî, İslamî yaşayış anlayışının dışında bulunmuş bu nedenle de yayınlansının üzerinden sekiz yıl geçmesine karşın (telif oyun sıkıntısı sürerken) sahnelenmemiştir. Tiyatro ve sinemamızda birçok ilk ve teki bünyesinde toplayan Muhsin Ertuğrul'un¹⁴ sözleriyle "*bu ilk millî yine onun tanımıyla 'mevzudaki bayağılık ve budalalıkla tazr-ı tertip ve icradaki cahillik ve tabiatsızlık bu eserde el ele vermiş' olarak ortaya çıkmıştır*".¹⁵

1918 içinde İsveç¹⁶, Avusturya¹⁷ bir yıl sonra Fransa¹⁸, Almanya¹⁹ sansür merkezleri hakkında yazılar kaleme alınmıştır. Birinci Dünya Savaşı hem Türk, hem de dünya sineması açısından büyük bir dönüm noktası olmuş, egemenlik yarışı farklı boyutlara taşınmış, mücadele beyazperdenin karanlığına atılmıştır. Sinemaya egemen olan Avrupa'nın hemen tamamı savaşla meşgul olduğundan sinema sanatı vatan değiştirerek okyanusu aşmış, yenedünyaya yerleşmiştir. XX. Yüzyılda el değiştiren siyasi

¹⁰ Osmanlı Devlet Arşivi, MF.MKT., Dosya nr. 1210, Gömlek nr. 63, 16 s.

¹¹ Osmanlı Devlet Arşivi,, MF. MKT., Dosya nr. 1211, Gömlek nr. 34, 2 s.

¹² Yusuf Sarımay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)*, Ötügen Nşr., İstanbul 1994.

¹³ Osmanlı Devlet Arşivi, DH.EUM.Şb., Dosya nr. 17, Gömlek nr. 3.

¹⁴ "*Muhsin ne yaptıysa iyi yapmış, aramızda daima birinci sınıf bir insan olarak yaşamıştır.*", Reşat Nuri, "*İlk Aktörümüz*", *Dârübedâyi Mecmuası*, nr. 47, 29 Mart 1934.

¹⁵ Oğuz Makal, *Sinemada Tarihin Görüntüsü*, Kalkedon Yay., İstanbul 2014, s. 113.

¹⁶ Osmanlı Devlet Arşivi, DH.EUM.VRK., Dosya nr. 29, Gömlek nr. 7, 2 s.

¹⁷ Osmanlı Devlet Arşivi, DH.EUM.VRK., Dosya nr. 29, Gömlek nr. 8, 31 s.

¹⁸ Osmanlı Devlet Arşivi, DH.EUM.VRK., Dosya nr. 29, Gömlek nr. 15, 2 s.

¹⁹ Osmanlı Devlet Arşivi, DH.EUM.VRK., Dosya nr. 29, Gömlek nr. 42, 33 s.

güçten çok daha önce Amerikan filmleri, dünyaya hâkim olmuştur.²⁰ Süratle kendine yer açan sinema önce filmleri sesli hale getirmiştir. Daha sonra ise, iktisadî zenginliğin tetiklediği gelişmeler de siyasi liderliği ortaya çıkarmıştır.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra “*Sinema Dairesi*” tasfiye edilmiş, elindeki filmler ile bütün malzeme 5 Şubat 1918 tarihinde kurulan ve hiçbir geliri bulunmayan yaralı askerlere yardımı amaçlayan “*Maliül Gaziler Cemiyeti*”ne devredilmiştir. Kadrosu kuruma devredilen Fuat Bey, cemiyete gelir temin etmek düşüncesi ile *Binnaz* ve *Mürebbiye* filmlerini çekti. Her iki filmde, Türk tiyatrosunun kuruluşunda mühim katkıları bulunan Ahmet Fehim'in desteğini gördü. Filmde rol alan Raşit Rıza Samako, Behzat Butak, Hüseyin Kemal Gürmen gibi oyuncuların tamamı tiyatro sanatçısıydı. Kadın oyuncular da Mm. Kalitea, Eliza Binemeciyan ve Bayzar Fasulyeciyan gibi Gayri Müslimlerdi. Mütareke döneminde doğrudan olmasa da bilhassa Muhsin Ertuğrul'un sinema yazıları ve fikirlerini aktaran *Temaşa Mecmuası* başta olmak üzere *Yarın* ve *Dergâh* gibi birkaç dergi yayınlanmıştır.²¹ Payitahtın işgal yılları, sinema basını için de zorlu bir dönem olmuştur.

Başkent'in işgali sonrasında “*Kuva-yı İtilafiyenin emri üzerine, Beyoğlu'ndaki sinema, tiyatro, birahane ve lokantaların belirtilen saatlerde kapatılması ve sinemalarda Alman, Avusturya, Macar ve Bulgar yapımı filmlerin oynatılmaması gerektiğinin Harbiye Nezareti Merkez Dairesi'ne tebliği*”²² aksi bir davranış “*İtilaf devletlerine karşı bir tecavüz*” kabul edilecek, müesseselerin bir sonraki emre kadar kapatılma sebebi sayılacaktı.²³ Açıkça sinema sanatı, işgalci güçler tarafından sansüre tabi tutulmuştur.

Türkiye’de askerî çekimlerin yanında Birinci Dünya Savaşı içinde bazı filmlerin çekimi yapılarak sinemacılığın bir aşama kat ettiğini söylemek mümkünse de batıdakiler karşısında tutunması mümkün değildir. Avrupa devletlerinin kıyasıya mücadeleye ettiği bir ortamda Amerika’da sanat dalı çok önemli bir endüstriye dönüşerek, öndeki durumunu hiçbir zaman bırakmadan arayayı açar.

Hollywood 1913 yılında kurulmuştur.²⁴ “*Sinemanın Amerika'ya geçişi ile gösteri dönemi başlıyor. Sinema yeniden doğduğu ülkelere dönerken Hollywood'un yarattığı*

---

²⁰ Derya Çetin, “*Esnek Uzmanlaşma Perspektifinden Amerikan Film Endüstrisi*”, **Atatürk Üniversitesi İletişim Dergisi**, S. 7, (Temmuz-2014), s. 61.

²¹ Burçak Evren, **Başlangıcından Günümüze Türkçe Sinema Dergileri**, Karsan Yay., İstanbul, 1993, s.14.

²² **Osmanlı Devlet Arşivi**, DH.EUM.AYŞ., Dosya nr. 2, Gömlek nr. 2, 11 s.

²³ Ender Korkmaz, “*Mondros Mütarekesi Döneminde Sansür*”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S. 19-20, 2011, s. 51.

²⁴ Berce Yılmaz, “*Sinema Tarihi: Sinema Öncesi Dönem 1920*”, **Gazete Bilkent Türkiye'nin En Büyük Öğrenci Gazetesi**, 10 Mayıs 2013.

üstün insanların tanrısal kişiliğinde seyirciler kendilerini buluyor".²⁵ Amerikan sineması ışıkların parıltısının arkasında sosyo-kültürel algılarını, sınırlarının ötesine aktarmıştır. Sektörün hâkimi haline gelen Hollywood, "*sinema payitahtı*"²⁶, "*dünya sinema merkezi*"²⁷ olarak anılmıştır.

Türkiye’de cılız gelişmelerin içinde dikkati çeken husus Türk kadın oyuncuların olmayışı, nadiren azınlık unsurlarına dayanan hanımların rol almalarıydı. Oysa II. Meşrutiyet dönemi fikir ve düşünce bakımında son derece canlılık arz eden akımların neredeyse tamamı bir şekilde kadın konusunda tavır geliştirmeye çalışmaktaydılar.²⁸ Osmanlılık gerilere düşerken İslamî, Türkçü, Batılılaşmacı fikir adamları ve yayın organları farklı çizgilerine rağmen, kadınların statüsü meselesinde adeta birbirleriyle yarışmaktaydılar.

Meşrutiyet döneminin heyecanlı ve canlı fikirleri, Dünya Savaşında ateşkesin imzalanması ve ağır hükümlerinin İtilaf devletleri lehine tek taraflı uygulanması ile söndü, bağımsızlık mücadelesine kaydı. Anadolu Türklüğünün topyekûn iştirak ettiği Millî Mücadele yıllarında payitahtın işgali günlerinde şu filmler çekildi: *Binnaz* (Yönetmen: Ahmed Fehim- Necib, 1919); *Mürebbiye* (Yönetmen: Ahmed Fehim, 1919) *Tombul Âşıkın Dört Sevgilisi* (Yönetmen: Fahri, 1919). Özgün ya da uyarlama komedi her zaman ilgi gören ancak yetenek isteyen film türüdür. Şadi Fikret 1921 yılında üç kısa komedi filmi meydana getirdi. Senaryo, başrol ve yönetmen koltuğuna oturduğu üç film şunlardı: *Bican Efendi Vekilharç* (Yönetmen: Şadi Fikret, 1921), *Bican Efendi Mektep Hocası* (Yönetmen: Şadi Fikret, 1921), *Bican Efendi'nin Rüyası* (Yönetmen: Şadi Fikret, 1921). Görüldüğü gibi mukavemet hareketinin son yılına kadar payitahtta bir miktar film çekilmiş, Türk sineması işgal yıllarında kısmen de olsa bir ilerleme kaydetmiştir.

B- BEYAZPERDE BASAMAKLARINDA TÜRK KADININ İLK ADIMLARI

II. Abdülhamit devrinde izlenmeye başlanan sinemanın gelişim yıllarında beliren fikir akımlarının; batıya bakış açısındaki müşterek noktalardan birisi de kadının toplum içindeki yeridir. Sadece Türkiye’nin değil, Türk Dünyası ve Müslüman Âleminin “birlik”

²⁵ Lütfü Ö. Akad, "*Yeni Bir Biçim Yeni Bir Öz*", *Yeni Türk Sineması*, S. 2, (Temmuz-1976), s. 5.

²⁶ "*Holivudun İzdivaç ve Talâk Blançosu*", *Kadın Dünyası Haftalık Sinema, Moda ve Salon Mecmuası*, S. 2, 9 Mart 1940, s. 22.

²⁷ H. M. Eylül, "*Hollywood Dedikoduları*", *Sinema Objektifi*, S.1, 13 Teşrin evvel 1937, s. 7.

²⁸ Turan Akkoyun, "*II. Meşrutiyet Devri Türkçülük Düşüncesi Nazarında Kadın*", *Türk Dünyasında Kadın Algısı*, (Edit: F. Şayan Ulsan, Shurubu Kayhan), Celal Bayar Üniversitesi Yay., Manisa, 2016, s. 133-148.

şiarı etrafında toplanabilmesi çabesindeki Gaspıralı'nın gündeminden de Türk kadını hiç düşmemiştir. Tartışmaların sonuçsuz kalmadığını, eserlerden öğrenebilmekteyiz. Detayı araştırmamızın kapsamı haricinde tutulan bu husustaki en önemli gelişme, 1917 Hukuk-ı Aile Kararnamesi olmuştur. Erkeğin mutlak boşanma ve birden fazla kadınla evlenme hakkına sınırlama getiren kararname 19 Haziran 1919 tarihinde yürürlükten kaldırılmışsa da 22 Şubat 1921 tarihinde TBMM Hükümeti ikinci uygulamayı yürürlükten kaldırarak Türk kadını tarihine önemli bir not düşmüştür. Bu durum yakın geleceğin işaretlerini vermiştir.

Farkındalıklı yerini her zaman muhafaza eden Türk kadınının ilk önceleri seyirci olarak dâhil olabildiği beyazperde karşısındaki yerini, şeridin içine taşıma hususunda ısrarlı yürüyüşü; Millî Mücadele'deki özverili şahlanışla aynı zaman diliminde başarıya ulaşmıştır. Buna ilaveten gelinen noktada kalma yerine, millî egemenliğe dayalı yeni Türk devletinin adımlarının hem yanında, hem gündeminde, hem de kazanan hanesinde yer almıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın *Amasya Tamimi*'nde "*milletin istiklâlini, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır*" ifadesi Erzurum Kongresi'nde "*millî iradeyi hâkim kılmak esastır*" kararıyla şekillenmiş, Sivas Kongresi ile hareket tamamen birleştirilmiştir. Meclis-i Mebusan toplanmışsa da *Misak-ı Millî Kararlarının* dünya kamuoyuna duyurulmasıyla İstanbul işgale maruz kalınca 23 Nisan 1920 tarihinde BMM açılarak millî egemenlik tesis edilmiş Anadolu Türklüğü "*kadını ve erkeği ile birlikte*" mücadelesini²⁹ sürdürmüştür.

Sinema sektörü, insanın "*eğlenmesi ve iyi vakit geçirmesi*"³⁰ üzerine teknolojik, sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel kazanım prensipleriyle tesis edilmiştir. Eğitim alanında da "*eğlendirme yolu ile öğreten*" önemli bir kültür faaliyeti, olumlu neticelerin ortaya çıkışına katkı yapmıştır.³¹ Süratle gelişen sinema Doğu-Batı arasındaki rekabette ikincisinin eline sihirli değnek misali bir güç vermiştir. Batı, açtığı kulvarda hızını,

---

²⁹ H. V. Velidedeoğlu, *İlk Meclis Millî Mücadele'de Anadolu*, Çağdaş Yay., İstanbul, 1990; Rıdvan Akın, **TBMM Devleti**, İletişim Yay., İstanbul, 2001; Sinever Esin Dayı, "*Erzurum Kongresi'nin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi*", **Atatürk Dergisi**, III, S. 4, (Temmuz-2003), s. 1-17; Hikmet Öksüz, "*Misak-i Millî: Bir Reel Politik Yansıması*", **Yeni Türkiye**, S.93, (Ocak-Şubat 2017), s. 680-692; Uğur Üçüncü, "*Birinci Dönem TBMM'de Sultan II. Abdülhamit Algısı*", **Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XV, S. 30, (Güz-2019), s. 289-307; Feyzi Ersoy, "*TBMM'nin Açılışının 100. Yılında Kurtuluş Savaşımız ve Bu Dönem Romanlarımız Üzerine Birkaç Söz*", **Türk Dili**, S. 820, Nisan 2020, s. 4-8; Büşra Boza, "*Halide Edib'in Ateşten Gömlek, Vurun Kahbeye ve Yeni Turan Adlı Eserlerinde Akretipsel Bir Kadın Figürü: Dokuyucu Ana*", **Millî Mücadele'de Cephe Gerisi ve İstiklâl Yolu Gençlik Sempozyumu 17-20 Ekim Çankırı Bildiri Özetleri Kitapçığı**, Gençlik ve Spor Bakanlığı Yay., Ankara, 2019, s. 13.

³⁰ Brian Godawa, **Hollywood Worldviews: Watching Films with Wisdom and Discernment**, Illinois Intersity Press, 2002, p. 14.

³¹ H. K., "*Sinemacılığımız*", **Güven**, S. 2974, 18 Haziran 1963.

etkisini kendisi belirleyerek ilerlemiştir. Bu durum kültürel çalışmaların etkisinde yürüyen ve şekillenen³² iletişim bilimlerine de yansımıştır.

Yeni sanat dalının tekâmül yıllarında Türk Milleti çok büyük hasarlar alarak coğrafyalarının ve insan kitlelerinin büyük bir kısmını terk ederek “*ata yurdu*”na kadar çekilmek zorunda kalmıştır. Cumhuriyet’in doğum sancıları arasında adeta haberci misali çekilen iki filmin adından hareketle ifade edilebilecek hüküm şu olabilir: Şarkta meydana gelen esrarengiz gelişmeler memlekete “*Ateşten Gömlek*” giydirmiştir.

30 Ekim 1918 *Mondros Ateşkes Antlaşması*, Türklüğün elinde kalan son vatan toprağı Anadolu’nun tamamını işgale açık hale getirmiş, İtilaf güçleri savaşı kazanmanın verdiği zafer sarhoşluğuyla ülkenin batısında ve doğusunda işgallerine iki ortak daha eklemekte tereddüt etmemişlerdir. Bu noktada Türk Milleti, Mustafa Kemal Paşa’nın liderliğinde “*haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşama*” esasını benimseyerek mukavemet hareketine girişmiştir. Bu sürecin mihenk taşı mütareke, Türkiye’deki hemen her şeyi değiştirmiştir.

Millî Mücadele hareketi; askerî cephede devam ettiği kadar haberleşme, iletişim, uluslararası hukuk, diplomasi, sanat alanlarında da alabildiğince sürdürülen, her merhalesinde üstün gayretlerle gerçekleştirilen tarihî bir hadisedir. Teferruatına girmeksizin sinema sanatına avdet ettiğimizde zaruri olarak payitahta dönmek durumundayız. Anadolu’daki yeni idare İstanbul ve Doğu Trakya’yı göz ardı etmeden mücadelesini sürdürmüştür.

Enver Paşa’nın teşebbüsüyle askeriye de bir sinema kolu tesis edilmişti. Bunların haricinde payitahta hem sanat, hem de salon anlamında sinemacılık büyük bir gelişim yaşamıştı.

Mukavemet hareketinin olanca süratine rağmen “*sinemanın hâr bir perestişkârı*” olan halkın taleplerine kayıtsız kalınmamış, “*Sinema imalatçılığının tevellüdünü, sanayi-i nefisemizin parlak bir inkılabı tarzında*”³³ gelişim yaşanmıştır. 1922-1923’de çekilen iki film, sadece sinemacılık sektörü açısından değil çağdaş uygarlık düzeyini aşma hedefli Türk İnkılabı için de esaslı ipuçları vermiştir.

Teknolojik gelişmelere uyarlanan kültürel unsurlarla şekillendirilip propaganda aracı olarak kullanılmasına karşın “*bizde sinema deyince aklımıza bir nevi eğlence gelir. Halbuki sinema eğlencelikten çıkmış fen, tarih, iktisadiyat, edebiyat olmuştur. Sinemanın üçte biri terbiye, sıhhî, edebî, iktisadî filmler gösterilmeye memur edilmiştir. Bu gibi*

³² J. W. Carey, **Communication as Culture**, Unwin Hyman, Boston, 1990.

³³ Vedat Örfi, “*Millî Filmler*”, **Sinema Postası**, S. 2, 1339-1923, s. 1-2.

filmlerle halkın ve çocukların içtimaî seviyeleri bir kat daha yükseltilmiştir". Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde çağdaş, millî, laik ve demokratik hedeflere kilitlenen millî egemenliğe dayalı yeni Türk devletinin sevdalıları bu tür filmleri temenni³⁴ etmişlerdir.

Sinemanın bir hizmet sektörü, iş kolu olduğu üzerinde durulmadığı gibi, onun ülke tanıtımındaki gücünün de göz ardı edildiği, dar anlamda kullanıldığı görülmüştür. Oysa o günler için yakın zamanda kopartıldığımız ancak kopmamız imkânsız "*kültür coğrafyamız*"³⁵ Balkanlar, Ortadoğu, Kuzey Afrika, Adalar, Kafkasya ve köklü geleneklerimiz bulunan Türk ve İslâm Dünyasının engin kitlelerine ulaşılabilmesi uzak ihtimal değildi. Ancak Türk sineması ülkedeki gelişimin de izlenebildiği kaynak olmasına mukabil ne yazık ki 1959 yılına kadar sistematik bir arşivleme³⁶ yapılmamıştır. O zamana kadar çekilmiş filmlerin çok az bir kısmı tesadüflerle bugüne ulaşmış, büyük bir kısmından ise basın-yayın organları ve hatıralar vesilesiyle haberdarız. Çünkü sinemamızın en hazin olaylarından biri 1959 yılındaki yangındır.³⁷ Sütluçe-Ayanalıkavak Film Deposu'nda meydana gelen yangın, sanat dalındaki gelenek ve gelecek belleği ortadan kaldırır. Sektör kendisine oldukça kayıtsız, ilgisiz bir geleneğe sahiptir. Deponun yanması tedbirli olma gerçeğini sektöre hatırlatmış, iktidarların sorumlu kararlarıyla böylesine bir felaketle bir daha karşılaşılmamıştır.

C- ESRARENGİZ ŞARK'IN ARDINDAN ATEŞTEN GÖMLEK

XX. yüzyılın ilk çeyreği bitmeden liderlik vasıflarını³⁸ şahsında toplayan Mustafa Kemal Paşa'nın kumandasında mahallilikten milliliğe geçişin sağlanıp "*gerçek bir irade ve kararlılık*"³⁹ ile kazanılan *Lozan Barış Antlaşması* ile bağımsızlığını tüm dünyaya kabul ettiren "*1923'ün fukara fakat onurlu bir Türkiye'si*"⁴⁰ vardı. Bu gerçeğin mutlaka, düşünce eserlerinden beslenen sanat dalları ile taçlandırılması gerekiyordu. Sıkça vurgulandığı üzere kültürel etkisi ve propaganda gücü anlaşılmış olan, bilimsel ve

³⁴ "*Bizde Gösterilmeyen Filmler*", **Sonhaber**, S. 1250, 29 Şubat 932.

³⁵ B. Zakir Avşar, "*Büyük Kültür Coğrafyamız*", **Yerli Düşünce**, S. 63, Mart 2020, s. 62-67.

³⁶ **Cumhuriyet Devlet Arşivi**, Dosya nr. 030-01, Yer nr. 123-791-4, s. 1-2.

³⁷ "Filmlerin korunmasıyla ilgili ihmallerin ilk sonucu 19 Temmuz 1959'daki Belediye'ye ait ve içinde çoğunlukla Türk sinemasına ait orijinal negatiflerin bulunduğu bir depodaki yangındır. Bu yangında pek çok sinema filmi tamamen yok olmuştur. Bu yangından sonra gazetelerde sadece haber olarak gündeme gelen ve hemen hafızalardan silinmiştir. (M. Keskin, **Kültürel Mirasın Korunması ve Film Arşivciliği**..., s. 27

³⁸ Recep Muhlis Gür, **Liderin Kitabı**, 3. b., Kitap Aşkî Yay., Ankara, Ekim 2017, s. 13-151.

³⁹ H. Thomas Berry, **Managing the Total Quality, Transformation**, McGraw-Hill Press, New York, 1990, p. 147.

⁴⁰ Toktamış Ateş, **Gene Laiklik, Gene Demokrasi**, Ümit Yay., Ankara, 1998, s. 65.

teknolojik gelişmelerle sürekli beslenmeye devam eden sinema ise bünyesinde birçok sanat dalını barındırmaktaydı. Tiyatro, fotoğraf, edebiyat sanatları birbirinden bağımsız hazırlanan eserleri durmadan sinemacılığa katkı yapmaktaydı. Almanya'daki eğitim ve sanat hayatı sonrası Türkiye'ye dönen gösteri sanatları tutkunu, idealleri peşinde yürüyen, prensip sahibi tam anlamıyla “serüven adamı”⁴¹ bir genç "sulh ve Cumhuriyet yılında" üç film birden çeker. İsmen ve içerik anlamında öncekilerden farklı, hem memleketin genel ruh haline uygun, hem de sanat dalının doğal dayanağı tiyatrocuların yararlanan, Türk sinemacılığının seçkin ürünleri kabul edilen filmler şunlardır:

Ateşten Gömlek (Yönetmen: Muhsin Ertuğrul, 1923)

Leblebici Horhor (Yönetmen: Muhsin Ertuğrul, 1923)

Kız Kulesinde Bir Facia (Yönetmen: Muhsin Ertuğrul, 1923)

Bağımsızlığın kazanılmasından hemen sonra mücadele hareketinin içinden gelen bir hanımın kaleminden çıkan *Ateşten Gömlek*⁴² romanından Cumhuriyet'in ilanı aşamasında aynı isimle çekilen filmde Bedi Muvahhit, Neyyire Neyir gibi Türk kadınları ilk kez kamera karşısına geçmiştir. İki bayan sanatçı, ilk adımlarına müteakiben sanat dalında süratle ilerlemiştir. Sadece bu gelişmeler dahi 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilanının, siyasi bir değişim olmadığını ortaya koymaktadır. Siyasi inkılap, ideolojik anlamda milliyetçi yaklaşımı daha da kuvvetlendirmiştir. Anadolu'daki şehirlerde Cumhuriyet idaresine uygun yeni binalar tesis edilmiş, sinema salonları da bu yapılaşmadaki yerini almıştır. Cumhuriyet'in başlarında şehir merkezlerinde tesis edilen sinema salonları dönemin kültür kurumu, halka film gösterimi haricindeki zamanlarda Halkevlerinin Temsil Şubesinin piyeslerine sahne görevi üstlenmiştir.⁴³

⁴¹ Turan Akkoyun, **Serüven Adamı: Türk Sineması'ndan Çeşitlemeler**, Kümbet Yay., Ankara, 2018, s.3-10.

⁴² 1882 Beşiktaş doğumlu Halide Edip Hanım Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ankara'da Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer alan, bilhassa 1919-1922 yıllarını kapsayan yayımlarıyla tanınmıştır. Anadolu hareketi içinde bizzat şahitlik ettiği olayları kaleme alırken kadın ve çocuk konularına da temas etmekten geri kalmayan eserleri dönemin araştırmacılarının göz ardı edemeyeceği malzemeler haline gelmiştir. Bunlardan sadece birisi durumundaki *Ateşten Gömlek* onun romancılığında yeni bir dönemin başlangıcı olup, Türk kadını sosyal hayatın parçası olma yolundaki adımlarının peşine düşmüştür. Bunların haricinde gerek Meşrutiyet gerekse Cumhuriyet dönemini konu edinen diğer eserleri edebi hazineler arasındaki yerini almıştır. (İnci Enginün, **Halide Edip Adıvar**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1986; Hülya Argunşah, “*Halide Edib'te Değişen Kadının Romandaki İzdüşümleri Seviyye Talip'ten Ateşten Gömlek'e*”, **TÜBAR**, XXXVII, (Bahar-2015), s.27-52.)

⁴³ "Temsil Şubesinde: Halkevi bu şubenin tam manası ile bir faaliyet göstermesini en mühim meselelerden biri sayarak evvela bu şubeye en zaruri ihtiyaç olan sahneyi yaptırmaya başlamıştır. Sahnesizliğe rağmen Kolordu Sineması, Dumlupınar Mektebi, Maarif Sineması gibi sahneleri olan mahallerde *Mete*, *Uyanış*, *Gömdüğüm O Cihan*, *Akıncıdan Bir Parça* gibi eserleri temsil etmiştir. ("*Evimizin İki Yıllık İşleri*", **Taşpınar**, II, S. 16, 19 Şubat 1934, s. 85); "*Evimizde müsait bir salon olmaması ve sahne tertibatı bulunmaması yüzünden bol temsiller verilmemekle beraber sene içinde Kolordu Sinemasında ve Dumlupınar Mektebi Salonunda *Akın*, *Kahraman*, *Mavi*, *Yıldırım* piyesleri temsil edilmiş, iki bini geçen*

Cılız da olsa varlığını sürdürmeye çalışan sinema sektörü diğer iktisadî teşekküller⁴⁴ gibi himayeye muhtaç durumda⁴⁵ olup imkânsızlıkların kısıkcı altında bulunuyordu.⁴⁶ Basın-yayın organları sinema konusuna gereken ehemmiyeti veriyor, saha ile ilgili yayınlar ile öne çıkma gayreti gösteriyordu. Türk Milletinin yerli ve yabancı basında⁴⁷ geniş yer bulan Büyük Taarruz ile bağımsızlığını dünyaya tanıtmasının ardından *Sinema Rehberi*⁴⁸, *Sinema Yıldızı*⁴⁹, *Filim Mecmuası*⁵⁰ yayın organları birbiri ardında yayınlanmıştır. Sadece İstanbul'da değil, Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinde doğrudan sinemayı isim olarak taşıyan yayınlar çıkmaya başlamıştır. Latin harflerinin kabulüne kadar çıkan mecmuaların hemen tamamının ortak özelliği "*Türkçe ve Fransızca*" iki dilde yayınlanmış olmalarıdır.⁵¹

Süratle gelişen sinemacılık sektörü yapımcı ile yönetmenin bakış açısına, zihniyetine göre ürettiği filmlerle arkalarında bıraktığı izlerle araştırmacılara malzeme bırakmaktadır. Hangi ve ne gibi bir görevle payitahtta bulunduğu tespit edilemeyen Fransız Mühendis André'nin 1922 yılında çekmiş olduğu filmde esrarengiz şekilde tanımlanan şarktan kastedilen unsur uzaklarda olmamalıdır. Yönetmen zaten memleketinden uzaklardadır, filmle kendi ülkesine esrarengiz bir eser gönderme çabasında olması kuvvetle muhtemeldir. Kaldı ki Osmanlı ortadan kalktıktan yüzyıl sonra dahi esrarını korumaktadır. Filmden bir yıl sonra, Türkiye'de pek çok şey değişmiştir. Emperyalizm Anadolu'da yenilmiş, sömürgecilik ilk darbesini almıştır. Anadolu Türklüğü mutlak egemenlik zihniyetinden milli egemenlik anlayışına geçmiş, henüz Cumhuriyet yönetimini resmen ilan etmemiştir.

---

bir seyirci toplanmıştır." ("*Bir Yıl İçinde Evimiz Neler Yaptı*", **Taşpınar**, II, S. 24, 29 Birinci Teşrin 1934, s. 222-223.)

⁴⁴ "*Bugün için her şey devlete kalmıştır. İktisat, sanayi, ziraat, maarif, kültürel neşriyat hatta gazete, hatta sanat. Sinemanın hiç doğmaması ve sahnenin yıkılıp gitmesi mi daha doğrudur. Yoksa onların devletçe başarılıp yaşatılması mı? Şüphesiz ki ikincisi... Bu düşünce ve mukayese bile tutacağımız yolu bize pekâlâ gösterebilir.*" ("*Sahne ve Sinema*", **Anadolu**, S. 7179, 30 Mart 1930.)

⁴⁵ Mim. Nun., "*Sinemacılık Teşvike Muhtaçtır*", **Türk Sesi**, S. 95, 17 Eylül 1339-1923.

⁴⁶ "*Sinemacılığı Öldürüyoruz*", **Türk Sesi**, S. 103, 26 Eylül 1339-1923.

⁴⁷ Uğur Üçüncü, **Büyük Taarruz**, Altınpost, Ankara, 2012; Nilgün N. Kara, "*Büyük Taarruz ve Afyonkarahisar'ın Basındaki Yansımaları*", **VIII. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Eylül 2005**, Afyonkarahisar Belediyesi Yay., (Haz: Mehmet Sarlık), Ankara, 2007, s. 139-151.

⁴⁸ "*Sinema Rehberi: Tiyatro, spor, sinema vesairenden bahis memleketin maruf ticaret evlerini halka tanıtın gazetedir. İstanbul 1340.*" 20 sayı 1340 tarihli. Günlük. (Hasan Duman, **İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Katalogu (1828-1928)**, II, IRCICA Yay., İstanbul 1986, s. 753.)

⁴⁹ "*Sinema Yıldızı: Müdür Mehmed Rauf, İstanbul Amedi Matbaası, 12 Haziran 1340*" görülebilen sayısı", (H. Duman, **İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar...**, I, s. 753.)

⁵⁰ "*Film Mecmuası. Le Film. Tiyatro ve sinema cereyanlarını günü gününe takip eder. Her hafta Pazar günleri neşrolunur, temaşa mecmuasıdır. Sahib ve Müdür-i Mesul A. Kemal, Sermuharriri Ekrem Reşid. İstanbul 1926-1927. Türkçe-Fransızca*" (H. Duman, **İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar...**, I, s. 304.)

⁵¹ Evren, **Başlangıcından Günümüze Türkçe Sinema Dergileri**, s. 14.

"İçinde geliştiği çağın koşullarının bir ürünü"⁵² olan sinemanın; işgal günlerinin payitahtına, bağımsızlığın dalgalandığı Anadolu'yu gündemine almaması mümkün olamayacaktır. O yıllar sektörün şekillendiği ve dünyayı şekillendirmeyi iktisadî bir işe çevirdiği zamandı. "Yirminci yüzyılın kültürel yaşamına egemen olan endüstrileşmiş sanat biçimlerinin ilki, belki de en büyüğüdür. Panayır meydanlarındaki mütevazı başlangıcının ardından zaman içinde milyar dolarlık bir endüstri ve en görkemli ve özgün çağdaş sanat biçimi haline gelmiştir"⁵³ Öteki alanlardan farklı yanı "yalnız endüstri değil, sanat ürünü"⁵⁴ olmasıdır.

Filmler görüntüleriyle anı kayıt altına almaktadır. Kameraların sabit olduğu zamanlarda seçilen mekânların bir kısmı olumlu/olumsuz bakışı perçinlemiştir. Cumhuriyet'in ilk otuz yılında şehirden görüntüler aktaran filmler "kent gerçeklerinin ötesinde 'dezenfekte' edilmiş, güzel İstanbul manzaralı filmlerdir".⁵⁵ Bugün farklı bilim dallarının kaynakları durumundadırlar.

Millî Mücadele'nin son yılında çekilen *Esrarengiz Şark* (Yönetmen: André, 1922) filminin sinemacılık haricindeki önemi, filmde görev alan Nermin Hanım'ın bu sanat dalında görev alan ilk Türk kadın oyuncu⁵⁶ olma ihtimalidir. Cumhuriyet'in ilanından hemen önce çekilen *Ateşten Gömlek* (Yönetmen: Muhsin Ertuğrul, 1923) ile birlikte değerlendirilmesi iletişim kanallarının gücünü göstermektedir.

Teknoloji ve bilim birbirine eklenerek gelişen sahalardır. Girişimlerden vazgeçiliyorsa o ana kadar yapılanlar şahsî teşebbüs olarak kalır. *Binnaz* filmi her türlü olumsuzluğa rağmen Türk halkının gösterdiği ilgi yenilerinin tasarlanmasına, yürütülmesine zemin hazırladı. Beliren zemin tiyatronun, tiyatrocuların öne çıkmasına neden oldu. Bunlardan birisi de Nermin Hanım'dı. *Esrarengiz Şark* böyle bir ortamda düşünülüp, çekildi. İmkânlar ölçüsünde iyi bir beyazperde eseri olsa da, sürdürülemedi. Başka bir eserle takviye edilemediğinden gelişim sonlandı. Fransız yönetmen, "Şark" kavramını daha da anlamlı hale getirdi. Nermin Hanım, kaynaklardan net bir şekilde ortaya konulmasa da atının beyazperdedeki görüntüsü oldu.

---

⁵² **Rekin Teksoy'un Sinema Tarihi**, I, Oğlak Yay., İstanbul, 2009, s. 27.

⁵³ Geoffrey Nowell-Smith, **Dünya Sinema Tarihi**, (Çev: Ahmet Fethi), Kabalcı Yay., İstanbul, Mayıs 2003, s. 13.

⁵⁴ Vedat Türkali, "Sinemamızda Yapımcı Sorunu", **Yeni Türk Sineması**, S. 2, (Temmuz-1976), s. 3.

⁵⁵ Engin Yıldız, **Gecekondu Sineması**, Hayalet Kitap Yay., İstanbul, Ekim 2008, s. 85.

⁵⁶ Ali Özuyar, "Türk Sinema Tarihi'ne Işık Tutan Bir Film 'Esrarengiz Şark' ", **Antrakt**, S. 63, 1997, s.24-25.; Ali Özuyar, **Sinemamızın Osmanlıca Serüveni**, Öteki Yay., Ankara, 1999, s. 18; Gönül Dönmez Colin, "Women in Turkish Cinema: their Presence and Absence as Images and as Image-Makers", **Cinema in Muslim Societies**, (Edit: Ali Nobil Ahmad), by Routledge, New York, 2016, chp. 8, p. 92.

Esrarengiz Şark devam ettirilemese de, *Ateşten Gömlek* mühim bir çizginin yakalanmasına zemin hazırladı. Bu çizgide henüz meslek yaşamının baharında olan, uluslararası literatüre hâkim, farklı ülkelerdeki gelişmeleri bizzat oralarda gözlemleyen Muhsin Ertuğrul sorumluluğu üstlendi. Bu bakımdan "*Türkiye'nin geçmişten günümüze değişen ve şekillenen düşünce hayatını anlamanın bir yolu da sinemaya odaklanmak olabilir. Türk sinema tarihindeki yönetmenlere baktığımızda, onların eserlerinde Türkiye'nin yansımalarını görebiliriz*".⁵⁷

Türk sinemasının özgün değere sahip iki eseri Türkiye'nin geçmişi ile-geleceği arasındaki bağlantısıdır. Cumhuriyet'in ilanından hemen evvel gerek yazarı, gerek yönetmeni, gerekse kadın oyuncularıyla son derece farkındalıklı bahsi geçen ikinci filmi, millî egemenliğe dayalı yeni Türk devletinin çeyrek yüzyılımı tamamlamasından sonra, bu defa sesli olarak çekilir. Bu dönemde de ilk çekime ait bilgiler basına ve hatıralara yeniden yansır. Film ekibi; Yapımcı: Kemal Seden - Şakir Seden; Yönetmen-Senaryo: Muhsin Ertuğrul; Oyuncular: Oğuz Yemen, Muhsin Ertuğrul, Emin Belig Belli, Sait Köknar, Behzat Butak, Bedia Muvahhit, Vasfi Rıza Zobu, Kınar Hanım, Refik Kemal Arduman, Hakkı Necip Ağrıman, Neyyire Ertuğrul'dan mürekkeptir. Güncel konuları filme çekme gayretindeki Muhsin Ertuğrul *Ateşten Gömlek* de "*bu kez ulusal bir büyük olayı Kurtuluş Savaşı'nı ele alır. Yoğun bir çalışma sonunda film biter. Film iki bölüm halinde oynatan Kemal Film büyük bir başarı kazanır*".⁵⁸ Türk Sineması, o zamana kadar çevrilmiş "*en iyi öykülü film*" kabul edilen *Ateşten Gömlek* ile Cumhuriyet'in ilanına ulaşır. Onunla gelişimini sürdürür. Halide Edip Hanımın Millî Mücadele'yi konu alan romanından beyazperdeye aktarılan film, millî hislerin "*doruk noktasına eriştiği bir anda izleyicinin karşısına çıkıyor; sinemanın, bir milletin yaşamındaki en büyük, en önemli olayları yansıtmadaki eşsiz gücünü örnekliyordu*".⁵⁹

7 Mart 2020 tarihinde Afyonkarahisar Barosu tarafından düzenlenen *İlk Kadın Mitinginin 100. Yılından Dünya Kadınlar Gününe Türk Kadını Çalıştayı*'nda Türk kadınının beyazperde yürüyüşü ele alınmış, bu husus basında⁶⁰, akademik çalışma⁶¹ ve sonuç bildirgesinde de karşılık bulmuştur.

---

⁵⁷ "*Kurtuluş Kayalı: 'Türkiye'yi Anlamanın Bir Yolu da Türk Filmlerine Bakmak': Türk Sinema Tarihine Sosyolojik Bir Bakış Temalı Söyleşi*" (tsa.org.tr /Erişim Tarihi: 05. 08. 2016)

⁵⁸ Gökhan Akçura, "Aile Boyu Sinema-2", **Hürriyet**, 21 Ekim 1991

⁵⁹ Hatice Karakuş, "Atatürk ve Sinema Üzerine", **Hukuk Gündemi**, Atatürk Özel Sayısı, 2013, s. 102.

⁶⁰ "Yüzüncü Yılında İlk Kadın Mitinginden Dünya Kadınlar Gününe Türk Kadını Çalıştayı", **Devlet**, S.489, Mayıs-Haziran 2020, s. 62-66.

⁶¹ Namık Nas, "İlk Kadın Mitinginin 100. Yılı", **Türkay**, S.32, Nisan 2020, s. 1-10.

SONUÇ

Fransız ve sanayi devrimleri güç merkezini batıya aktarınca, doğu gizemli mazisiyle şekillendirilmiştir. 1896 yılında Paris'te icat edilen sinema da çok süratle batının kültürel aktarım ve propaganda aracı haline dönüştürülmüştür. Sinema henüz bir sanat olarak algılanmaya başlamadan II. Abdülhamit tarafından Türkiye'ye getirilmiş, devletin yönetim merkezi Yıldız'da bizzat kendisi tarafından da ilgiyle izlenmiştir. Ancak çekimler için yirmi yıl kadar zaman geçmesi gerekmiştir.

Yakın dönemdeki birçok sahada olduğu gibi sinemacılıkta da askeriye içinde adım atıldığı görülmektedir. Almanya ile yakınlaşma sinema alanında da kendini hissettirir. Sinemacılıkta cılız da olsa meydana gelen gelişmelerin içinde dikkati çeken daha doğrusu eksikliği görülen husus; Türk kadın oyuncuların olmayışıdır.

Toplumun yarısını teşkil eden ve her zaman farkındalıklı yerini koruyan Türk kadını önceleri seyirci olarak dâhil olabildiği beyazperde karşısındaki yerini şeridin içine taşıma hususunda ısrarlı yürüyüşü Millî Mücadele'deki özverili şahlanışla aynı zaman diliminde başarıya ulaşmış, ancak gelinen noktada kalma yerine millî egemenliğe dayalı yeni Türk devletinin adımlarının hem yanında, hem gündeminde, hem de kazanan hanesinde yer almıştır.

Süratle gelişen sinema Doğu-Batı arasındaki rekabette ikincisinin eline sihirli değnek misali bir güç vermiştir. Bu sanatın tekâmül yıllarında Türk Milleti çok büyük kayıplarla coğrafyalarının ve insan kitlelerinin büyük bir kısmını terk ederek "ata yurdu"na kadar çekilmek zorunda kalmıştır. Cumhuriyetimizin doğum sancıları arasında adeta haberci misali çekilen iki filmin adından hareketle ifade edilebilecek hüküm şu olabilir: Şarkta meydana gelen esrarengiz gelişmeler memlekete gerçek bir "*Ateşten Gömlek*" giydirmiştir.

Esrarengiz Şark devam ettirilemese de *Ateşten Gömlek*; yönetmeninden oyuncularına kadar mühim bir çizginin yakalanmasına zemin hazırladı. Bu çizgide henüz meslek yaşamının başlarında, uluslararası literatüre hâkim, farklı ülkelerdeki gelişmeleri bizzat oralarda gözlemleyen sanatçı ve yönetmen Muhsin Ertuğrul meslekî katkı sağladı.

Değerlendirmeye tabi tutulan iki sinema filmi, sadece sektörel değil çağdaş uygarlık düzeyini aşma hedefli Türk İnkılabı içinde sosyo-kültürel, toplumsal ve sanatsal açıdan özgün değere sahiptir. İletişim bilimleri içinde yer alan evrensel değeri düşmeksizin gelişen sinemamızın bu eserlerinde Türk kadın sanatçılarının yer almaya başlaması, millî egemenliğe dayalı yeni Türk devletinin istikametinde gerçekleşen adımlardır.

KAYNAKÇA

1- Arşiv

Cumhuriyet Devlet Arşivi

Osmanlı Devlet Arşivi

2- Filmler

Alman İmparatoru Wilhelm'in Çanakkale Ziyareti (Yönetmen: Fuat, 1917)

Ateşten Gömlek (Yönetmen: Muhsin Ertuğrul, 1923)

Bican Efendi Mektep Hocası (Yönetmen: Şadi Fikret, 1921)

Bican Efendi'nin Rüyası (Yönetmen: Şadi Fikret, 1921).

Bican Efendi Vekilharç (Yönetmen: Şadi Fikret, 1921)

Binnaz (Yönetmen: Ahmed Fehim- Necib, 1919)

Casus (Yönetmen: Sedat, 1917)

Esrarengiz Şark (Yönetmen: André, 1922)

Galiçya Harekatı (Yönetmen: Fuat, 1916)

Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın Kıta Teftişi ve Batum Manzaraları, Çanakkale
(Yönetmen: Fuat, 1915)

Mürebbiye (Yönetmen: Ahmed Fehim, 1919)

Tombul Âşkın Dört Sevgilisi (Yönetmen: Fahri, 1919)

Kız Kulesinde Bir Facia (Yönetmen: Muhsin Ertuğrul, 1923)

Leblebici Horhor (Yönetmen: Muhsin Ertuğrul, 1923)

Pençe (Yönetmen: Sedat, 1917)

Sultan Vahdettin'in Biat Merasimi (Yönetmen: Fuat, 1918)

Sultan Vahdettin'in Kılıç Kuşanma Merasimi (Yönetmen: Fuat, 1918)

3- Gazete ve Dergiler

Anadolu (İzmir)

Antrakt

Atatürk Dergisi

Atatürk Üniversitesi İletişim Dergisi

Dârübedâyî Mecmuası

Devlet

Gazete Bilkent

Güven (Afyon)
Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi
Hukuk Gündemi
Hürriyet
Kadın Dünyası Haftalık Sinema, Moda ve Salon Mecmuası
Sinema Objektifi
Sinema Postası
Taşpınar (Afyon)
TÜBAR
Türkay
Türk Dili
Türk Sesi (İzmir)
Sonhaber (Afyon)
Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Yeni Türk Sineması
Yeni Türkiye
Yerli Düşünce

4- Kitaplar

- AKIN, Rıdvan, **TBMM Devleti**, İletişim Yay., İstanbul, 2001.
- AKKOYUN, Turan, **Serüven Adamı: Türk Sineması'ndan Çeşitlemeler**, Kümbet Yay., Ankara, 2018.
- ATEŞ, Toktamış, **Gene Laiklik, Gene Demokrasi**, Ümit Yay., Ankara, 1998.
- BAZIN, A., **What is Cinema?**, I, (Edit: H. Garay), University of California Press, London, 1967.
- BERRY, H. Thomas, **Managing the Total Quality, Transformation**, McGraw-Hill Press, New York, 1990.
- DUMAN, Hasan, **İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Katalogu (1828-1928)**, II, IRCICA Yay., İstanbul, 1986.
- ENGİNÜN, İnci, **Halide Edip Adivar**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1986.
- EVREN, Burçak, **Başlangıcından Günümüze Türkçe Sinema Dergileri**, Karsan Yay., İstanbul, Ekim 1993.
- FİLMER, Cemil, **Türk Sinemasında 65 Yıl**, İstanbul, 1984.

GODAWA, Brian, **Hollywood Worldviews: Watching Films with Wisdom and Discernment**, Illinois Intersivity Press, 2002.

GÜR, Recep Muhlis, **Liderin Kitabı**, Kitap Aşkı Yay., Ankara, Ekim 2017.

İNAN, Yusuf Ziya, **İnsan Düşüncesinde Doğu-Batı Sentezi**, Bilim ve Tasavvuf Dergisi Cep Kitapları Yay., İstanbul, 1963.

KESKİN, Mehtap, **Kültürel Mirasın Korunması ve Film Arşivciliği: Kültür ve Turizm Bakanlığı Örneği**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Telif Hakları ve Sinema Genel Müdürlüğü Basılmamış Uzmanlık Tezi, Ankara, Ocak 2008.

MAKAL, Oğuz, **Sinemada Tarihin Görüntüsü**, Kalkedon Yay., İstanbul, 2014.

NOWELL-SMITH, Geoffrey, **Dünya Sinema Tarihi**, (Trc. Ahmet Fethi), Kabalcı Yay., İstanbul, Mayıs 2003.

ONARAN, Âlim Şerif, **Türk Sineması**, I, Kitle Yay., Ankara, 1999.

ÖZGÜÇ, Agah, **Türk Film Yönetmenleri Sözlüğü**, Agora Kitaplığı Yay., İstanbul, Ekim 2003.

ÖZUYAR, Ali, **Sinemann Osmanlıca Serüveni**, Öteki Yay., Ankara, 1999.

Rekin Teksoy'un Sinema Tarihi, I, Oğlak Yay., İstanbul, 2009.

SAFA, Peyami, **Doğu-Batı Sentezi**, Yağmur Yay., İstanbul, 1963.

SARINAY, Yusuf, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)**, Ötüken Nşr., İstanbul, 1994.

SCOGNAMILLO, Giovanni, **Türk Sinema Tarihi (1896-1986)**, Metis Yay., İstanbul, 1990.

ÜÇÜNCÜ, Uğur, **Büyük Taarruz**, Altınpost Yay., Ankara, 2012.

VELİDEDEOĞLU, H. V., **İlk Meclis Milli Mücadele'de Anadolu**, 2. b., Çağdaş Yay., İstanbul, 1990.

YILDIZ, Engin, **Gecekondu Sineması**, Hayalet Kitap Yay., İstanbul, Ekim 2008.

5- Makaleler

"Bir Yıl İçinde Evimiz Neler Yaptı", **Taşpınar**, II, S.24, 29 Birinci Teşrin 1934, s.222-223.

"Bizde Gösterilmeyen Filmler", **Sonhaber**, S. 1250, 29 Şubat 932.

"Evimizin İki Yıllık İşleri", **Taşpınar**, II, S. 16, 19 Şubat 1934, s. 83-87.

"Holivudun İzdivaç ve Talâk Blançosu", **Kadın Dünyası Haftalık Sinema, Moda ve Salon Mecmuası**, S. 2, 9 Mart 1940, s. 22.

"Sahne ve Sinema", **Anadolu**, S. 7179, 30 Mart 1930.

- "Sinemacılığı Öldürüyoruz", **Türk Sesi**, S. 103, 26 Eylül 1339-1923.
- "Yüzüncü Yılında İlk Kadın Mitinginden Dünya Kadınlar Gününe Türk Kadını Çalıştay", **Devlet**, S. 489, Mayıs-Haziran 2020, s. 62-66.
- AKAD, Lütfü Ö., "Yeni Bir Biçim Yeni Bir Öz", **Yeni Türk Sineması**, S.2, (Temmuz-1976), s. 5.
- AKÇURA, Gökhan, "Aile Boyu Sinema", **Hürriyet**, 20-27 Ekim 1991. (8 tefrika)
- AKKOYUN, Turan, "II. Meşrutiyet Devri Türkçülük Düşüncesi Nazarında Kadın", **Türk Dünyasında Kadın Algısı**, (Edit.: F. Şayan Ulusan, Shurubu Kayhan), Celal Bayar Üniversitesi Yay., Manisa, 2016, s. 133-148.
- ARGUNŞAH, Hülya, "Halide Edib'te Değişen Kadının Romandaki İzdüşümleri Seviyye Talip'ten Ateşten Gömlek'e", **TÜBAR**, XXXVII, Bahar 2015, s. 27-52.
- AVŞAR, B. Zakir, "Büyük Kültür Coğrafyamız", **Yerli Düşünce**, S.63, Mart 2020, s. 62-67.
- BENGÜ, Vedat Örfi, "Millî Filmler", **Sinema Postası**, S. 2, 1339-1923, s. 1-2.
- BOZA, Büşra, "Halide Edib'in Ateşten Gömlek, Vurun Kahbeye ve Yeni Turan Adlı Eserlerinde Akretipsel Bir Kadın Figürü: Dokuyucu Ana", **Millî Mücadele'de Cephe Gerisi ve İstiklâl Yolu Gençlik Sempozyumu 17-20 Ekim Çankırı Bildiri Özetleri Kitapçığı**, Gençlik ve Spor Bakanlığı Yay., Ankara, 2019, s. 13.
- ÇETİN, Derya, "Esnek Uzmanlaşma Perspektifinden Amerikan Film Endüstrisi", **Atatürk Üniversitesi İletişim Dergisi**, S.7, (Temmuz-2014), s. 59-78.
- DAYI, Sinever Esin, "Erzurum Kongresi'nin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi", **Atatürk Dergisi**, III, S.4, (Temmuz-2003), s. 1-17.
- DÖNMEZ-COLIN, Gönül, "Women in Turkish Cinema: their Presence and Absence as Images and as Image-Makers", **Cinema in Muslim Societies**, (Edit: Ali Nobil Ahmad), by Routledge, New York, 2016, chp. 8, pp. 91-105.
- ERSOY, Feyzi, "TBMM'nin Açılışının 100. Yılında Kurtuluş Savaşımız ve Bu Dönem Romanlarımız Üzerine Birkaç Söz", **Türk Dili**, S.820, Nisan 2020, s. 4-8
- EYLÜL, H. M., "Hollywood Dedikoduları", **Sinema Objektifi**, S. 1, 13 Teşrin evvel 1937, s. 7.
- FİŞEK, Kurthan, "Diplomaside Doğu-Batı Sentezi", **Hürriyet**, 1 Aralık 1993.
- GÜNTEKİN, R. Nuri, "İlk Aktörümüz", **Dârülbedâyi Mecmuası**, S. 47, 29 Mart 1934.
- H. K., "Sinemacılığımız", **Güven**, S.2974, 18 Haziran 1963.

KARA, Nilgün N., “Büyük Taarruz ve Afyonkarahisar’ın Basındaki Yansımaları”, **VIII. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Eylül 2005**, Afyonkarahisar Belediyesi Yay., (Haz: Mehmet Sarlık), Ankara, 2007, s. 139-151.

KARAKUŞ, Hatice, “Atatürk ve Sinema Üzerine”, **Hukuk Gündemi**, Atatürk Özel Sayısı, 2013, s. 102-104.

KARAKUŞ, Neslihan, DENİZ, Buse, “Türk ve Alman Masallarının Doğu Batı Sentezi Kapsamında Toplumla Gönderdiği İletiler Yönünden İncelenmesi ve Karşılaştırılması”, **IX. Uluslararası Türkçenin Eğitimi-Öğretimi Kurultayı**, Ankara, 4-6 Kasım 2018.

KORKMAZ, Ender, "Mondros Mütarekesi Döneminde Sansür", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S.19-20, 2011, s. 29-56.

Mim. Nun., "Sinemacılık Teşvike Muhtaçtır", **Türk Sesi**, S. 95, 17 Eylül 1339-1923.

NAS, Namık, “İlk Kadın Mitinginin 100. Yılı”, **Türkiye**, S. 32, Nisan 2020, s. 1-10.

ÖKSÜZ, Hikmet, "Misak-i Millî: Bir Reel Politik Yansıması", **Yeni Türkiye**, S.93, (Ocak-Şubat 2017), s. 680-692.

ÖZUYAR, Ali, “Türk Sinema Tarihi’ne Işık Tutan Bir Film ‘Esrarengiz Şark’ ”, **Antrakt**, S. 63, 1997, s. 24-25.

TÜRKALİ, Vedat, "Sinemamızda Yapımcı Sorunu", **Yeni Türk Sineması**, S. 2, (Temmuz-1976), s. 3.

ÜÇÜNCÜ, Uğur, “Birinci Dönem TBMM’de Sultan II. Abdülhamit Algısı”, **Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XV, S. 30, (Güz-2019), s. 289-307.

YALSIZUÇANLAR, Sadık, “Bir Vahdet Nidacısı: İsmâil Bey Gasıralı”, **Yerli Düşünce**, S. 63, Mart 2020, s. 20-21.

YILMAZ, Berce, "Sinema Tarihi: Sinema Öncesi Dönem 1920", **Gazete Bilkent Türkiye'nin En Büyük Öğrenci Gazetesi**, 10 Mayıs 2013.

6- Elektronik Kaynaklar

tsa.org.tr/ Erişim Tarihi: 05.08.2016.

Makalenin Geliş Tarihi: 19.04.2020
Kabul Tarihi: 21.05.2020
Makalenin Türü: Araştırma-İnceleme

**DARBE GİRİŞİMLERİ ESNASINDA LİDER TUTUMLARININ BASINA
YANSIMASINA BİR ÖRNEK: AKİS'E GÖRE 22 ŞUBAT 1962-21 MAYIS 1963
HAREKÂTLARI VE BAŞBAKAN İSMET İNÖNÜ**

***

**AN EXAMPLE OF REFLECTION TO THE PRESS OF LEADER ATTITUDES
DURING COUP ATTEMPT: 22 FEBRUARY 1962 - 21 MAY 1963
OPERATIONS AND PRIME MINISTER İSMET İNÖNÜ BY AKİS**

Ayşe ERYAMAN*

ÖZ

Toplumsal değişimin önemli unsurlarından biri olan basının üstlendiği işlevlerden biri de kitlelerin iktidarının sağlanarak siyasal iktidarı kabul ettirme ve iktidarın varlığını sürdürmesini sağlamak olmuştur. Bu çalışmada 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 Harekâtlarındaki Başbakan İsmet İnönü'nün tutumunun *Akis* dergisinde ele alınış biçimi üzerinden kitlelerin İsmet İnönü ve demokratik nizamın devamlılığı etrafında nasıl birleştirilmeye çalışıldığının gösterilmesi amaçlanmıştır. Analiz sonucunda *Akis* dergisinde, dönemin Başbakanı İsmet İnönü'nün olaylar esnasında sergilediği tutumla memleketi bir kez daha kurtardığının vurgulandığı görülmüş ve tek kurtuluş çaresinin onun şahsına ve demokratik nizama bağlılık olduğu konusunda halkın ikna edilmeye çalışıldığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Akis* Dergisi, Basın, 22 Şubat 1962 Harekâtı ve 21 Mayıs 1963 Harekâtı, Darbe.

---

*Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü Öğretim Görevlisi: erylamanayse@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5571-7776: **Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:** Ayşe Eryaman, “*Darbe Girişimleri Esnasında Lider Tutumlarının Basına Yansımalarına Bir Örnek: Akis'e Göre 22 Şubat 1962-21 Mayıs 1963 Harekâtları ve Başbakan İsmet İnönü*”, Atatürk Üniversitesi, **Atatürk Dergisi**, IX, S.1, (Temmuz-2020), s.49-72. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniad>)

ABSTRACT

One of the functions undertaken by the press, which is one of the important elements of social change, was to ensure the persuasion of the political power by ensuring the persuasion of the masses and to maintain its existence. In this study, it is aimed to show how the masses are tried to be united around İsmet İnönü and the continuity of democratic order through the way the attitude of İsmet İnönü in the operations of 22 February 1962 and 21 May 1963 was handled in *Akis* magazine. As a result of the analysis, it was seen in *Akis* magazine that it was emphasized that İsmet İnönü, the prime minister of the time, once again saved the country with the attitude displayed during the events and it was determined that the people tried to be convinced that the only solution of salvation was adherence to his person and democratic order.

Keywords: *Akis* Magazine, Press, 22 February 1962 Operation, 21 May 1963 Operation, Coup.

GİRİŞ

Yaşanan gelişmelerle birlikte demokratik sistemin vazgeçilmez bir unsuru haline gelen basın, iktidar olmak, iktidarda bulunanları yıpratmak, seçimleri manipüle etmek, bir ideolojiyi yaymak ya da demokrasiyi kesintiye uğratmak için kullanılabilen unsurlar arasında yer almaya başlamıştır.¹ Bu gelişmeler ışığında Türkiye’de de 1950 yılında tek parti yönetiminin sona ermesinden sonra ağırlıklı olarak iç siyasal gelişmelere yer veren, bunların yanında geçmiş bir haftanın politik, ekonomik, sanatsal, kültürel gibi alanlarda önemli haberlerini günlük gazetelerden farklı bir üslupla okuyuculara sunacak haftalık siyasi haber dergilerine duyulan ihtiyaç sonucu *Akis* dergisi Metin Toker tarafından 15 Mayıs 1954’te yayımlanmaya başlamıştır. *Akis*, ilk sayısından itibaren tarafsız olduğunu ve sütunlarında her görüşe yer vererek “çok taraflı” bir dergi olacağını açıklamış ve bu doğrultuda yayınlar yapmaya başlamıştır. Ancak yayın hayatına başladıktan kısa bir süre sonra *Akis*’te DP iktidarının bazı “yanlış” uygulamalarıyla, *Akis*’in “etraf” diye adlandırdığı Adnan Menderes’in çevresindeki bazı politikacıların Menderes’i yanlış yönlere ittiği yönündeki haberler yer almaya başlamıştır. Bu gibi gelişmelerin yanı sıra 1955 yılı başlarında yaşanan iki olay *Akis*’in siyasal bir mücadele içine girmesine neden olmuştur. Bunlardan biri Metin Toker’in İsmet İnönü’nün kızıyla evlenmesi, diğeri

---

¹Bengül Güngörmez, “Kitle İletişim Araçları, Siyaset ve Propaganda”, *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.5, (2002), s.2.

Mükerrem Sarol ile ilgili kampanyasıdır. Bu iki olaydan sonra *Akis* muhalefetin sesini daha çok duyurmak, DP iktidarı ise muhalif yayınları susturmak yoluna girmiştir. DP baskıyı arttırdıkça *Akis*'in muhalefeti siyasal bir mücadeleye dönüşmüş ve 27 Mayıs 1960'a gelinmiştir. 27 Mayıs 1960 sonrasında *Akis*, 27 Mayıs'ın en coşkun savunucuları arasında yer almış, bir an önce “*normal demokratik düzene*” geçilmesi yönünde ve CHP yanlısı çizgisini sürdürmüştür.²

Türkiye’de 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden sonra yönetimi devralan MBK bir an önce demokratik bir anayasa yapıp seçimlere gitmek istiyordu. Bu çerçevede yeni anayasanın hazırlanarak seçimlere gidilmesi için alınan Kurucu Meclis oluşturma kararı hayata geçirilmiş ve 6 Ocak 1961’de Kurucu Meclis çalışmalarına başlamıştır.³

Yeni anayasayı hazırlamakla görevlendirilen Kurucu Meclis, 6 Ocak 1961’de çalışmaya başladıktan yaklaşık bir ay sonra siyasi parti faaliyetlerine izin vermiştir. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Cumhuriyet Köylü Millet Partisi (CKMP)’nin yanında çok sayıda yeni parti kurulmuştur. Bu partiler içerisinde en fazla dikkate değer olanı, Demokrat Parti’nin devamı olarak görülen Adalet Partisi (AP), Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve Türkiye İşçi Partisi (TİP) olmuştur.⁴ Anayasanın kabulü ardından, Kurucu Meclis tarafından 21 Temmuz 1961’de alınan karar gereğince seçimler 15 Ekim 1961 tarihinde yapılmıştır. 1961’de yapılan genel seçimlerin sonucuna göre, oyların yüzde 62’sini CHP’ye karşı olan ve DP’nin tabanını temsil eden AP ile CKMP ve YTP almışlardır.⁵ CHP, oyların ancak yüzde 36,7’sini alarak 450 sandalyeli Meclis’te 173 sandalye kazanmıştır.⁶ Seçimlerden sonra Cumhurbaşkanı Gürsel tarafından seçim sonuçlarını endişe ile karşılayan ordunun da tesiriyle hükümeti kurma görevi CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’ye verilmiştir. Çalışmalar sonucunda CHP-AP ortaklığıyla 20 Kasım 1961’de Türkiye’nin ilk koalisyon hükümeti kurulmuştur.⁷

Her siyasal iktidarın kendini kabul ettirme ve varlığını sürdürme noktasında bir meşruiyet arayışı vardır. Bu meşruiyet arayışı var olan durumu haklılaştırma, statükonun

---

²Muhsin Özcan, **Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Haftalık Haber Dergiciliğinin Gelişim Evreleri (Akis Dergisi Örneği)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisan Tezi, İstanbul, 1996, s.154-155.

³Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi 1789-1980**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2004, s.242; Seçil Karal Akgün, “*Ellinci Yılına Yaklaşırken 27 Mayıs ve Getirdiği Anayasaya Kısa Bir Bakış*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.43, (2009), s.438vd.

⁴Mustafa Erdoğan, **Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset**, Liberte Yayınları, Ankara, 2003, s.107.

⁵Hikmet Özdemir, “*Siyasi Tarih (1960-1980)*”, **Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980**, (Yay. Yönetmeni: Sina Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul, 2008, s.242.

⁶Metin Heper, **Türkiye’nin Siyasal Hayatı**, (Çeviren: Kadriye Göksel, Doğan Egmont Yayıncılık), İstanbul, 2011, s.180.

⁷Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.362.

kabulünü yaygınlaştırma ve kurulu düzeni güvence altına alma arayışıdır. Meşruiyeti toplumsal rızayla sağlamak, kabul ettirmek ve benimsetmek için ideolojik aygıtlar içinde yer alan kitle iletişim araçlarını kontrol etmek, bu araçlar üzerinden mesajları kitlelere iletmek, araçlar aracılığıyla kitlelerin iknası önemli hale gelmektedir. Bu açıdan medyanın konuları seçme, ilgili alanlarını belirleme, meselelere belirli bir çerçeve kazandırma, bilgileri süzme, analizleri belirli alanlara odaklama, vurgulama ve tonlama biçimiyle ve buna benzer birçok teknik kullanarak ayrıcalıklı grupların toplumsal amaçlarına hizmet etmesi önemlidir.⁸

Çalışma 27 Mayıs Darbesi'nden sonra kurulan koalisyon hükümetlerine karşı düzenlenen 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 Harekâtları örnekleri üzerinden hükümetlere karşı girişilen darbe teşebbüslerinde lider tutumlarının basına yansması bağlamında ele alınarak, darbe girişimleri ve siyasi olaylar içinde lider tutumlarının iktidar basın ilişkisi bağlamında nasıl sunulabileceğinin ortaya konması hedeflenmiştir.

A- AKİS'E GÖRE 22 ŞUBAT 1962 HAREKÂTI VE BAŞBAKAN İSMET İNÖNÜ

1- Harekâta Götüren Olaylar ve Başbakan İsmet İnönü

22 Şubat 1962 Harekâtı'nın lideri Talat Aydemir, 27 Mayıs 1960'da MBK adını alan ihtilâlcı organizasyonunun 1956'daki ilk dört kurucusundan biridir. 27 Mayıs Darbesi sırasında Kore'de bulunan ve darbe başarıya ulaştıktan sonra Türkiye'ye dönen Aydemir, komiteci arkadaşları tarafından Harp Okulu Komutanlığına getirilmiştir.⁹

27 Mayıs'tan sonra MBK Başkanı Gürsel ve general arkadaşlarının, Alparslan Türkeş'in de içinde yer aldığı 14 radikali uzaklaştırması, ordunun orta ve alt subayları arasında, bütün muhaliflerin MBK'dan uzaklaştırılacağı endişesini yaratmıştı. Bunlar

---

⁸Meltem Şahin, "27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'nin Meşrulaştırılma Çabası: Akis Dergisi Örneği", *Turkish Studies*, V. 13/10, (Spring-2018), s.644.

⁹Talat Aydemir, 1920 yılında doğmuştur. İlk tahsilini tamamladıktan sonra, liseyi olarak Kuleli Askeri Lisesine yazılmıştır. 1937 yılında Kuleli Askeri Lisesini bitirdikten sonra Ankara'ya gelmiş ve Harp Okuluna girmiştir. Harp Okulunu 1939'da bitirdikten sonra kıta hizmetine gitmiş, daha sonra kurmaylık imtihanını kazanarak Yıldız'da akademi tahsiline başlamıştır. Bu sırada Alparslan Türkeş'le tanışmıştır. Aynı devrede birlikte tahsil ettikleri sırada oluşan dostlukları nedeniyle Talat Aydemir, Alparslan Türkeş'i ikisi beraber Elâzığ'dayken MBK'nın nüvesi olan teşkilâta tavsiye etmiştir. Aydemir, uzun bir süre bu teşkilât içinde çalışmış sonra Kore'ye gitmeye talip olmuştur. Fakat Kore'ye gitmekle 27 Mayıs İhtilâlına katılmak ve MBK'ya girmek imkânını kaybetmiştir. Talat Aydemir, Kore'den Türkiye'ye 27 Mayıs İhtilâlı başarıya ulaştıktan sonra dönmüştür. Bu sırada, Harp Okulu Komutanı olan Müçteba Özden bir tümen komutanlığı ile başkentten ayrılmıştı. Komiteciler, onun yerine arkadaşları Talat Aydemir'i getirmişlerdir. Aydemir, ilk endişeyi Alparslan Türkeş'in tasfiyesi sırasında duymuştur. Harp Okulunun başına Türkeş tarafından getirilmiş bir Türkeşçi olarak bilindiğinden emeklilik muamelesi düşünülmüş fakat diğer komite üyeleri bunu durdurmuşlardır. Zira Aydemir Türkeş'in olduğu kadar kendilerinin de dostuydu. (Akis, Yıl: 8, Cilt: XXIII, Sayı: 400, 26 Şubat 1962, s.7.)

arasında Faruk Güventürk, Talat Aydemir, Dünder Seyhan, Refik Tulga gibi isimler vardı. Bu yaşananlara tepki olarak ordu içindeki radikaller, bir baskı grubu olarak Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB) adında bir yapı oluşturmuşlardır. Bundan sonraki süreçte yaşanacak siyasi gelişmeler üzerinde SKB'nın etkisi yoğun bir şekilde hissedilmiştir.¹⁰

15 Ekim seçim sonuçları SKB içindeki radikallerin daha da endişelenmesine neden olmuştu. Bundan dolayı 21 Ekim Protokolü olarak bilinen belgeyi imzalamışlardır. Protokole göre, “*Türk Silahlı Kuvvetleri TBMM toplanmadan evvel duruma müdahale edecek, bütün siyasi partiler faaliyetten men edilecek, seçim neticeleri ve MBK feshedilecek, iktidar milletin hakiki ve ehliyetli mümessillerine teslim edilecek, protokolle alınan kararların uygulanması 25 Ekim 1961’den ileri bir tarihe ertelenmeyecektir.*”¹¹ Buna karşı Cevdet Sunay, 23 Ekim’de dört kuvvet komutanı ve diğer üst düzey komutanları olağanüstü toplantıya çağırılmış, burada 24 Ekim’de parti liderlerini Çankaya Köşkünde ikinci bir gizli toplantıya mecbur eden bir dizi uzlaşma önerisi hazırlanmıştır. Böylece 21 Ekim Protokolü’nün uygulanacağı tehdidi altında İnönü, Gümüşpala ve diğer parti liderleri, İnönü’nün başbakan olması ve Gürsel’in cumhurbaşkanlığının desteklenmesi konusunda anlaşmışlardır.¹²

Yaşanan bu gelişmelerle ilgili olarak *Akis*, 30 Ekim 1961 tarihli nüshasında “*Bir Adamın Kaderi*” başlığıyla yazdığı yazısında, bütün bir seçim kampanyası boyunca İsmet İnönü’nün şahsında, 27 Mayıs’a güven verecek ve normal hayatın yolunu açacak kuvvetli bir iktidara geçilmemesi için ellerinden geleni yapanların, böyle bir iktidarın kurulmamasıyla meydana çıkan durum karşısında aman demokrasiyi kurtarsın diye aynı İsmet İnönü’nün eteğine yapışmış bulduklarını ifade etmiştir. Ayrıca Türkiye’nin bir dönüm noktasında daha bulunduğunu, Türk demokrasisinin 27 Mayıs’ı doğuran günlerde karşı karşıya olduğu tehlikeden daha vahim, daha elim hastalıkların tehdidi altında olduğunu ifade eden *Akis*, 15 Ekim’in bilinen neticesini ihtiyatsızca hazırlayanların ortada alternatif bırakmadıklarını görünce gözlerini bir defa daha İsmet İnönü’ye çevirdiklerini ifade etmiştir. *Akis*’e göre Türkiye için olmak ya da olmamak meselesi büyük ölçüde İsmet İnönü’nün göstereceği maharete bağlıydı ve böyle güç anlarda bile

---

¹⁰William Hale, **1789’dan Günümüze Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, (Çev.: Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul, 1996, s.126vd; İncelenen zaman dilimi içinde yaşanan siyasi gelişmeler, bu gelişmelerin SKB üzerinde yarattığı tedirginlik, SKB’nın baskıları ve kalkışmaya götüren olaylar için ayrıntılı olarak bkz. Ayşe Eryaman, “*27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi’nden Sonra Sivilleşen Yönetime Darbe Girişimleri: 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 Harekâtları*”, **19. Yüzyıldan Günümüze Türkiye’de İktidara Müdahaleler ve Darbeler Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, 21-23 Mart 2018/Yozgat, C.2, (Yay. Haz: Selcan Koçaslan), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2019, s.733-773.

¹¹Emin Aytekin, **İhtilal Çıkmazı**, Dünya Matbaası, İstanbul, 1967, s.187.

¹²W.Hale, **1789’dan Günümüze Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, s.132.

bir yandan eteğine yapışanların hâlâ küçük hisler ve basit komplekslerle öte yandan tekerlekler arasına demir sokma âdetlerinden vazgeçemediklerini görmek insanı hayal kırıklığına uğrattı.¹³

Yaşanan bu gelişmelerin ardından cumhurbaşkanı seçilen Gürsel tarafından hükümeti kurma görevi 10 Kasım 1961 tarihinde İsmet İnönü'ye verilmiştir.¹⁴ Çalışmalar sonucunda CHP-AP ortaklığıyla 20 Kasım 1961'de Birinci Koalisyon Hükümeti kurulmuştur. *Akis*'in 20 Kasım 1961 tarihli nüshasında kurulan hükümetle ilgili olarak "Tek Başarı Çaresi" başlığıyla yazdığı yazısında şu değerlendirmelerde bulunduğu görülmüştür: "Kurulan koalisyonun başarı kazanması şarttır. Bu, Türk demokrasisi için de Türkiye için de hayat memet meselesidir. Aksi netice Türk demokrasisinin kâfi sonu olacağı gibi bunun Türkiye'yi nereye götüreceği de meçhuldür. Koalisyonun bir hususiyetini gözden kaçıramayız. Koalisyonlar birbirlerine yakın, hiç olmazsa kanlı bıçaklı olmayan taraflarca kurulurken, bizimki tam aksi iki kuvvetin yan yana gelmesinden teşekkül etmiştir. Bugün de yarın da öbür gün de CHP'nin ve AP'nin memleketin siyaset hayatında iki kutbu teşkil edeceği bir gerçektir. Ama eğer kutuplar istikbale ait hesaplarla, birbirlerini bugünden, bu koalisyonun içinde zedelemeye, karşılıklı oyunlar oynamaya kalkıştırlarsa evvelâ kendi başlarını yerler".¹⁵

Hükümet kurulduktan sonra önünde çözmesi gereken birçok sorun vardı. Mali meselelerin yanı sıra AP içinde özellikle Yassıada mahkûmlarının affi konusunda ısrarlı birçok eski Demokrat Parti taraftarı vardı. Aralık 1961'de AP ve YTP bir af kanunu

---

¹³*Akis* aynı yazısında İnönü ile ilgili olarak ayrıca şu ifadeler de yer vermiştir: "Atatürk'ün ölümü, İkinci Dünya Harbi, demokrasiye geçiş, Bayar-Menderes ikilisinin karşısına dikiliş, seçimle biten askeri idare... Bunlar, sadece yakın tarihte her biri İsmet İnönü'nün sırtıyla atlatılan dönüm noktalarıdır. Bir sırtın, bunca yükü çekebilme için ne derece pek, nasıl kavi olduğuna teslim etmek insaf icabıdır. Memleketlerin tarihinde, yaşadıkları devrede hem bu kadar sevilen, hem böylesine nefret edilen insanlar öyle nadirdir ki... Bir insanın ne meziyetleri böyle bir sevgiye ağırlar, ne kusurları o nefreti doğurmaya yeter. İki zıt hissin ikisinin de kutbunda bulunmak, ancak sembol olmakla kabildir. İsmet İnönü, Türk tarihinde işte budur. Bir zihniyetin sahiplerinin ona tapmaları da bu yüzdendir, bir başka zihniyetin sahiplerinin onu lânetlemeleri de..." (*Akis*, Yıl: 8, Cilt: XXII, Sayı: 383, 30 Ekim 1961, s.9.)

¹⁴*Akis*, Yıl: 8, Cilt: XXII, Sayı: 385, 13 Kasım 1961, s.7.

¹⁵*Akis* aynı yazısının devamında kurulan hükümetle ilgili olarak şu ifadeler de yer vermiştir: "Bu toplum içinde politikacının belirli hüviyeti vardır. Hiç kimsenin, memleketteki bütün güzel politikacıların CHP'nin başında, ne kadar çirkin politikacı varsa hepsinin AP'nin içinde bulunduğunu söylemeye hakkı yoktur. Böyle olunca, tehlikenin iki taraflı olduğu şüphesizdir. Aman AP'ye koz vermeyelim" diyen CHP idarecisi de çıkar, CHP'nin arkasından tertiplere girişen AP idarecisi de. İki tarafı da bu istikamete itecek olanlar, onlara kucak açacaklar bulunacaktır. Koalisyonun bir tek çaresi vardır: Yüzde yüz açıklık, yüzde yüz samimiyet. Eksik olan karşılıklı güveni sadece bu sağlayacak, bilhassa ilk günlerin şüphelerini, korkularını, endişelerini bu ortadan kaldıracaktır. AP'nin ortaklıkta daha çekingen olduğu görülüyor. Bunda hakkı da yok değildir. Evvelâ o uzaktan düşmanlık ettiği İnönü'nün in mi, cin mi, yoksa düpedüz bir âdem mi olduğunu kestirmesi lazımdır. Oyuna gelip gelmediğinden ürkecek, bu yolda tahriklere hedef olacak, her hareketin altında bir kasıt, bir kötü maksat arayacaktır. Vicdan huzurunun yolu, oyunu açık kartla oynamaktan ibarettir. Her iki taraf için de..." (*Akis*, Yıl: 8, Cilt: XXII, Sayı: 386, 20 Kasım 1961, s.9.)

tasarısını gündeme getirme olanağını tartışmaya başlamıştı.¹⁶ *Akis* af meselesi ilgili olarak 18 Aralık 1961 tarihli sayısında “*Miller*” başlığı altında yazdığı yazısında, ekim ayının son haftasında, Meclis’te temsil edilen dört partinin temsilcilerinin bir affi düşünmeyeceklerini taahhüt etmiş olduklarını ancak aradan iki ay bile geçmeden bu dört partiden üçünün bir telâş içinde illâ af diye tutturdıklarını ifade ederek eleştirilerini sunmuştur. Ardından affin gürültü patırtıyla çıkmayacağını, bu konuda yükseltilen har sesin onu biraz daha geriye ittiğini, çünkü memleketin sarflarının, kuvvet dengesinin, güven hislerinin buna müsait olmadığını ve af meselesinin Türkiye’nin en mühim meselesi olmadığını vurgulamıştır. Adı geçen yazının devamında konuyla ilgili olarak şu ifadeler yer verdiği görülmüştür: “*Adım adıma ilerlediklerini sananlar, eğer nereye gitmek istedikleri hiç kimse tarafından görülüyor, bilinmiyor sanıyorlarsa hemen uyanmalıdırlar. Bugün şunu isteyecekler, yarın bir adım ileri gidecekler, öbür gün bir yeni adım atacaklar, onu öteki adım takip edecek. Ta ki 27 Mayıs’ı suçlu, onun yıktığını kahraman hale getirinceye kadar. Ekim’in o son haftasından bu yana yükseltilen sesler sadece bunun işaretidir. Hâlbuki darbeyi yapanlar, bunu koruma kudretine ziyadesiyle sahiptirler. Muhafaza edilen sükûnet hiç kimseyi aldatmamalıdır. Bu, zaafın değil kendine güvenin işaretidir. Evet, adım adım ilerleme niyetinde olanlara yol açıktır. Ama 27 Mayıs’ın yıktığını kahraman hale getirmek için değil. Kalın kafalarını bir başka adanın kayalarına vurmak için... Zira herkes emin olabilir, yükseltilecek ilk ‘Höt!’ sesinde Kayseri’nin etrafında hiç kimse kalmayacaktır”.*¹⁷

25 Aralık’ta ise Erzurum Milletvekili Ertuğrul Akça tarafından verilen önergede affa dair kanunun ne zaman Meclis’e getirileceği ve bu mevzuda hükümetçe herhangi bir çalışma yapılıp yapılmadığının sorulması üzerine Başbakan İnönü’nün “*Vatanın her yerinde siyasi mücadelelerin birbirini itham eden akımlarını durdurup bunları salim istikametlere yöneltmek için çalışıyoruz. Affın hemen tahakkuk ettirilmesi için gösterilen sabırsız gayretler faydalı olmamıştır. Hükümet bütün bu cereyanların durmasında, bütün aklı başında aydınların ve yazarların milli huzuru tesis etmek için yardımcı olmalarını*

¹⁶**Havadis**, 19 Aralık 1961, s.1.

¹⁷**Akis**, Yıl: 8, Cilt: XXIII, Sayı: 390, 18 Aralık 1961, s.4; Yine aynı doğrultuda olarak *Akis*’in aynı nüshasının devamında söz konusu siyasi af meselesi ile ilgili olarak şu ifadeler yer verdiği görülmüştür: “*Daha hükümet kurulu bir ay dahi olmadığı ve memleketin ciddi tek meselesine el atılmadığı halde, sanki en mühim iş Kayseri suçlularıymış gibi bunu dillerine ve kalemlerine dolayanlar, zamansız bir çıkış yapınca karşılarında birden memleketin üç ciddi kuvvetini buldular: Basın, Gençlik ve Türk Silahlı Kuvvetleri! Gerçekten bu acelecilik karşısında, bir makul affi için isteyen kalemler dahi hareketin münasebetsizliğini acı ve sert şekilde belirttiler. Gençler, derhal durumlarını belli ettiler. TMTF bir tebliğ yayınlayarak amme vicdanında mahkûm olmuş kimselerin affını kabul emeyeceğini belirtti. Türk Silahlı Kuvvetlerine gelince o taraftan bir ses yüksek perdeden çıkmadı. Ama bunun sebebi, böyle bir harekete tevessül edilmeyeceğine dair ordunun kanaatidir.”* (**Akis**, Yıl: 8, Cilt: XXIII, Sayı: 390, 18 Aralık 1961, s.12.)

istemektedir” şeklinde cevap verdiği görülmüştür.¹⁸ İnönü’nün bu beyanlarına rağmen AP tarafından siyasi af konusu her fırsatta dile getirilmiş ve “*umumi ve şartsız af*” isteği üzerinde durulmuştur.

13 Ocak 1962 günü Ankara’da yapılan “*gericiliği ve komünizmi tel’in*” mitinginin birden bire siyasi hüviyete bürünmesi ve ortalığı “*af yok*” ve “*af var*” diyenlerin sarması, öğrenciler arasında kanlı olaylar çıkması ordudaki huzursuzluğu arttırmış, yeni bir darbenin patlak üzere olduğu dönemin basınına kadar yansımıştı. Konuyla ilgili olarak *Akis*, “*Ordu, Buyur Diyor!*” başlığı ile yazdığı yazısında, Türk Silâhlı Kuvvetlerinin birlik ve beraberliğini yeniden kazanmış olduğunu, daha da iyisi demokratik rejimin memlekette bir numaralı desteği olduğunu belirtmiştir. Diğer taraftan bundan sadece bir buçuk yıl önce bir darbe yapmış ve o süre memleketi idare etmiş bir orduda hiç aykırı temayül bulunmamasına imkân olmadığını, ancak kuvvetlerin başında ordunun güvenine, birliklerin sevgi ve saygısına sahip komutanların bu temayülleri en hayırlı istikamette kanalize edeceğini ifade etmiştir.¹⁹

Orduda huzursuzluk artmaya başlayınca 19 Ocak’ta Genelkurmayda bir toplantı düzenleyen Sunay, memlekette kötümser olmak için bir durum görmediğini, İnönü’nün ordu tarafından desteklenmesi gerektiğini belirtmiştir. Toplantıdan sonra Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay Başbakan İsmet İnönü’yü makamında ziyaret ederek, ordunun hükümeti desteklemek kararında olduğunu bildirmişti.²⁰

Diğer taraftan ordu içindeki bu rahatsızlıktan haberdar olan İnönü, yeni bir darbe girişimini önlemek için harekete geçmiştir. Bu amaçla İnönü, öncelikle Sunay’la görüşmüş ve daha sonra İstanbul’a giderek Cemal Tural, Refik Tulga ve Faruk Güventürk ile görüşmeler gerçekleştirmiştir.²¹ *Akis*’in Başbakan’ın bu İstanbul seyahatini en karamsar olanların nazarında dahi bir zafer olarak değerlendirdiği görülmüştür. *Akis*’e göre İsmet İnönü bir kez daha kuvvetli şahsiyeti ve basiretli davranışları, realist tutumu

---

¹⁸Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), I/1, Ankara, 1961, s.394.

¹⁹*Akis*, Yıl: 8, Cilt: XXIII, Sayı: 392, 1 Ocak 1962, s.9.

²⁰Bu toplantıda Sunay, İsmet Paşa hükümetin başında olduğu sürece her şeyin düzeleceğini, gidişatın iyi olduğunu, huzursuzluk yaratan sebeplerin zamanla ortadan kalkacağını, ordunun İsmet Paşa’yı desteklemesi ve ordunun siyasetten uzaklaşması gerektiğini, mevcut durumda askeri müdahalenin daha kötü sonuçlar vereceğini belirtti. Bu fikir kuvvet, ordu ve kolordu kumandanları ve generallerce desteklenmişti. Ancak albaylara söz geldiğinde önce Jandarma Okulu Komutanı Necati Ünsalan Genelkurmay Başkanı ile aynı fikirde olmadığını söylemiş, Emin Arat ve Selçuk Atakan’da aynı yönde konuşup Sunay’a katılmadıklarını belirtmişlerdir. Aydemir ise bu memlekette yüzde yüz ikinci bir darbenin olacağına inandığını ve Genelkurmay Başkanı’nın başında olacağı bir darbe fikrini savunduğu belirtmiştir. (Erdoğan Örtülü, *Üç İhtilalin Hikâyesi*, Milli Ülkü Yayınevi, Konya 1977, s.203-204.)

²¹Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 5.Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002, s.113vd; *Ulus*, 6 Şubat 1962, s.1; Metin Toker, *İsmet Paşa ile On Yıl (1954-1964)*, IV, Akis Yayınları, İstanbul, 1967, s.44.

ve sözleriyle barometrenin ibresini bir istikametten alıp öteki istikamete götürmüştü. Memleketin bütün kuvvetleri büyülenmiş gibi Başbakan'ın tesiri altına girmişti ve bilhassa Silahlı Kuvvetler ve iş âlemi tam desteklerini İsmet İnönü'nün emrine vermişlerdi.²²

İsmet İnönü İstanbul'dan Ankara'ya dönünce de Harp Okulunu ziyaret etmiş ancak Aydemir onun öğrencilerle temas kurmasına çok olanak bırakmamıştır. *Akis* bu ziyaret esnasında yaşanan olayları aktarırken, çalımlı Kurmay Albay olarak nitelendirdiği Talat Aydemir'in İnönü'yü talebelerle temas ettirmemek, hatta onları Başbakan'a hiç göstermemek niyetinde olduğunu belirtmiştir. Yine aynı doğrultuda olarak bütün bunlara rağmen İsmet Paşa'nın neşesinden zerre kaybetmediğini, İsmet Paşa'nın çabuk ve kesin harekât etmekte Aydemir'den baskın olduğunu belli eden bir davranışla öğrencilerle temas kurmayı başarabildiğini, öğrencilerin İsmet Paşa'yı görünce adeta canlandıklarını belirtmiş, Paşa'nın gene sıcak ve samimi bir tarzda herkesin elini sıkarak okuldan ayrıldığını fakat Harp Okulunda cereyan edenlere bir mim koymaktan da geri kalmadığını ifade etmiştir.²³

2- Harekât Esnasında Başbakan İsmet İnönü

Yukarıda da belirtildiği üzere gerek Genelkurmay Başkanı tarafından gerekse Başbakan tarafından ordudaki mevcut huzursuzluğu gidermek için çeşitli temaslarda bulunulmuşsa da,²⁴ ülkede yaşanan olaylardan dolayı bir kalkışmaya kararlı olan²⁵ askerleri ikna edememişlerdir. Bütün bu uyarılara rağmen ordu içindeki radikallerin bir müdahale fikrinde ısrarcı davranması gerginliği arttırmış ve söz konusu radikallere karşı girişilecek emeklilik, nakil söylemleri ortaya çıkmıştı. İnönü'nün başbakan bulunduğu bir idarede tayinlerinin veya emekliye ayrılmalarının an meselesi olduğuna inanan Aydemir'i bu gelişmeler derhal harekete geçmeye itmiştir. Bunun üzerine Talat Aydemir, 22 Şubat saat 1.30 sularında kuvvetlerini harekete geçirmiştir.²⁶

Bu gelişmeler üzerine Başbakan, Bakanlar, Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları ve parti liderleri Cumhurbaşkanı Gürsel'in başkanlığında Çankaya Köşkünde toplanmışlardı. Çankaya'daki gerçekleştirilen bu görüşmede duruma bir çare

²²*Akis*, Yıl: 8, Cilt: XXIII, Sayı: 397, 5 Şubat 1962, s.4.

²³*Akis*, Yıl: 8, Cilt: XXIII, Sayı: 400, 26 Şubat 1962, s.6.

²⁴M. Toker, **İsmet Paşa ile On Yıl (1954-1964)**, s.44.

²⁵Dündar Seyhan, **Gölgedeki Adam**, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul, 1966, s.174.

²⁶*Akis*, Yıl: 8, Cilt: XXIII, Sayı: 400, 26 Şubat 1962, s.8; Talat Aydemir, **Ve Talat Aydemir Konuşuyor**, May Yayınları, İstanbul, 1966, s.135.

aranmaktaydı. Cumhurbaşkanı, Başbakan ve parti liderlerinin radyodan millete ve vatandaşlara hitap etmelerine karar verilmişti.²⁷ *Akis* darbe girişimi gecesini yaşanan olayları aktardığı sayısında Köşk'te yaşanan hadiselerle değinirken İnönü ile ilgili olarak şu ifadelerle yer vermiştir: *“Köşkün içinde bir şaşkınlık ve panik vardı. Her kafadan bir ses çıkıyordu. Gözler İsmet İnönü'deydi. Ama Başbakan dalgın ve meşgul görünüyordu. Bu hem dostlarının, hem rakiplerinin hayal sukutuna yol açtı. İsmet Paşa bir kenara oturmuştu, elleri önünde söylenenleri dinliyor veya dinler gibi yapıyordu. CHP'liler paşalarının bitkinlik sebebini bir kardeş kavgasının başlaması üzere olmasına verdiler. Bütün ömrü bu neviden bir hadisenin vuku bulmamasına çalışmakla geçmiş olan İnönü'nün, hem de kendi idaresi altında böyle bir durumda kalmış olması her halde kendisini yıkmıştı. Karşı tarafların temsilcileri ise “Bu mu İnönü? İhtiyarlamış! İş kalmamış...” diye düşünmekten kendilerini alamadılar”.*

Köşk'te gerçekleştirilen bu görüşmelerle duruma bir hal çaresi aranırken Muhafız Alayının tutumunun Harp Okulu lehine inkişaf etme temayülü belirmesi ile Köşk'ün güvenliğinin kalmadığının anlaşılması üzerine İsmet Paşa, radyo konuşmalarının gidip radyodan verilmesini istemiş, İnönü ve arkadaşları Genelkurmay Başkanıyla birlikte Radyoevine gitmek üzere, saat 19.00'da Çankaya'dan ayrılmışlardır. Radyoevinde liderlerin ses kayıtları alındıktan sonra İsmet Paşa Hava Kuvvetleri Komutanlığına geçmiştir.

Diğer taraftan Çankaya'da yapılan toplantı esnasında durumun gidişatından endişelenen YTP Başkanı Ekrem Alican, Harp Okuluna gidip Aydemir'le görüşerek ne istediğini öğrenebileceği konusunda bir teklif ileri sürmüştü.²⁸ *Akis*'in aktardığına göre bu teşebbüse müsaade veren İnönü, Alican'a kafasındaki niyeti ilk defa şu şekilde açıklamıştır: *“Yarın sabah, ilk iş olarak hepsini tekaüt edeceğim. Bir defaya mahsus olmak üzere ve eğer kan dökülmezse, cumhuriyetin bu yeni temelinde kan bulunmasın diye hiç birini divan-ı harbe vermeyeceğim. Bunun dışında, hiç bir şey kabul etmem.”*²⁹

²⁷ *Akis*, Yıl: 8, Cilt: XXIII, Sayı: 400, 26 Şubat 1962, s.10.

²⁸ *Akis*, Yıl: 8, Cilt: XXIII, Sayı: 400, 26 Şubat 1962, s.11.

²⁹ *Akis* etraftaki bazı kimselerin daha munis davranılması, bazı şartların kabul edilmesi lüzumunu hatırlatması üzerine İsmet Paşa'nın adeta küfrediğini ve şu sözleri tekrarladığını aktarır: *“Bu nasıl iş! On beş tane çapulcu çıkacak, devletin masum kuvvetlerinden bir kısmını iğfal edip hepimizi tavuk gibi teslim alacak. Biz, hiç bir mukavemet göstermeyeceğiz. Sabahtan beri hareket oluyor diyorsunuz. Kim bir küçük kesik aldı. Bu mu muharebe? Eğer kan dökülmek icap ederse dökülecektir. Her memlekette devlete karşı bir kaç çapulcu başkaldırır. Devletin şerefi onu derhal bastırmayı icap ettirir. Gerekirse ben yalnız üzerlerine giderim, öldürebilirlerse öldürürler, ama ölümün üstünden geçerek devletin şerefini ayaklar altına alırlar. Bu marifeti yaparlar fakat milletin şerefli evlatları bunun üzerine mutlaka ortaya çıkar ve onları tuttuğu gibi bacaklarından asıverir. Yok mudur bir şerefli insan? Yarın sabah Meclis'e gideceğim ve orayı da müdafaa edeceğim. Gelsinler, isterlerse alsınlar... O kadar!”* *Akis*, İsmet Paşa'nın bu ifadeleri

Yine *Akis*'in aktardığına göre İnönü'nün bu ifadeleri karşısında orada bulunan herkesin gözleri fal taşı gibi açılmıştı, onların birçoğu daha munis bir formüle taraftardı ancak İsmet Paşa bütün teklifleri reddetmişti ve böylece o akşam en son söyleyeceği sözü ilk defa söylemiş oluyordu. Bunun üzerine Ekrem Alican, Harp Okuluna gitmiş ve Aydemir ile görüşmüştür. Fakat Aydemir'i girişimi derhal durdurma konusunda ikna etmeyi başaramamıştır. Ancak gecenin ilerleyen saatlerinde hükümetin aldığı tedbirler neticesinde durumun kendileri aleyhinde geliştiğini anlayan Aydemir, “*kendisinin Harp Okulunun başında kalması ve tayinlerin eski hale getirilmesi*” şartı ile harekâtı bitirebileceklerini bildirmiştir. *Akis*'in aktardığına göre İsmet Paşa, işte o anda değişmişti, sanki yeniden harp meydanlarındaydı, bu şartların hiç birini kabul etmiyordu, yarın hepsini emekliye sevk edecekti. Bir tek lütufta bulunuyordu, bir defaya mahsus olmak üzere kimseyi divan-ı harbe vermeyecekti. Onun için de gidip hükümetinden müsaade isteyecekti.³⁰

Sabaha karşı saat 4.00'dan itibaren Hava Kuvvetlerine gelen çözüme haberleri birbirini takip etmeye başlamıştı.³¹ İnönü, saat 6.00'da vaziyetin normale döndüğü ve tehlikenin bertaraf edildiği teşhisini koymuştu. *Akis*'in olaylardaki İsmet İnönü'nün rolünü değerlendirdiği yazısında “*İsmet Paşa vatanı bir defa daha kurtardı*” ifadelerine yer verdiği görülmüştür.³² Harekâtın bu şekilde bastırılması ardından Talat Aydemir, Emin Arat, Dündar Seyhan, Turgut Alpagut garnizon dâhilinde herhangi bir disiplin dışı davranışa hedef olmamaları için geçici olarak muhafaza altına alınmışlar, daha sonra emekliye sevk edilerek yerlerine yeni tayinler yapılmıştır.³³

Girişimin bu şekilde kontrol altına alınmasından sonra *Akis*, olaylar esnasındaki İsmet İnönü'nün rolünü değerlendirdiği yazısında, yarım asırdan az bir devre içinde bir ikilinin üçüncü defadır bu milletin makûs talihini yendiğini, bu ikilinin İsmet İnönü-Türk Silahlı Kuvvetleri ikilisi olduğunu, bunların el ele verdiklerinde ilk İnönü'de Yunanı alt etmiş olduklarını, ikincisinde Türkiye'yi bir korkunç harbin ateşinden masun tuttuklarını, üçüncüsünde ise son darbe girişiminin yaşandığı o korkunç geceyi millet, memleket ve ordu için kolay silinmez bir leke, acısı asla unutulmayacak bir hatıra olmaktan

---

üzerine havanın bir anda değiştiğini, İsmet Paşa'daki değişikliğin herkese sirayet ettiğini, ortalığın bir anda canlandığını belirttikten sonra İsmet Paşa'nın Genelkurmay binasının son adama kadar müdafaa edilmesi için emir verdiğini ve o aşamadan sonra Paşa'nın kumandayı tamamen eline aldığı hissedildiğini ifade etmiştir. (*Akis*, Yıl: 8, Cilt: XXIII, Sayı: 400, 26 Şubat 1962, s.12.)

³⁰*Akis*, Yıl: 8, Cilt: XXIII, Sayı: 400, 26 Şubat 1962, s.12.

³¹*Akis*, Yıl: 8, Cilt: XXIII, Sayı: 400, 26 Şubat 1962, s.13.

³²*Akis*, Yıl: 8, Cilt: XXIII, Sayı: 400, 26 Şubat 1962, s.14.

³³*Ulus*, 25 Şubat 1962, s.1; *Havadis*, 24 Şubat 1962, s.1 ve 5; *Havadis*, 25 Şubat 1962, s.1.

kurtardıklarını ifade etmiştir. Ayrıca yine İsmet İnönü'nün müstesna şahsiyeti ve Türk Silahlı Kuvvetlerine hâkim olan basiret, memleketçi görüş ve demokrasiye inancın Türkiye'yi bu tarifsiz felâketten kurtardığını ifade etmiştir.³⁴

Akis yine aynı doğrultuda olarak 5 Mart 1962 tarihli nüshasında “Yassıadayı da Bu Kafayla Bozmuşlardı!” başlığı ile yazdığı yazısında AP içindeki bir grubun 22 Şubat gecesi Ankara’da cereyan eden hadiselerin İnönü tarafından hazırlandığını iddia ettiklerini belirterek, “bakınız, kan döküldü mü?”, “bakınız, isyan eden kıtalar direkttiler mi?”, “bakınız, o inatçı ve çalımlı albaylar nasıl teslim oluverdiler!”, “bakınız, bunların emekliye sevk edilmesinden başka ne yapıldı?” diyerek kendilerine göre deliller de bulmuş olduklarını ifade etmiştir. Aynı yazısının devamında ise konuyla ilgili olarak şu ifadelerle yer verdiği görülmüştür: “Allah aşkına, şu kafaya bakınız! İsmet Paşa başparmağını yukarı doğru kaldırarak, Harp Okulundan Muhafız Alayının Süvari Kıtasında bir takım birlikler kurmay albayların komutasında rejimi devirmek, başka birlikler ordunun yüksek komutanlarının idaresinde rejimi savunmak için karşı karşıya gelecekler. Gökler uçaklarla dolacak. Bütün Türkiye, hatta dünya yerinden oynayacak. Sonra, aynı İsmet Paşa başparmağını bu sefer aşağı doğru indirecek, harekete geçen bütün kıtalar "manevra bitti" diye yerlerine dönecekler. Bütün bunlar niçin? AP adam olsun diye! Ama işin hazin tarafı, bir koca partinin içinde masalın böylesine inanacak derecede safların veya gözü dönmüşlerin, gözü kararmışların bulunmasıdır. Hani insan dua etmeden duramıyor, Allah İsmet Paşa'ya bunlara hitaben de "Artık sizi ben de kurtaramam!" dedirtmesin”.³⁵

B- AKİS'E GÖRE 21 MAYIS 1963 HAREKÂTI VE BAŞBAKAN İSMET İNÖNÜ

1- Harekâta Götüren Olaylar ve Başbakan İsmet İnönü

Aydemir'e göre, ilk giriştiği olaydan sonra ülkedeki durum değişmediği gibi daha da kötüleşmişti. Bu gidişatı değiştirmek için yeni bir girişimin gerekliliğine inanan Talat

---

³⁴Akis'in aynı yazısının devamında dikkat çekilen noktalara uyulmadığı zaman yaşanılacak gelişmelerle ilgili olarak şu değerlendirmelerde bulunduğu görülmüştür: “Bilinmez hadiseden gerekli ders alınacak mıdır? Bir takım kimselerin böyle bir dersi alacakları ümidi hemen hemen sıfırdır. En ziyade kendilerini sindiren, yıldran tehlikenin geçmiş olduğu inancı yüreklerine yerleşir yerleşmez tatlı su kahramanlığının doyulmaz lezzeti basit ve iptidai benliklerine yine hâkim olacak, ortalığı yine karıştırmaya kalkışacaklardır. Şu günlerin heyecan ve şaşkınlığı geçsin, sözlerinden manşetlerine, her şeyleri eski havasına kavuşacaktır. Ama onların hiçbir önemi yoktur, değeri yoktur. Biz işimize bakabilirsek, şu Türkiye'mizde "konu değiştirebilirsek" uzun vadede yaralarımızı başarıyla sarmamız kabil hale gelecektir. Ama eğer hükümet kendini bu sefer de politikanın kısır çemberinin içinden kurtaramazsa bir dahaki sefer bizi İsmet Paşa bile kurtaramayacaktır!”(Akis, Yıl: 8, Cilt: XXIII, Sayı: 400, 26 Şubat 1962, s.4.)

³⁵Akis, Yıl: 8, Cilt: XXIII, Sayı: 401, 5 Mart 1962, s.14.

Aydemir, Emin Arat, Necati Ünsalan, Turgut Alpagut, Fethi Gürcan, Bahtiyar Yalta, Mustafa Ok gibi isimler bir araya gelmiş ve düşünülen girişim üzerinde çalışmaya başlamışlardır. Bu çerçevede önceden kurdukları SKB'yi yeniden canlandırmayı uygun görmüşler, bundan sonra orduya sızmak suretiyle kuvvet temin etmek çabalarını arttırmışlar ve kısa süre içinde büyük bir güce ulaşmayı başarmışlardır.³⁶

Diğer taraftan 22 Şubatçuların giriştikleri hazırlıkların kısa zamanda gelişmesine siyasi olaylar büyük ölçüde yardımcı olmaktaydı. 22 Şubat girişiminde bulunanların affedilmesi üzerine AP yöneticilerinin 27 Mayıs sonrası mahkûm edilen DP'lileri de bu affin kapsamı içine sokmaya çalışması ülkede büyük tartışmalara neden olmuştu. Bu noktada 22 Şubat olaylarına adı karışan subaylar hakkında adli kovuşturma yapılmayacağına dair kanunun kabul edilmesi AP tarafından büyük tepkiyle karşılanmıştı.³⁷ Bazı AP'liler askeri affin siyasi afa birlikte mütalaası gerektiğini ileri sürmüşler, ikisinin de anayasayı ihlal mahiyeti taşıdığını, bu itibarla her iki grup suçlu hakkında ortak bir af kanununun çıkarılması gerektiğini iddia etmişlerdir.³⁸ *Akis* 9 Nisan 1962 tarihli nüshasında yaşanan bu olayları değerlendirmiş ve 22 Şubat gecesinin heyecanı dindiğinde çeşitli kalplerde çeşitli arzuların belirdiğini, bu yüzden İsmet İnönü'den 22 Şubat'a karışanların affedilmemesi ve bunların mahkemeye verilmesinin istendiğini yazmıştır. *Akis*'e göre bunda güdülen hedef, başkasının kudretinin yetmediği³⁹ "orduda temizlik" in İsmet İnönü marifetiyle ve olup bitenlerden faydalanılarak gerçekleştirilmesiydi ve bu temizlik yapıldı mı ordunun hemen ele geçirileceği sanılıyor ve bir takım dik kafaların yola getirileceği hayal ediliyordu. *Akis* bundan sonra ilgili olaylar karşısında İsmet İnönü'nün tutumunu değerlendirmiş, İnönü'nün bu telkinleri kati olarak reddettiğini çünkü 22 Şubat gecesini bir taahhütte bulunduğunu, bu taahhüdü tek başına vermediğini, bakan ve parti lideri arkadaşlarının tasvibini aldığını, bundan dolayı da afa ısrar ettiğini belirtmiştir.⁴⁰ Ardından İsmet İnönü'nün bu teklifleri reddetmesinin ikinci sebebi üzerinde duran *Akis*, İsmet İnönü'nün bu sebebi şöyle açıkladığına yer vermiştir: "Bir orduyu, temizlik yapmak suretiyle asıl görevi başına döndürmek imkânı yoktur. Bir askeri ihtilâl sonunda ordular boğazına kadar politikaya gömülür. Bu, ihtilâl hâdisesinin tabii neticesidir. Ama bir an gelir bir çizgi çizilir. O çizginin gerisinde kalan her şeyin üzerine sünger geçirilir, fakat önünde yeni hiçbir harekete asla müsaade

---

³⁶E. Örtülü, *Üç İhtilalin Hikâyesi*, s.317vd.

³⁷*Ulus*, 31 Mayıs 1962, s.1.

³⁸*Ulus*, 20 Nisan 1962, s.1.

³⁹*Akis*, Yıl: 8, Cilt: XXIII, Sayı: 406, 9 Nisan 1962, s.13.

⁴⁰*Akis*, Yıl: 8, Cilt: XXIII, Sayı: 406, 9 Nisan 1962, s.14.

edilmez. Ben bu affi çıkarmakla, bu çizgiyi çekiyorum. Hem benden, orduyu kışlasına döndürmemi istiyorsunuz, hem de kışlanın yolunu açacak tek çareyi reddediyorsunuz. Olmaz böyle şey. Bana, başka bir husus kabul ettirtemezsiniz.” Akis’e göre, İsmet İnönü pek âlâ biliyordu ki 22 Şubat maceracıları bir zincirin kopmuş halkasıydı, yapılacak iş o halkayı düştüğü yerde bırakmak, ampirin geri kalan tarafını tekrar bir araya getirmektir.⁴¹

Akis’in aynı konuya 23 Nisan 1962 tarihli nüshasında da değindiği görülmüştür. Akis bu nüshasında “İki Politika Anlayışı” başlığı ile yazdığı yazısında 22 Şubat hadiselerine karışanlarla alâkalı bir af teklifinin o geceyi takip eden haftada Büyük Meclis’e gelmiş olması durumunda -tıpkı dramatik akşamın ertesi günü milletin makûs talihini yeniden yendiğine zerrece şüphe etmedikleri, hatta kendi talihlerini de kurtardığı için şahsi minnet hissiyle dolu buldukları İsmet Paşa’yı ayakta alkışlarla karşıladıkları gibi- milletin temsilcilerinin tasarımı hiç münakaşasız olarak kabul edeceklerini ifade etmiştir. Aynı yazısının devamında ise politik olaylar karşısında İsmet İnönü’nün tutumunu şu şekilde değerlendirdiği görülmüştür: “Sadece İsmet Paşa’dır ki politika anlayışından, devlet anlayışından, şeref sözü anlayışından, anayasa hâkimiyeti anlayışından en ufak fedakârlığı kabul etmemiştir. Ama ne zaman? O en kritik akşamlar. Bundan altı ay önce eğer İsmet Paşa vaziyet almasaydı, bugünkü af şampiyonları Kayseri’nin kapılarının ebede kadar kapalı kalmasını kabul edeceklerdi. Bundan altı ay önce eğer İsmet Paşa vaziyet almasaydı, 147’ler hakkındaki her tasarruf bir protokolün ihlali manasına gelecekti. Bundan iki ay önce eğer İsmet Paşa vaziyet almasaydı, bir albaylar cuntası memleketin başında olmasa da ordunun içinde bağdaş kurup oturacak ve bir gölge iktidar gibi fetvalar verecekti”.⁴²

Yine aynı konuyla ilgili olarak “Hükümet” başlığı ile yazdığı yazısında AP’lilerin 22 Şubat affını kabul için “siyası af da beraber çıkmalı” şartını koşmaya başladıklarını ancak Başbakan İnönü’nün böyle bir pazarlığı kati şekilde reddetmesiyle ilk hayal kırıklığının AP taktisyenlerinin başına indiğini ifade etmiştir. Bunun ardından hemen piyesin ikinci perdesinin AP tarafından sahneye koyulduğunu ifade eden Akis, AP’lilerin “Yassıada mahkûmlarının salıverilmeleri konusunda herkes mutabıktır, bir istisnasıyla İsmet İnönü!” tezini ortaya attıklarını belirterek İnönü’nün bu ikinci taarruz dalgası

⁴¹Akis, Yıl: 8, Cilt: XXIII, Sayı: 406, 9 Nisan 1962, s.14; Konuyla ilgili olayları değerlendiren Metin Toker, “Hatalı Teşhisten Sakınmalı” başlığıyla yazdığı yazısında, 22 Şubat olaylarına karışan subayların affına karşılık Kayseri suçlularının da affının istenmesini eleştirmiştir. 22 Şubat gecesini bir disiplinsizlik olarak değerlendiren Toker, Kayseri suçlularının ise anayasayı fiilen ihlâl ettiklerinden dolayı iki meselenin hukuk bakımından tamamen iki ayrı bahis olduğunu savunmuştur. (Metin Toker, “Hatalı Teşhisten Sakınmalı”, Akis, Yıl: 8, Cilt: XXIII, Sayı: 406, 9 Nisan 1962, s.15.)

⁴²Akis, Yıl: 8, Cilt: XXIV, Sayı: 408, 23 Nisan 1962, s.4.

karşısında da sımsıkı durduğunu belirtmiştir. *Akis*'e göre, 22 Şubat akşamı bütün politikacılar bir şeref sözü vermişlerdi, hiç kimse bu sözü tutmasa bile İsmet Paşa tutacaktı.⁴³

Akis 15 Ekim 1962 tarihli nüshasında “*Sakal ve Bıyık*” başlığı ile yazdığı yazısında ise ırkçı ekalliyetin eline düşmüş ve suni doping yapılmış AP'nin azgınlığının memleketin sağlam kuvvetlerinin tepesini attırınca gözlerin yine İnönü'ye döndüğünü ve onun etrafında tesanüt şarkılarının söylenmeye başlandığını ifade etmiştir. Ayrıca İnönü'nün bu kararlılığı karşısında total afı ısrar eden AP'nin politika alanında daha da beter rezil olacağını savunan *Akis*, partilerini bu tatsız noktaya getirmiş bulunanların “*yaşa İsmet Paşa, çok yaşa!*” diye bağırmaya başladıklarını ifade etmiştir.⁴⁴

Metin Toker *Akis*'in 24 Kasım 1962 tarihli nüshasında “*Ne Olur?*” başlığı ile yazdığı yazısında, “*Bugün İsmet Paşa var. O ortalığa hâkim. İşleri yürütüyor. Ama İsmet Paşa seksen yaşında. Peki, ondan sonra ne olacak?*” sorusunu sorarak memleketin İsmet Paşa'nın şahsıyla alakalı üç safhalı bir devir geçirme mevkiinde bulunduğunu ifade etmiştir. Bu devirlerden birincisinin bir tek yıl içinde geride kalmış, atlatılmış olduğunu, ikincisini o anda yaşadıklarını, üçüncüsünün ise yüreklere suyun serpildiği günlerin getireceğini belirtmiştir. Toker'e göre, İsmet Paşa'yla istikrarın sekteye uğramayacağı hususundaki kesin kanaat Türkiye'nin içine mahsus değildi, bu inanç Ankara'daki hemen bütün elçilikler tarafından kendi dışişleri bakanlıklarına gönderilen raporlarda da ifade edilmekteydi. Ayrıca İsmet Paşa, içinde bulunulan devirde, İsmet Paşa'sız devre ait ümitsizlik havasının dağıldığı bir devrin takip etmesi için de çalışıyordu.⁴⁵

Metin Toker *Akis*'in 26 Ocak 1963 tarihli nüshasında “*Bir Adam ve Ötekiler*” başlığı ile yazdığı yazısında ise, herkesin elinde bir kazma ile İsmet Paşa'yı yıkmak için çalıştığını ancak şahıs olarak İsmet Paşa'nın yıkılmasına imkân bulunmadığını, tarihin onu sadece yaptıklarıyla değil yapmak istedikleriyle de en büyük bir kaç Türk'ten biri

---

⁴³*Akis*, Yıl: 8, Cilt: XXIV, Sayı: 408, 23 Nisan 1962, s.6; Yaşanan bu olaylar karşısında İsmet İnönü'nün tutumunu değerlendirdiği yazısında Metin Toker, hadiselere dar bir açıdan bakıldığında İsmet İnönü'nün zafer üstüne zafer kazandığını ifade etmiştir. Toker'e göre usta satranç oyuncusu Başbakan İnönü, karşısına çıkanları mat ede ede siyasetteki kudretini ve maharetini göstermektedir. Yazısının devamında memleketteki durumu değerlendiren Toker, karşı tarafın toplarını bir noktaya çevirmişken Atatürkçüler'in ancak kuvvetlerini aynı istikamette toplayabildiği gün yelkenlerini yeni ufuklara açabileceğini belirterek işin kaptanı olarak nitelendirdiği İsmet İnönü'ye düşen kısmını şu şekilde değerlendirmiştir: “*Eğer o arkasına dönüp bakmazsa, eğer o geniş yürekle Türkiye'nin gerçek meseleleri üzerine yürürse karşı taraf onu bu sefer yakalamayacaktır. O zaman bizzat İsmet Paşa millet içinde, umumi efkârda ve parlamentoda ummadığı, bilmediği desteği bulacaktır*”. (Metin Toker, “*Galibi Olmayan Maç*”, *Akis*, Yıl: 8, Cilt: XXIV, Sayı: 408, 23 Nisan 1962, s.5.)

⁴⁴*Akis*, Yıl: 9, Cilt: XXV, Sayı: 433, 15 Ekim 1962, s.7.

⁴⁵Metin Toker, “*Ne Olur?*”, *Akis*, Yıl: 9, Cilt: XXVI, Sayı: 439, 24 Kasım 1962, s.9.

olarak yazacağını ifade etmiştir. İsmet Paşa'nın politikanın içinde veya dışında, iktidarda veya değil, daima çok geniş halk kütlelerinin saygısıyla, sevgisiyle sarılı olarak kalacağını belirten Toker, bazı kesimlerin hedefinin İsmet Paşa'nın bugünkü çabasını boşa çıkarmak olduğunu, hâlbuki o çaba boşa çıktı mı, yıkılanın altında önce, şimdi kazmalarını en ziyade hırsıyla sallayanların kalacağını belirtmiştir. Ardından İsmet İnönü'nün "*darbelerin normal bir demokratik rejime devredebilmek imkânını bulamayan memleketlerin uğradıkları çok zararlar*"dan Türkiye'yi kurtarmağa çalıştığını belirterek, yapılması gereken şeyin, memleketin bütün iyi niyetli evlâtlarının onun etrafında sınıksız durmak olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶

28 Mart 1963'te Celal Bayar'ın, Kayseri Cezaevi'nden koşullu olarak tahliye edilmesi siyasi arenada yaşanan gerginlikleri daha da arttırmıştı. Celal Bayar'ın çıkışı dolayısıyla Yeni Sabah, Yeni İstanbul, Adalet, Zafer, Tasvir, Son Havadis gibi AP yanlısı gazetelerin yaptıkları yayınların da etkisiyle Ankara ve İstanbul başta olmak üzere bazı şehirlerde gençlik hareketleri görülmüş, AP'lilerin mukabil gösterilere kalkışmasıyla da ülkedeki tansiyon iyice artmıştı. Diğer yandan AP'nin giriştiği bu kampanyalar orduyu tedirgin etmişti.⁴⁷ *Akis* yaşanan bu gençlik olayları ile ilgili olarak, memleketin sağlam kuvvetlerinin Celâl Bayar ve taraftarlarına vatanın sahipsiz bulunmadığını göstermek azmiyle sokaklara döküldüklerini, AP'nin kendi yaptığı "*millet bizimle beraberdir*" propagandasına inanmış olmanın cezasını tıpkı 27 Mayıs'ta DP'nin çektiği gibi çektiğini ifade etmiştir.⁴⁸ Ardından *Akis* olaylar karşısında Başbakan İnönü'nün Genelkurmay'a giderek yüksek komutanlarla görüştüğünü ve ordunun hükümet başkanının yanında ve emrinde olduğunu belirtmiştir. Ayrıca yaşanan olaylardan dolayı komutanların rahatsızlık duyduğunu, ordunun gençlerin nümayişlerini sona erdirmelerini hararetle arzuladığını,⁴⁹ gençlerin heyecanlarını göstermede devam etmelerinin Silâhlı Kuvvetleri müşkül durumda bırakacağını savunmuştur. *Akis* ayrıca olaylar içinde İsmet İnönü'nün girişimlerini şu şekilde değerlendirmiştir: "*Başbakan o gün öğleden sonra Meclise geldi, müzakerelere katıldı. Onun rahat ve sakin hali çok kimseye güven verdi. İsmet İnönü akşamüzeri tekrar Genelkurmay'a gitti, komutanlarla yeniden konuştu. Eski bir asker olarak ordunun nabzını elinde tutuyor ve nasıl attığı hususunda iyi teşhis koyuyordu.*"

---

⁴⁶Metin Toker, "*Bir Adam ve Ötekiler*", *Akis*, Yıl: 9, Cilt: XXVII, Sayı: 448, 26 Ocak 1963, s.9.

⁴⁷*Akis*, Yıl: 9, Cilt: XXVII, Sayı: 457, 30 Mart 1963, s.15.

⁴⁸*Akis*, Yıl: 9, Cilt: XXVII, Sayı: 457, 30 Mart 1963, s.16.

⁴⁹*Akis*, Yıl: 9, Cilt: XXVII, Sayı: 457, 30 Mart 1963, s.20.

Ülkedeki durumun bu şekilde gerginleşmesi üzerine yeni bir darbe olacağı konusu basına kadar yansımıştı. Bu noktada, Eskişehir’de, Polatlı’da, Afyon’da⁵⁰ ordu birlikleri arasında kabul edilen bir beyanname ile hükümet darbesi şartlarının Türkiye’de gerçekleşmiş bulunduğu ve bunun asıl militanlarının 22 Şubat olaylarına karışan kimseler olduğu ifade edilmiştir.⁵¹ *Akis*’in aktardığına göre, hükümet başkanına resmî sıfat taşıyan biri tarafından bir hükümet darbesi için hazırlıklar yapıldığına dair söylentilerin dolaştığı ihbar edilmişti ve bir takım “*sergüzeştci eski asker*” idareye el koyacaktı. Bu olaylar karşısında İsmet İnönü’nün tutumunu değerlendirirken, askerlikten kalan bir adetle daima en kötü ihtimali düşünüp tedbir alan İsmet İnönü’nün bu sorunun üzerine eğildiğini ve Başbakan’ın devletin üç organına en kesin şekilde talimat verdiğini, bu çerçevede bir yandan ordunun kendisi, diğer taraftan Milli Emniyet Teşkilâtı, nihayet İçişleri Bakanlığına bağlı güvenlik müesseselerinin derhal harekete geçtiklerini bildirmiştir. *Akis*’e göre İnönü hiç kimsenin⁵² gözünün yaşına bakılmamasını ve en ufak müsamahanın gösterilmemesini emretmişti.⁵³

Akis konuyla ilgili olarak darbe girişiminden hemen önceki 4 Mayıs 1963 tarihli nüshasında ise Başbakan İnönü’nün partisinin meclis grubunun kapalı toplantısında, son "Tevkif Edilen Subaylar Hâdisesi" hakkında arkadaşlarına verdiği izahatta şunları söylediğini belirtmekteydi: “*Endişe edilecek bir durum yoktur. Ordu, bütünlüğü itibariyle rejimin yanındadır. Bugüne kadar sergüzeşt heveslileri olarak kimleri görmüş ve tanımışsak bu teşebbüsün içinde gene onların bulunduğuna şüphemiz mevcut değildir.*”⁵⁴ 14 Mayıs’ta ise İnönü’nün “*Türkiye’de üç dört gün içinde mühim olaylar ve gelişmeler olabilir. Bu olayların ne istikamette gelişeceğini şimdiden söyleyemem*”⁵⁵ şeklindeki farklı çevrelerde farklı yorumlara sebep olan sözleri endişeleri iyice arttırmıştı.

Basında yer alan bu haberlerden anlaşılacağı üzere, siyasi alanda yaşanan istikrarsızlıkların ordunun bazı grupları arasında huzursuzluğa neden olduğu ve yeni bir darbe ihtimalinin basına kadar yansıdığı görülmektedir.

---

⁵⁰*Akis*, Yıl: 9, Cilt: XXVII, Sayı: 461, 27 Nisan 1963, s.6.

⁵¹*Akis*, Yıl: 9, Cilt: XXVII, Sayı: 461, 27 Nisan 1963, s.8.

⁵²*Akis*, Yıl: 9, Cilt: XXVII, Sayı: 450, 9 Şubat 1963, s.10.

⁵³*Akis*, Yıl: 9, Cilt: XXVII, Sayı: 450, 9 Şubat 1963, s.11.

⁵⁴*Akis*, Yıl: 9, Cilt: XXVII, Sayı: 462, 4 Mayıs 1963, s.9.

⁵⁵*Milliyet*, 15 Mayıs 1963, s.1.

2- Harekât Esnasında Başbakan İsmet İnönü

Aydemir, çoğu kendisi gibi 22 Şubat emeklisi, birkaçı da çok küçük rütbeli olan muvazzaf subay ve Harp Okulu öğrencileri ile 20 Mayıs saat 24.00'te harekâtı başlatmıştı.⁵⁶ Ardından Aydemir'in idaresi altındaki kuvvetlerden bir kol Bahçelievler yoluyla Radyoevi istikametinde ilerlerken diğeri Hava Kuvvetleri Komutanlığı üzerinden Genelkurmay Başkanlığı binası önüne gelmişti. Tank Okulundan aldıkları tanklardan üç tanesi Radyoevi'ni zapt etmek üzere Meclis önüne, Kızılay'a ve Sıhhiye'ye gitmiş ve hiç ateş açılmadan Radyoevi zapt edilmişti.⁵⁷ İsyancılar Radyoevi'nde, Silahlı Kuvvetler Devrimi Genel Karargâhından dedikleri bir bildiri okumuşlardır. Aydemir imzalı bildiri, Silahlı Kuvvetlerin yönetimi devralmaya mecbur kaldığını, BMM'nin feshedildiğini ve her türlü siyasi faaliyetin yasaklandığını ilan ediyordu.⁵⁸

Akis 21 Mayıs'ta yaşanan olayları aktardığı nüshasında darbe girişiminin bu şekilde başlamasından hemen sonra durumu Emniyet Kuvvetlerinin Vali Enver Kuray'a haber verdiğini, Kuray'ın da derhal Başbakan İsmet İnönü'nü bilgilendirdiğini aktarır. Olayları öğrenen İsmet İnönü'nün hiddetli bir tavırla "*Maskaralar! Radyoya baskın yaptılar... Küçük bir grup! Gösteririm ben onlara*" dediğini aktaran *Akis*, bundan sonra Başbakan İnönü'nün yanında bulunan Metin Toker'den Genelkurmay Başkanı'nı aramasını istediğini, Genelkurmayın da kendisine derhal gerekli tedbirleri alacağını, Başbakanın şimdilik çıkmamasının daha iyi olacağını, durum hakkında bilgi arz edeceğini ifade ettiğini bildirmektedir.⁵⁹ *Akis* o gece hükümet kesiminde yaşanan olayları aktartırken Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in hadiseleri Çankaya Köşkünden izlediğini, yanında Osman Köksal ile Sadi Koçaş'ın olduğunu bildirerek ve bu iki eski askerinin demokratik rejimin birer imanlı savunucusu olarak ellerinden gelen yardımı yaptıklarını ifade etmiştir. Ayrıca Koçaş'ın harekâtı idare edenlerle irtibat temin ettiğini, bu çerçevede Zeytinoğlu'nun bir kaç defa Başbakan'ın evine gittiğini bildirmiştir.

Akis'in aktardığına göre İnönü, harekâtı evinden takip etmişti. Genelkurmay Başkanlığıyla sık sık görüşen İnönü, "*muharebede komutana karışılmaz*" prensibine riayetle harekâtın idaresi hakkında bir tek şey söylememişti. Her şeyi askerler başarıyla yürütmüşler ve Başbakan'a bilgi arz etmişlerdi. Olay gecesini yaşananları bu şekilde belirten *Akis* ayrıca o gece, hadiselerin en kritik olduğu sırada İnönü'yü arayan ve

---

⁵⁶*Akşam*, 21 Mayıs 1963, s.1.

⁵⁷*Akis*, Yıl: 10, Cilt: XXVII, Sayı: 465, 25 Mayıs 1963, s.9vd.

⁵⁸*Akşam*, 21 Mayıs 1963, s.1.

⁵⁹*Akis*, Yıl: 10, Cilt: XXVII, Sayı: 465, 25 Mayıs 1963, s.8.

aramayan bakanların olduğunu, Başbakan Yardımcısı Hasan Dinçer, Orhan Öztrak, Bülent Ecevit, Ferit Melen, Fethi Çelikbaş'ın Başbakan'ı arayarak bilgilendirdiklerini, YTP'li bakanlardan ise sesin vaziyet netleştiğinde çıktığını ifade etmiştir.⁶⁰

Olaylardan sonra İnönü, sabah saat dokuz civarında Çankaya Köşküne çıkmış ve Cumhurbaşkanıyla görüşmüştü. Buradan Genelkurmay'a geçen İnönü'nün askeri ciplerle çevrili arabasının kalabalıklaşmaya başlayan sokaklardan halkın coşkun tezahüratı arasında geçtiğini aktaran *Akis*, İnönü'nün Genelkurmay Başkanlığına geldiğinde muharebeden yeni çıkmış subaylar tarafından kendisine olan tezahüratın halkın tezahüratını da geçtiğini ve hepsinin gözlerinde sevgi ve saygı taşıdıklarını bildirmiştir.⁶¹

Başbakan İnönü başarısızlıkla sonuçlanan hükümet darbesi teşebbüsünün ardından 21 Mayıs günü Cumhuriyet Senatosunda yaptığı konuşmasında şu değerlendirmede bulunmuştur: *“Olayların memleket açısından ne derece elem verici olduğunu belirtmeye lüzum yoktur. Vazife şehitleri vermiş olmamız teessürümüzü derinleştirmektedir. Tek tesellimiz, demokratik rejimin ve anayasa hâkimiyetinin bu imtihandan da başarı ile çıkmış olmasıdır. Dün gece de söylediğim gibi, Türkiye’de demokratik rejim ebediyete kadar şerefle yaşayacaktır. Anayasayı ihlâl edenlere karşı 27 Mayıs’ı milletle birlikte başarmış olan Türk Silahlı Kuvvetleri, anayasayı yine milletle birlikte her tecavüze karşı koruyacaklardır”*.⁶²

Akis girişimin ardından *“Fırtınadan Sonra”* başlığı ile yazdığı yazısında olayları değerlendirirken Türk milletinin bir fırtınayı daha en ucuz şekilde daha atlattığını, en büyük şansın isyanın başarı kazanmamış olması olduğunu belirterek isyanın başarılı olması durumu belirseydi Türkiye'nin tarifsiz karışıklık, ıstırap, kan içinde kalacağını ifade etmiştir.⁶³

⁶⁰ *Akis*, Yıl: 10, Cilt: XXVII, Sayı: 465, 25 Mayıs 1963, s.19.

⁶¹ *Akis*, Yıl: 10, Cilt: XXVII, Sayı: 465, 25 Mayıs 1963, s.19.

⁶² *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD)*, XI/1, Ankara, 1963, s.249-250.

⁶³ Aynı yazısının devamında şu değerlendirmelerde bulunduğu görülmüştür: *“Bir Talat Aydemir’in, bir Alpaslan Türkeş’in idaresindeki Türkiye! Bir Dünder Seyhan’ın, bir Muzaffer Özdağ’ın hayatımızı kumanda edeceği Türkiye! Bunun nasıl bir kâbus olduğunu anlamak için şu anda milletin ne kadar rahat ve derin nefes aldığına şöyle bir bakmak yetebilir. Maceranın bittiğinin öğrenildiği andan itibaren memleketin her tarafında bir bayram havası esmiştir. Adı ister Menderes, ister Türkeş, ister Aydemir olsun, ordusu ve gençliği, namuslu bütün aydınları ile bu millet, kendisinde keramet vehmeden hiç kimsenin sultanı altında yaşamamakta azimli, kati kararlıdır. 20-21 Mayıs’ın verdiği ders ve getirdiği ibret budur. 27 Mayıs günü, aynı ocaktan yetişmiş büyüklerinin de, bütün Türk milletinin de sevgiyle kucakladığı Harbiyelilere karşı şu anda o büyüklerinin de, bütün Türk milletinin de duyduğu derin infial çok kimsenin aklını başına getirmelidir. Millet, kaderiyle hiç kimseyi oynamak niyetinde değildir ve Türk Silahlı Kuvvetleri bu çeşit her teşebbüsü bir gecede ezecek kadar birdir, beraberdir, anayasa nizamına ve demokratik rejime bağlıdır, imanlıdır. Bunun bir basit sebebi vardır: Aksinin, Türkiye için felâket olacağı o kadar açıktır ki...”*(*Akis*, Yıl: 10, Cilt: XXVII, Sayı: 465, 25 Mayıs 1963, s.6.)

Yine aynı doğrultuda olarak “*Dramdan Sonra*” başlığı ile yazdığı yazısında başta İsmet Paşa olmak üzere çok kimsenin demokratik rejimi savunmasını ve yaşatmaya çalışmasını bir marazi kaptis neticesi olarak değerlendirenlerin olduğunu, bunların demokratik rejimin İsmet Paşa’yla kaim ve İsmet Paşa memleketin siyaset hayatından çekildiği gün bu komedinin biteceklerini sandıklarını ancak yanıldıklarını, İsmet Paşa’dan sonra da demokrasinin Türkiye’nin siyasi rejimi olarak kalacağını vurgulamıştır. Diğer taraftan Silahlı Kuvvetlerin demokrasinin bekçisi olduğunu iki acı vesileyle gösterdiklerini belirten *Akis*, Türkiye’nin davalarının halli için artık darbenin bir yol olmaktan çıkmış olduğunu açık olarak anlaşıldığını savunmuştur.⁶⁴

---

⁶⁴Metin Toker, “*Dramdan Sonra*”, *Akis*, Yıl: 10, Cilt: XXVII, Sayı: 465, 25 Mayıs 1963, s.7.

SONUÇ

Basının önemli misyonlarından biri de kitlelerin iknasının sağlanarak siyasal iktidarı kabul ettirme ve iktidarın varlığını sürdürmesini sağlamak olmuştur. 27 Mayıs Darbesi'nden sonra sivilleşen yönetime karşı girişilen 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 Harekâtlarındaki İsmet İnönü'nün tutumunun *Akis* dergisinde ele alınış biçimi değerlendirildiğinde, *Akis*'in böyle bir misyonu üstlendiği saptanmıştır.

Bu çerçevede 22 Şubat 1962 harekâtına götüren siyasal olaylar içinde Başbakan İsmet İnönü'nün tutumunu değerlendirirken *Akis*'in, darbe fikrini benimseyen subayların baskısıyla hükümeti kurma görevinin diğer parti liderlerinin onayı ile İsmet İnönü'ye verilmesini demokrasiyi kurtarması için yine İsmet İnönü'nün eteğine yapıldığı, Türkiye için olmak ya da olmamak meselesinin büyük ölçüde İsmet İnönü'nün göstereceği maharete bağlı olduğu ifadelerine yer verdiği görülmüştür. Yine aynı doğrultuda olarak ordudaki huzursuzluk artmaya başlayınca İnönü'nün girişimlerini değerlendirirken *Akis*'in, Başbakan İnönü'nün İstanbul seyahatini bir zafer olarak nitelendirdiği, memleketin bütün kuvvetlerinin büyülenmiş gibi Başbakan'ın tesiri altına girdiğini, bilhassa Silahlı Kuvvetlerin tam desteklerini İsmet İnönü'nün emrine verdiğini ifade ettiği görülmüştür. *Akis*'in, İsmet İnönü'nün aynı amaçlarla gerçekleştirdiği Harp Okulu ziyareti ile ilgili olarak da Aydemir'in İnönü'yü öğrencilerle temas kurmasına çok olanak bırakmamış olmasına rağmen İsmet Paşa'nın çabuk ve kesin harekât etmekte Albay Aydemir'den baskın olduğunu belli eden bir davranışla öğrencilerle temas kurmayı başarabildiğini, öğrencilerin İsmet Paşa'yı görünce adeta canlandıklarını belirtmiştir. *Akis*, darbe girişimi gecesini Köşk'te yaşanan hadiselerle değinirken bütün ömrü bu neviden bir hadisenin vuku bulmamasına çalışmakla geçmiş olarak nitelendirdiği İnönü'nün, kendi idaresi altında böyle bir durumda kalmış olmasının onu yıktığını ifade etmiştir. Ayrıca İsmet İnönü'nün isyancılar karşısında diğer devlet erkânından daha kararlı bir tutum sergilediğini, adeta yeniden harp meydanlarında bulunduğunu ifade eden *Akis*, İsmet Paşa'nın bu tutumu sayesinde değişen havanın herkese sirayet ettiğini, ortalığın bir anda canlandığını belirttikten sonra Paşa'nın kumandayı tamamen eline aldığını ifade etmiştir. Girişimin kontrol altına alınmasından sonra *Akis*'in, olaylar esnasındaki İsmet İnönü'nün rolünü değerlendirirken "*İsmet Paşa vatani bir defa daha kurtardı*", "*yarım asırdan az bir devre içinde bir ikilinin üçüncü defadır bu milletin makûs talihini yendiği*" ifadelerine yer vermesi özellikle dikkat çekmiştir. Ayrıca yine İsmet İnönü'nün müstesna şahsiyeti ve Türk Silahlı Kuvvetlerine hâkim olan basiret, memleketçi görüş ve demokrasiye inancın Türkiye'yi bu tarifsiz felâketten kurtardığını ifade etmiştir.

Akis'in 22 Şubat'ta olduğu gibi 21 Mayıs Harekâtı'nda İsmet İnönü'nün tutumunu değerlendirirken de ona çok özel bir yer verdiği görülmüştür. *Akis*, 21 Mayıs'a götüren olaylar içinde İsmet İnönü'nün tutumunu değerlendirirken 22 Şubat gecesi İsmet Paşa vaziyet almamış olsaydı bir albaylar cuntasının ordu içinde bağdaş kurup oturacağını ve bir gölge iktidar gibi fetvalar vereceğini ifade etmiştir. Metin Toker ise İsmet İnönü'nün zafer üstüne zafer kazandığını, usta satranç oyuncusu Başbakan İnönü'nün karşısına çıkanları mat ede ede siyasetteki kudretini ve maharetini gösterdiğini ifade etmiştir. Metin Toker yazılarında ayrıca herkesin elinde bir kazma ile İsmet Paşa'yı yıkmak için çalıştığını, ancak şahıs olarak İsmet Paşa'nın yıkılmasına imkân bulunmadığını, tarihin onu sadece yaptıklarıyla değil yapmak istedikleriyle de en büyük bir kaç Türk'ten biri olarak yazacağını ifade etmiştir. Ülkedeki durumun gerginleşip darbe söylentilerinin çıkması üzerine *Akis*, İsmet İnönü'nün bu sorunun üzerine eğildiğini, İnönü'nün hiç kimsenin gözünün yaşına bakılmamasını ve en ufak müsamahanın gösterilmemesini emrettiğini ifade etmiştir. *Akis*, 21 Mayıs'ta yaşanan olayları aktarırken İnönü'nün harekâtı evinden takip ettiğini, Genelkurmay Başkanlığıyla sık sık görüşen İnönü'nün "*muharebede komutana karışılmaz*" prensibiyle hareket ettiğini bildirmiştir. 21 Mayıs Harekâtı'nın kontrol alınmasından sonra ise İsmet Paşa'nın demokratik rejimi savunmasını ve yaşatmaya çalışmasını yanlış değerlendirenlerin olduğunu, İsmet Paşa'dan sonra da demokrasinin Türkiye'nin siyasi rejimi olarak kalacağını vurgulamıştır.

Bütün bu bilgilerden de net bir şekilde anlaşılacağı üzere *Akis*, olayları değerlendirirken 27 Mayıs 1960 sonrasındaki demokratik düzenden yana olan çizgisini korumuş ve olaylar içinde İsmet İnönü'ye çok ayrı bir yer vermiştir. Şüphesiz ki olaylar esnasında İsmet İnönü'nün tutumu harekâtların başarı şansını zayıflatmıştır ancak diğer taraftan aynı çabayı sarf eden Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'a ve Cumhurbaşkanı Gürsel'e yer verilmemiş olması diğer dikkat çeken bir noktadır.

KAYNAKÇA

1-Resmi Yayın ve Tutanaklar

CSTD, XI/1, Ankara, 1963.

TBMMZC, I/1, Ankara, 1961.

2- Gazeteler

Akis

Akşam

Havadis

Milliyet

Ulus

4- Kitaplar

AKŞİN, Sina, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2004.

AYDEMİR, Talat, **Ve Talat Aydemir Konuşuyor**, May Yayınları, İstanbul, 1966.

AYTEKİN, Emin, **İhtilal Çıkmazı**, Dünya Matbaası, İstanbul, 1967.

ERDOĞAN, Mustafa, **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, Liberte Yayınları, Ankara, 2003.

HALE, William, **1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, (Çev: Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul, 1996.

HEPER, Metin, **Türkiye'nin Siyasal Hayatı**, (Çev: Kadriye Göksel), Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul, 2011.

ÖRTÜLÜ, Erdoğan, **Üç İhtilalin Hikâyesi**, Milli Ülkü Yayınevi, Konya, 1977.

ÖZCAN, Muhsin, **Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Haftalık Haber Dergiciliğinin Gelişim Evreleri (Akis Dergisi Örneği)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisan Tezi, İstanbul, 1996.

SEYHAN, Dünder, **Gölgedeki Adam**, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul, 1966.

TOKER, Metin, **İsmet Paşa ile On Yıl (1954-1964)**, IV, Akis Yayınları, İstanbul, 1967.

TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, 5. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

5- Makaleler

AKGÜN, Seçil Karal, “*Ellinci Yılına Yaklaşırken 27 Mayıs ve Getirdiği Anayasaya Kısa Bir Bakış*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.43, (2009), s.407-457.

ERYAMAN, Ayşe, “*27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi’nden Sonra Sivilleşen Yönetime Darbe Girişimleri: 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 Harekâtları*”, **19. Yüzyıldan Günümüze Türkiye’de İktidara Müdahaleler ve Darbeler Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, 21-23 Mart 2018/Yozgat, C.2, (Yay. Haz: Selcan Koçaslan), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2019, s.733-773.

GÜNGÖRMEZ, Bengül, “*Kitle İletişim Araçları, Siyaset ve Propaganda*”, **Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.5, (2002), s.1-12.

ÖZDEMİR, Hikmet, “*Siyasi Tarih (1960-1980)*”, **Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980**, 10. Basım, (Yay. Yönetmeni: Sina Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul, 2008, s.227-292.

ŞAHİN, Meltem, “*27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi’nin Meşrulaştırılma Çabası: “Akis Dergisi Örneği*”, **Turkish Studies**, V. 13/10, (Spring-2018), s.637-656.

TOKER, Metin, “*Bir Adam ve Ötekiler*”, **Akis**, Yıl: 9, Cilt: XXVII, Sayı: 448, 26 Ocak 1963.

-----, “*Dramdan Sonra*”, **Akis**, Yıl: 10, Cilt: XXVII, Sayı: 465, 25 Mayıs 1963.

-----, “*Galibi Olmayan Maç*”, **Akis**, Yıl: 8, Cilt: XXIV, Sayı: 408, 23 Nisan 1962.

-----, “*Hatalı Teşhisten Sakınmalı*” **Akis**, Yıl: 8, Cilt: XXIII, Sayı: 406, 9 Nisan 1962.

-----, “*Ne Olur?*”, **Akis**, Yıl: 9, Cilt: XXVI, Sayı: 439, 24 Kasım 1962.

Makalenin Geliş Tarihi: 07.04.2020
Kabul Tarihi: 04.06.2020
Makalenin Türü: Araştırma-İnceleme

DEMOKRAT PARTİ' YE YAPILAN BAĞIŞLARA DAİR KAYITLAR **(1950-1960)**

***

RECORDS OF DONATIONS TO THE DEMOCRATIC PARTY **(1950-1960)**

Kaan Cem GENİŞ*

ÖZ

27 Mayıs hareketinin ardından Yassıada'ya sevk edilen Demokrat Partili bürokratlar, 1,5 yıl boyunca burada Yüksek Adalet Divanı tarafından yargılanmıştır. Bu yargılamalarda pek çok dava görülmüştür. Bu davalardan birisi de Demokrat Parti'ye yapılan bağışlar ve teberrular üzerinedir. Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı vesikalarında “*Demokrat Parti ve Mensuplarına Haksız Menfaat Temini Davası*” adı altında yayınlanan belgeler, bu araştırmanın ana muhtevasını teşkil etmiştir. 27 Eylül 1960 tarihinde Yüksek Soruşturma Kurulu'na Maliye Uzmanı Orhan Kutlubay tarafından, Demokrat Parti'ye yapılan bağışlar hakkında bilirkişi raporu sunulmuştur. 30 sayfalık bu uzun raporda Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 14 Mayıs 1950 tarihinden, 27 Mayıs 1960 tarihine kadar geçen sürede yapılan yardımlar ele alınmıştır. Bu yardımların hangi kişi ve kurumlar tarafından yapıldığı, hangi tarihlerde yapıldığı, yardımların miktarı, yardımların yapılış sıklığı bilirkişi raporunun detaylarında mevcut bulunmaktadır. Bazı yıllarda yapılan yardımların istatistiklerine ulaşılamamıştır. Yapılan bağışların dağılımına bakıldığında pek çok iş adamının, özel şirketlerin ve bankaların adı görülmektedir. Çalışmada bu yapılan yardımlar detaylı bir şekilde tablolar halinde gösterilecek ve olayla bütünleştirilmeye çalışılacaktır.

---

* Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi: kcgemis@gmail.com; ORCID: 0000-0001-7608-1220: **Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:** Kaan Cem Geniş, “*Demokrat Parti'ye Yapılan Bağışlara Dair Kayıtlar (1950-1960)*”, Atatürk Üniversitesi, **Atatürk Dergisi**, IX, S.1, (Temmuz-2020), s.73-96. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniad>)

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Bağış, Orhan Kutlubay, Yassıada Mahkemesi Tutanakları.

ABSTRACT

Democratic Party bureaucrats who were sent to Yassıada after the May 27 movement were tried by the High Court of justice here for 1.5 years. Many cases have been seen in these trials. One of these cases is about donations and donations to the Democratic Party. The documents published under the title of “*Case for unfair benefit to the Democratic Party and its members*” in the documents of the State Archives of the Republic of Turkey constitute the main content of this research. An expert report on donations made to the Democratic Party was presented to the High Board of Inquiry on 27 September 1960 by Orhan Kutlubay, a finance expert. May 14, 1950, the Democratic Party came to power, and May 27, 1960, this long 30-page report discusses the period of assistance. The details of the experts report are as follows: which persons and institutions have made these contributions, on which dates they were made, the amount of the aid and the frequency of the aid being made. Statistics of aid in some years have not been reached. When we look at the distribution of donations, we can see the names of many businessmen, private companies and banks. In this study, these aids will be shown in detailed tables and will be integrated with the event

Keywords: Democratic Party, Donation, Orhan Kutlubay, Yassıada Court Minutes.

GİRİŞ

10 yıllık iktidarı boyunca Türk siyasetinde önemli izler bırakmış olan Demokrat Parti, 27 Mayıs askeri müdahalesiyle hareketiyle birlikte iktidarını kaybetmiştir. Milli Birlik Komitesi'nin almış olduğu karar ile Yassıada'da yargılanan Demokrat Partili vekillerin suçlandığı önemli konulardan biri de yolsuzluktur. Partinin önde gelen isimlerinden bazıları 10 yıllık iktidar süreleri boyunca haksız yollardan kazanç sağladıkları ve servet sahibi oldukları iddiasıyla itham edilmişlerdir. Yüksek Adalet Divanı tarafından ele alınmış olan “*Demokrat Parti ve Mensuplarına Haksız Menfaat Temini Davası*” adlı dava, bu ithamı, çeşitli belgelere dayanarak ispatlamaya yönelik bir hareket olarak değerlendirilmelidir.

Demokrat Parti, her siyasi parti gibi çeşitli gelirlere ve giderlere sahip olmuştur. Partinin kuruluşundan itibaren resmi teşkilatlanma faaliyetlerini yürütmek ve kurulan bu teşkilatın muhafazasını sağlayabilmek için belli gruplar altında harcamalar yapılmıştır. Bu masrafları; teşkilat masrafları, propaganda masrafları ve seçim zamanı yapılan çeşitli masraflar olmak üzere 3 ana grupta incelemek yerinde olacaktır. Partinin bu masraflarını karşılamak için belirli gelir kalemlerine sahip olması gerekmiştir. Bu gelir kalemlerinden en önemli ve en fazla orana sahip olanı kuşkusuz partililer, sivil toplum örgütleri, çeşitli özel sektörler ve halktan toplanan bağışlar oluşturmuştur. Bunun yanı sıra üye aidatları, gelir getiren işlere ait teşebbüsler ve müteferrik gelirler, partinin diğer gelir unsurlarıdır.¹

Demokrat Parti'ye yapılan bağışları yıl yıl incelemek yerinde olacaktır. Partinin Cemiyetler Kanunu'nun 6.maddesi mucibince tutmuş olduğu gelir gider defterleri incelendiği vakit², her yılın bağış tutarlarının birbirinden oldukça farklı olduğu görülmektedir. Seçim yılları olan 1954 ve 1957 yıllarında yapılan bağış miktarı diğer senelerle mukayese edildiği vakit oldukça fazladır.1950-1953 yılları arasındaki bağış detayları fazla olmadığı için ise, bu 4 sene birlikte ele alınacaktır.

A- DEMOKRAT PARTİ'YE YAPILAN BAĞIŞLARIN YILLARA GÖRE DAĞILIMI

1- 1950-1953 Yılı Bağışları

Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1950 yılından 1954 seçimlerine kadar geçen süredeki kayıtlar incelendiğinde fazla bir bağış hareketine rastlanmamaktadır. 1950-1952 yılları arasında partinin banka hesaplarında herhangi bir hesap hareketi görülmektedir. Partinin elden almış olabileceği bağışların ise kayıtları bulunmadığından bununla ilgili bir mütalaa yürütmek mümkün görünmemektedir. 1953 yılı incelendiği vakit partinin toplamda 128.000 Türk Lirası tutarında bir gelir elde ettiği görülür. Bu paranın Demokrat Parti'nin İş Bankası Merkez Şube'deki hesabında toplandığı tespit edilmiştir.³

2- 1954 Yılı Bağışları

1954 yılı seçim yılı olduğundan partinin hesapları incelendiği vakit bir hayli bağış yapıldığı görülmektedir. Partililer, iş adamları, çeşitli fabrikalar ve özel şirketlerin yaptığı bu bağışların yüksek meblağlı olanları aşağıdaki tabloda aktarılmıştır.

¹Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 010.09.364.1113.2/5.

²BCA, 010.09.364.1113.2/7.

³BCA, 010.09.364.1113.2/9.

Tablo 1: 1954 Yılında Yapılan Başıřlar⁴

Başış Yapan Firma veya şahıs	Başış Tutarı
Vehbi KOÇ	100.000 TL
Doğan Sağlık Sigortaları A.ř.	100.000 TL
Ali Haydar ALBAYRAK	100.000 TL
Arslan Çimento şirketi	100.000 TL
Türk Amerikan Derneği	100.000 TL
Kula Mensucat T.A.ř.	50.000 TL
Turyağı Anonim Ortaklığı	50.000 TL
Birtaş T.A.ř.	50.000 TL
BilleSİRADON	50.000 TL
HeriJİRO	50.000 TL
Nuri HAS	50.000 TL
Hacı Ömer SABANCI	50.000 TL
Ahmet CÖMERT	50.000 TL
Bossa T.A.ř.	50.000 TL
Avni MESSERETCİOğLU	50.000 TL
Dumeks T.A.O.	50.000 TL
Nejat ve Ferruh VERDİ	50.000 TL
Türk İntern A.O.	50.000 TL
Jontof KOHEN	40.000 TL
Dilber KARDEşLER	40.000 TL
Kemal Salih SEL	35.000 TL
Antalya Umumi Nakliyat A.ř.	30.000 TL
Fensoy ve Ortakları	30.000 TL
Bakır Sanayi T.A.O.	30.000 TL
Mümtaz Fazlı SAYLAN	30.000 TL
Türk Sanayi Ticaret A.ř.	25.000 TL

⁴ Arşiv vesikaları incelendiği vakit daha pek çok iş adamı ve firma tarafından 1.000, 2.000, 3.000, 5.000 ve 10.000 liraya kadar başışlar yapıldığı görölmektedir. Detaylı ve kapsamlı inceleme için yukarıda atıfta bulunulan sayfaların incelenmesi gerekmektedir. (BCA, 010.09.364.1113.2/9-12)

Ahmet TATARİ	25.000 TL
Unilever LTD.ŞTİ.	25.000 TL
Arif ALP	25.000 TL
Ruşen Sab Müessesesi	25.000 TL
Sadıkzade RUŞENOĞULLARI	25.000 TL
Yakup SOYUĞENÇ	25.000 TL
Birmak Ticaret	20.000 TL
Sait İBRAHİM	20.000 TL
Niko CAVARİS	20.000 TL

1954 yılı bağış hareketleri incelendiğinde büyük firma ve şahısların partiye katkı yaptıkları görülmektedir. Özellikle Türkiye'nin büyük müesseseleri olan Koç ve Sabancı şirketlerinin sahipleri olan Vehbi Koç⁵ ve Hacı Ömer Sabancı'nın yüklü miktarda yardımda bulunduğu kayıtlara geçmiştir. Türkiye'de büyük yatırımlarda bulunan bu şirketlerin, yaptıkları işlerde hükümetten zorluk görmemek adına bu yüksek bağışları yaptıklarını da unutmamak gerekir. 1954 yılında yapılan toplam bağış tutarı 2.369.698,50 TL'yi bulmuştur. Parti bu bağışların yüklü bir kısmını İş Bankası Ankara Merkez Şube hesabında, kalan kısmını ise Osmanlı Bankası'nın Ankara Şube hesabında muhafaza etmiştir.⁶ Parti kayıtlarında, 1954 yılı bağışlarının parti adına Üzeyir Avunduk⁷ tarafından toplandığı görülmüştür.⁸

3- 1955 Yılı Bağışları

1955 yılında yapılan bağışlar seçim zamanında yapılan yardımların yanında oldukça azdır. Aşağıdaki tabloda yapılan yardımlar görülmektedir.

⁵ Vehbi Koç, 29 Ekim 1919 günü henüz 19 yaşında iken Mustafa Kemal Paşa tarafından kurulmuş olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne üye olmuştur. Yeni Türkiye Devleti kurulduktan sonra cemiyet Halk Fırkası ve sonra da Cumhuriyet Halk Partisi olmuştur. Parti içinde bir görevi veyahut ağırlığı olmamakla birlikte Koç'un CHP'li oluş süreci bu şekildedir. 1946 yılında çok partili siyasi hayata geçişle birlikte İsmet İnönü tarafından parti divanında görev alması istenmiştir. 2 yıllık divan süresince politikadan fayda umulmayacağını ifade ederek, CHP üyeliği devam etmekle birlikte politikadan uzak durmuştur. Demokrat Parti iktidarı döneminde Başbakan Adnan Menderes tarafından defaatle partiye girmesi yönünde baskılara maruz kalmıştır. Vehbi Koç, 10 Mart 1960 günü CHP'den istifa etmekle beraber Demokrat Parti'ye girmemiş ve politikadan tamamen ayrılmıştır. (Vehbi Koç Anlatıyor Bir Derleme, (Edit: Gürel Tüzün), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019)

⁶BCA, 010.09.364.1113.2/13.

⁷ 1894 yılında Sivas'ın Gürün kazasında dünyaya gelen Üzeyir Avunduk, kısa süre içerisinde memlekette önemli ticaret erbaplarından biri haline gelmiştir. Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları ve Sanayi Birlikleri Başkanı, Türkiye İş Bankası Umum Müdürü olarak görev almıştır. 5 Temmuz 1959 tarihinde İstanbul Şişli'de vefat etmiştir. (Milliyet, 05.07.1959)

⁸BCA, 010.09.364.1113.2/22.

Tablo 2: 1955 Yılı Bağış Hareketleri⁹

Tarih	Bağış Yapan Firma veya Şahıs	Bağış Tutarı
06.06.1955	Ömer BAŞEĞMEZ	53.571,75 TL
26.09.1955	Güney Sanayi T.A.Ş. ¹⁰	50.000 TL
28.10.1955	Ayhan ERZAN	25.000 TL
31.12.1955	Türk Ticaret Bankası	1.500 TL
11.08.1955	Fuat ALPTEKİN	750 TL

1955 yılında toplanan bağış miktarı 130.821,75 TL olarak kayıtlara geçirilmiştir. Bu miktarın 54.321,75 TL'lik kısmı partinin İş Bankası Merkez Şube'deki hesabına geri kalanları da partinin Yapı Kredi Bankası ve Akbank'ta bulunan hesaplarında toplanmıştır.¹¹ Bu yıl içerisinde yapılan bağışlar az olmakla birlikte çoğunluğunu iş adamları oluşturmuştur. 1956 yılına ait bağış hareketleri incelenen arşiv vesikalarında tespit edilememiştir.

4- 1957 Yılı Bağışları

1957 yılı seçim yılı olması hasebiyle oldukça hareketli bir yıldır. Bu yılda yapılan bağışlar tıpkı 1954 seçimi arifesinde yapılmış olan bağışlar gibi oldukça fazladır. Bu bağışların önemli bir kısmı aşağıdaki tabloda zikredilmiştir.

Tablo 3: 1957 Yılı Bağış Hareketleri¹²

Tarih	Bağış Yapan Firma veya Şahıs	Bağış Tutarı
09.09.1957	Yapı Kredi Bankası	500.000 TL
18.09.1957	Bossa T.A.Ş.	300.000 TL
25.09.1957	Koç Ticaret T.A.Ş.	200.000 TL
10.10.1957	İstanbul DP İl İdare Kurulu	200.000 TL
18.09.1957	Ahmet SAPMAZ	100.000 TL
30.09.1957	Kazım Rüştü GÜVEN	100.000 TL

⁹ BCA, 010.09.364.1113.2/13-14.

¹⁰ Güney Sanayi T.A.Ş., Adana'da 35 dönümlük bir arazide kurulmuş bir tekstil fabrikasıdır. Fabrikanın temelleri 1952 yılında Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından atılmıştır. Demokrat Parti tarafından desteklenen Güney Sanayi T.A.Ş., yüklü kredilerde kullanarak 1953 yılında faaliyete geçmiştir. (<https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/tekstilden-bir-sapmaz-gecti-39033561> Erişim Tarihi: 07.03.2020)

¹¹ BCA, 010.09.364.1113.2/14.

¹² BCA, 010.09.364.1113.2/15.

24.10.1957	Mehmet KARAMEHMET	100.000 TL
09.12.1957	Ali Haydar ALBAYRAK	100.000 TL
28.09.1957	İhsan Ruhi BERENT	100.000 TL
10.10.1957	Akış İplik Fabrikası	100.000 TL
26.09.1957	Milli Mensucat T.A.Ş. ¹³	75.000 TL
21.09.1957	Paktaş Şirketi	50.000 TL
23.09.1957	Akdeniz Nebati Y. T.A.Ş.	50.000 TL
10.10.1957	Tutum Bankası	30.000 TL

1957 yılında yapılan bağışlar incelendiği vakit 1944 yılında Kazım Taşkent tarafından kurulmuş olan ve Türkiye'deki ilk özel banka olarak kayıtlara geçen Yapı Kredi Bankası'nın yüksek meblağda bağış yaptığı görülmektedir. 1951 yılında Adana'da faaliyete geçen tekstil firması Bossa T.A.Ş. de partiye önemli ölçüde yardımda bulunmuştur. 1954 seçim döneminde gördüğümüz gibi Koç grubu da Koç Ticaret T.A.Ş.¹⁴ adı altında partiyi finanse etmiştir. Yapılan yardımların toplamı 2.713.500 TL olarak kayıtlara geçmiştir. Bu paranın 1.130.000 TL'si partinin Ziraat Bankası Merkez hesabında toplanmıştır. 1.000.000 TL'de partinin İş Bankası Ankara Merkez Şube hesabında toplanmıştır. Geriye kalan meblağlar ise partinin Yapı Kredi, Akbank ve Emlak Bankası'nda bulunan hesaplarında toplanmıştır.¹⁵ Toplanan paraların partiye ödenme tarihleri incelendiğinde seçimlerden hemen önce toplandığı görülmüştür. Seçimlerin 27 Ekim 1957 tarihinde yapıldığı hesaba katılırsa partinin seçimlerden hemen önce topladığı bu paralarla propaganda dönemini finanse ettiği düşünülebilir. Demokrat Parti'nin 1957 yılındaki gelir kalemlerine bakıldığında gelirlerin tamamına yakını yapılan bağışlar oluşturmuştur. Partinin 1957 yılındaki toplam geliri 3.254.027 TL'dir. Bağışların parti gelirlerindeki oranı yaklaşık olarak %83 seviyesine ulaşmıştır.¹⁶ Bu yıl

¹³ Milli Mensucat T.A.Ş.'nin temellerini 1907 yılında Ermeniler atmıştır. Daha sonraları fabrikaya devlet tarafından el konulmuş ve uzun süre atıl kalmıştır. Atatürk döneminde sahipsiz fabrikaları yeniden canlandırma faaliyetleri kapsamında Adana Milletvekili Nuh Naci Yazgan, Nuri Has, Mustafa Özgür, Seyit Tekin'in girişimleriyle fabrika tekrar faaliyete geçmiş ve Milli Mensucat adını almıştır. (<https://www.evrensel.net/haber/326754/bekci-murtazanin-fabrikasi-muze-oldu>; Erişim Tarihi: 07.03.2020)

¹⁴ Vehbi Koç aktardığı anılarında 1957 senesinden 1960 yılına kadar geçen sürede Demokrat Parti'ye girmesi hususunda en fazla baskıya ve tehdide uğradığı dönem olarak ifade etmiştir. Hatta bazı Demokrat Parti yöneticilerinin kendisini işlerinin bozulma riskiyle karşı karşıya kalabileceğini ima ettiklerini de söylemiştir. Kendisi ile Adnan Menderes arasında kasıtlı olarak bir uçurum yaratıldığını ifade etmiştir. Kendisiyle görüşmüş olan Demokrat Parti vekillerinden birine yaptığı açıklamada hem CHP'ye hem de DP'ye gücü yettiğince yardımcı olmaya çalıştığını ve politikadan uzak durmaya gayret gösterdiğini söylemiştir. (**Vehbi Koç Anlatıyor Bir Derleme...**, s.160-171)

¹⁵BCA, 010.09.364.1113.2/15-16.

¹⁶BCA, 010.09.364.1113.2/17.

yapılan bağışları parti adına Üzeyir Avunduk toplamıştır.¹⁷ Bağış gelirleri haricinde mebus aidatları partinin ikinci derecede önemli gelir kalemidir. 1957 yılında toplam aidat tutarı 534.100 TL olarak kaydedilmiştir. Bunun yanı sıra partinin müteferrik gelirleri 810,47 TL, evrakı matbua satışından elde ettiği gelir 4.117,49 TL, rozet satışlarından elde ettiği gelir ise 1.500 TL'dir.

5- 1958 Yılı Bağışları

1958 yılı Demokrat Parti'ye yapılan bağış tutarları incelendiği vakit oldukça düşük seviyelerde olduğu görülmüştür. Seçim dönemi olmaması bu durumda en önemli etkindir. Partiye bu dönemde yapılan bağışlar aşağıdaki tabloda aktarılmıştır.

Tablo 4: 1958 Yılı Bağış Hareketleri¹⁸

Tarih	Bağış Yapan Firma veya Şahıs	Bağış Tutarı
24.06.1958	İsim belirtmeyen şahıs	50.000 TL
19.09.1958	Güneş Matbaacılık A.Ş.	14.273 TL
11.07.1958	Bossa T.A.Ş.	10.000 TL
14.03.1958	Emlak Bankası (Bahçekapı)	9.800 TL
14.03.1958	Emlak Bankası (Kadıköy)	3.000 TL
14.03.1958	Abdurrahman BERNER	500 TL
14.03.1958	Melih ARAP	500 TL

1958 yılı bağışları tetkik edildiğinde yüksek meblağların olmadığı görülmektedir. En yüksek meblağı ödeyen kişinin ismi vesikalarda bulunmadığından kim olduğunu öğrenme imkânına sahip değiliz. 1957 seçim döneminde yüksek tutarda bağış yapmış olan Adana menşeli Bossa T.A.Ş. tekstil firması partiye finansörlüğünü sürdürmeye devam etmiştir. 1958 yılında partiye yapılan bağışların toplam tutarı 88.073 TL olarak kaydedilmiştir. Toplanan paraların 60.000 TL'lik kısmı partinin genel merkez hesabında, 13.800 TL'lik kısmı ise Emlak Bankası Ankara Şube'de, 14.273 TL'lik kısmı da Ziraat Bankası DP Genel Merkez Kurulu hesabında toplanmıştır.¹⁹

6- 1959 Yılı Bağışları

1959 yılında Demokrat Parti'ye yapılan bağışların oranı oldukça düşük seviyelerde kalmıştır. Aşağıdaki tabloda yapılan bağışlar verilmiştir.

¹⁷BCA, 010.09.364.1113.2/22.

¹⁸BCA, 010.09.364.1113.2/17.

¹⁹BCA, 010.09.364.1113.2/17-18.

Tablo 5: 1959 Yılı Bağış Hareketleri²⁰

Tarih	Bağış Yapan Firma veya Şahıs	Bağış Tutarı
30.05.1959	Basri AKTAŞ ve İbrahim ILICASU	27.000 TL
28.02.1959	İsmi vermeyen şahıs	20.000 TL
23.06.1959	Noter Şevki Pasinler	500 TL
01.09.1959	Noter Şevki Pasinler	500 TL
01.10.1959	Noter Şevki Pasinler	500 TL
02.11.1959	Noter Şevki Pasinler	500 TL
15.12.1959	Noter Şevki Pasinler	500 TL

1959 yılı hareketleri incelendiğinde Şevki Pasinler isimli bir noterin adı ön plana çıkmaktadır. Bu dönemde firma veya şirket bağışları görülmemekle birlikte tamamı şahıs yardımlarıdır. Demokrat Parti Kastamonu Milletvekili olan Hasan Basri Aktaş'ın²¹ yaptığı yüklü bir bağış görülmektedir. Toplanan bağış miktarı 50.000 TL'dir. Tüm paralar Demokrat Parti Genel Merkezi'nde toplanmıştır.

7- 1960 Yılı Bağışları

1960 yılı bağış sayısı bakımından oldukça zengindir. Pek çok kişi ve kurumun partiye desteği bu yılda oldukça fazladır. Bunun nedeni 1960 yılında kuvvetle, erken seçimin gerçekleşme ihtimalinin bulunmuş olması olabilir. Aşağıdaki tabloda yapılan bağışlar ve tutarları aktarılmıştır.

Tablo 6: 1960 Yılı Bağış Hareketleri²²

Tarih	Bağış Yapan Firma veya Şahıs	Bağış Miktarı
22.04.1960	Vehbi KOÇ	500.000 TL
19.03.1960	Bossa T.A.Ş.	500.000 TL
19.03.1960	Ahmet SAPMAZ ²³	500.000 TL

²⁰ BCA, 010.09.364.1113.2/18.

²¹ Hasan Basri Aktaş, 1920 İstanbul doğumludur. Lise öğrenimini 1942 yılında Galatasaray Lisesi'nde tamamlamıştır. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi mezunu olan Aktaş, Türkiye İş Bankası İstanbul Şubesi Memurluğu, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü görevlendirme bulunmuştur. TBMM'de X. Ve XI. Dönem Demokrat Parti Kastamonu Milletvekili olarak görev almıştır. (TBMM Albümü 1920-2010, Cilt: II, s.646)

²² BCA, 010.09.364.1113.2/18-20.

²³ Ahmet Sapmaz, 1908 Adana doğumlu bir iş adamıdır. 1946'da Demokrat Parti'nin vücuda gelmesi ve ekonomide liberalizmi Türkiye literatürüne sokması, Sapmaz ve bazı iş adamlarını yeni bir yatırım için cesaretlendirmiştir. O dönemde İş Bankası'na yüklü miktarda komisyon ödeyen Sapmaz, Milli Mensucat T.A.Ş.'nin dört ortağı ve Hacı Sabancı'yı da yanına alarak 12 Aralık 1947 tarihinde Adana-Kayseri

14.03.1960	Yapı ve Kredi Bankası	500.000 TL
19.03.1960	Milli Mensucat T.A.Ş.	250.000 TL
19.03.1960	Akiş	250.000 TL
17.03.1960	Akbank T.A.Ş.	250.000 TL
17.03.1960	Transtürk	250.000 TL
11.03.1960	Kula Mensucat	200.000 TL
14.03.1960	Dümeks Ticaret	200.000 TL
15.03.1960	Osmanlı Bankası	200.000 TL
15.03.1960	Çimentaş	200.000 TL
15.03.1960	İzmir Mensucat T.A.Ş.	200.000 TL
19.03.1960	Akdeniz Nebati Yağları	200.000 TL
19.03.1960	Mihail Çıkvaşvili Kom.	200.000 TL
31.03.1960	Şevket FİLİBELİ	200.000 TL
16.04.1960	M. KAVALA	200.000 TL
....03.1960	Sait DORMEN	150.000 TL
14.03.1960	Unilever İş Ticaret	150.000 TL
05.03.1960	Bozkurt Mensucat Sanayi A.Ş.	100.000 TL
05.03.1960	Raif DİNÇKÖK	100.000 TL
11.03.1960	Tanat Ticaret A.Ş.	100.000 TL
11.03.1960	Pfizer İlaçları	100.000 TL
11.03.1960	Sunel Ticaret T.A.Ş.	100.000 TL
14.03.1960	Ali Naki ERENYOL	100.000 TL
14.03.1960	Türk İnter	100.000 TL
14.03.1960	General Elektrik	100.000 TL
16.03.1960	Turyağ	100.000 TL
18.03.1960	Hatay Yağları	100.000 TL
19.03.1960	Emin Özgür	100.000 TL
19.03.1960	Ersoylar	100.000 TL
21.03.1960	Cerrahoğulları	100.000 TL
23.03.1960	Burla Biraderler	100.000 TL
28.03.1960	Antalya Umumi Nakliyat	100.000 TL

Bankası'nı (Akbank) kurdu. (http://arsiv.sabah.com.tr/ozel/kadirhas3604/dosya_3609.html /Erişim Tarihi: 07.03.2020)

01.04.1960	Mıgırdıç Şellefyan	100.000 TL
------------	--------------------	------------

1960 yılı bağışları incelendiği vakit Vehbi Koç ve Ahmet Sapmaz gibi önemli iş adamlarının listesinin başını çektiği görülür. 1960 listesinde İzmir firmalarının ağırlıkta olduğu göze çarpmaktadır. Tanat Ticaret A.Ş., Kula Mensucat²⁴, Sunel Ticaret T.A.Ş., Çimentaş²⁵, Turyağ²⁶, Mihail Çıkvaşvili Kom., gibi firmaların hepsi İzmir menşelidir. Yapı ve Kredi Bankası, Akbank ve Osmanlı Bankası gibi özel bankalar da bu dönemde Demokrat Parti'ye önemli ölçüde yardımda bulunmuşlardır. Ayrıca Demokrat Parti İstanbul Milletvekili Mıgırdıç Şellefyan'da²⁷ partiye bağış yapanlar arasında yer almıştır. Partinin bu dönemde topladığı bağış miktarı 8.810.000 TL olarak kayıtlara geçmiştir. Bu para partinin İş Bankası Merkez Şube hesabında toplanmıştır. Partinin 1960 yılında 27 Mayıs hareketine kadar geçen süre içerisinde topladığı toplam gelir 9.210.417 TL'dir. Bağışların toplam gelirdeki oranı %95 seviyelerindedir. Geri kalan gelirleri ise mebus aidatları ve müteferrik gelirler oluşturmuştur.²⁸ Bu yıl ki bağışları parti adına Ahmet Dalli²⁹ toplamıştır.

B- YÜKSEK ADALET DİVANI TARAFINDAN YAPILAN SORUŞTIRMALAR

Demokrat Parti'nin yargılandığı davanın ana muhtevasını 1950-1960 yılları arasında toplamış olduğu bağışlar ve yardımlar oluşturmuştur. Yüksek Adalet Divanı, Demokrat Parti'ye bağışta bulunan kişi ve kurumların bir kısmını Yassıada'ya çağırarak Yüksek Soruşturma Kurulu huzuruna çıkarmıştır. Bu soruşturmalarda önemli sayılabilecek ve itiraf mahiyetinde bulunan açıklamalarda yapılmıştır. Yapı Kredi

²⁴ Sait Çolak tarafından 1930'lu yıllarda tekstil alanında faaliyete başlayan Kula Mensucat, Demokrat Parti iktidarı döneminde 1951'de İzmir Bayraklı'ya taşınmıştır. (<https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/kula-mensucatin-yeni-sahibi-ziraat-bankasi-oldu-40015211> Erişim Tarihi: 12.03.2020)

²⁵ Çimentaş, Türkiye'nin ilk özel ve Ege bölgesinin ilk çimento fabrikası olarak İzmir'de kurulmuştur. 1953'te yıllık 150 bin ton kapasite ile faaliyetlerine başlamıştır. (<http://www.cimentas.com.tr/hakkimizda.aspx> Erişim Tarihi: 12.03.2020)

²⁶ Turyağ, 1916'da İzmir'in Turan mevkiinde küçük bir yağhane olarak kurulmuştur. 1933 senesinde ilk bitkisel margarini piyasaya süren firma, 1955 yılında ilk ev dışı margarini üretmiştir. (<http://www.turyag.com.tr/hakkimizda/> Erişim Tarihi: 12.03.2020)

²⁷ Mıgırdıç Şellefyan, 1914 Adapazarı doğumludur. Ermeni asıllı olan Şellefyan, Ermeni Cemaati Merkez Mütevelli Heyeti Başkanı olarak da görev almıştır. 1957 seçimlerinde Demokrat Parti'den İstanbul Milletvekili olarak parlamentoya girmiştir. (TBMM Albümü 1920-2010, Cilt: II, s. 724)

²⁸ BCA, 010.09.364.1113.2/20-21.

²⁹ 1907 İstanbul doğumlu olan Ahmet Dalli, bankacılık sektöründe faaliyet göstermiştir. Ziraat Bankası, Halkbank ve İş Bankası'nda memur olarak görev almıştır. Türkiye İş Bankası'nda Umum Müdür olarak görev yapan Dalli, Adalet Partisi'nden XIII. Dönem Ankara ve XIV. Dönem Bursa Milletvekili olarak parlamentoda yer almıştır. (TBMM Albümü 1920-2010, Cilt: II, s.841)

Bankası, Akbank, Türkiye Emlak Bankası ve Türkiye İş Bankası gibi 10 yıllık süreçte Demokrat Parti'ye ciddi yardımlarda bulunan bankaların memurlarının ve umum müdürlerinin vermiş oldukları ifadeler oldukça dikkat çekicidir.

5 Eylül 1960 tarihinde Yüksek Soruşturma Kurulu'nun huzuruna çıkarılan Yapı Kredi Bankası İdare Heyeti Murahhas Azası Kemal Türkömer, vermiş olduğu ifadeye yapılan yardımların Demokrat Parti'nin aşırı tazyiki sonucu verilmek zorunda kaldığını beyan etmiştir. Yardımların verilmediği takdirde, bankanın kanunsuz işlemler ve talepler ile karşı karşıya kalmasından endişe ettiğini söylemiştir. 1954 yılında yapılan yardımların Üzeyir Avunduk, 1957 yılında yapılan yardımların Kazım Taşkent ve 1960 yılında yapılan yardımların ise İş Bankası Eski Umum Müdürü Ahmet Dallı tarafından istendiğini belirtmiştir. Hatta Dallı'nın bu yardım için "*Başvekilimizin selamlarını getirdim. Seçimler dolayısıyla eskisinden az olmamak üzere bankanızın teberruda bulunmasını rica ediyorlar*" dediğini söylemiştir.³⁰

Yapı Kredi Bankası İdare Meclisi Reisi olan Kazım Taşkent³¹ de ifadeye çağrılanlar arasındadır. Taşkent, İdare Meclisi Reisi olarak vazifesini ifa ettiği sırada Demokrat Partili ve aynı zamanda İş Bankası Umum Müdürü olan Üzeyir Avunduk tarafından 1954 yılında ziyaret edildiğini ve partinin seçimler dolayısıyla paraya ihtiyacı olduğunu, bu sebepten Yapı Kredi Bankası'nın da teberruda bulunması gerektiğini söylediğini belirtmiştir. Taşkent, Üzeyir Avunduk'un bazı firmalardan örnekler verdiğini ve özellikle Albayrakların 100.000 TL yardımda bulunduğunu³² söylemiştir. Avunduk tarafından üstü kapalı çeşitli tazyiklere maruz kaldığını belirten Kazım Taşkent, bankanın da ancak bu miktarda bir yardımda bulunabileceğini ve daha fazlasını idare meclisinde kabul ettiremeyeceğini Avunduk'a ifade ettiğini belirtmiştir.³³ Bu konuşmanın ardından Üzeyir Avunduk'un, teberruda bulunulmaması durumunda bankanın çeşitli sıkıntılarla karşılaşabileceğini ima ettiğini söylemiştir.³⁴ Kazım Taşkent ifadesinin sonunda Demokrat Parti'ye yapılan yardımların samimi bir rıza ile yapılmadığını ve bağışların endişenin doğurduğu manevi tazyik altında yapıldığını soruşturma kuruluna beyan

³⁰BCA, 010.09.364.1114.1/3.

³¹ 1895 Preveze doğumlu olan Kazım Taşkent, Ticaret Bakanlığı Sanayi Şubesi Memurluğu, Ticaret Bakanlığı Sanayi Müfettişliği yapmıştır. Yapı Kredi Bankası'nın kurucusu ve Yönetim Kurulu Başkanı olan Taşkent, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Demokrat Parti'den IX. Dönem Manisa Milletvekili seçilerek parlamento'ya girmiştir. Kazım Taşkent 16 Şubat 1953 tarihinde milletvekilliğinden istifa etmiştir. 5 Mart 1991 tarihinde vefat etmiştir. (TBMM Albümü 1920-2010, Cilt: II, s.584)

³²Tablo-1.

³³ Yapı Kredi Bankası 1957 ve 1960 yıllarında Demokrat Parti'ye 500.000 TL'lik yardımda bulunmuştur. Bu bağış o dönemlerde yapılan en yüksek bağış tutarıdır. (Tablo- 3)

³⁴BCA, 010.09.364.1114.1/5.

etmiştir³⁵. 13 Haziran 1960 tarihli tahkikat vesikasında Kazım Taşkent, banka tarafından yapılan bağışlar için şu ifadeleri kullanmıştır:

*“Demokrat Parti’ye yapılan teberrular, rızaen verilmiş normal teberrular mahiyetinde değildir. Her defasında yüksek makamlardan telefonla istenmiştir. 954 yılı teberrusunda İl Başkanı Üzeyir Avunduk, 957’de yine aynı zat bankayı ziyaretle şifahen istemiştir. 960 yılında İş Bankası Umum Müdürü Ahmet Dallı şifahen talep etmiş ve Sakıt Başbakan bilahare telefonla talebi teyit etmiştir. Teklif şekli şöyle idi: Her müessesenin yaptığı gibi siz de yapacaksınız! Bu teberru taleplerini ifaya mecburduk. Red edemezdik. Açık bir tehdit olmamakla beraber bir kredi müessesesi için teklifin kabulüne zaruret vardı. Teklifi red edip tehlike ile karşılaştığımız anda müessesemiz yıkılırdı. Biz bu nazik noktayı çok iyi tayin ederiz. Bu usul teberru toplamayı Demokrat Parti ihdas etmiştir. 950’den önce bu nevi tekliflerle karşılaşmamıştık”.*³⁶

Yüksek Soruşturma Kurulu’na çağrılan bir diğer isim Akil Kitapçı’dır. Türkiye Emlak Bankası İdare Azalığı ve Ziraat Bankası’nda müfettişlik görevinde bulunmuş olan Kitapçı, 24 Ekim 1960 tarihinde vermiş olduğu ifadesinde bankanın Demokrat Parti’ye doğrudan bir yardımda bulunmadığını sadece Kırıkkale’de partinin organize ettiği bir konser etkinliği için 15.000 TL’lik bilet alındığını söylemiştir. Kitapçı, ifadesinin devamında bu tür yardımların hükümetin baskısı dolayısıyla yapılmak zorunda kaldığını belirtmiş ve bunu reddetmenin bankanın hükümet nezdindeki iş taleplerini ve durumunu sarsacağını ifade etmiştir.³⁷

21 Ekim 1960 günü kurul karşısına çıkarılan Vakıflar Bankası Umum Müdürü Naci Çıkman, 1958-1960 yılları arasında Emlak Bankası’nda görev yaptığını ve Demokrat Parti’ye yapılmış büyük bir bağışta malumatının olmadığını söylemiştir. Bu tarz isteklere çoğunlukla umum müdürünün maruz kaldığını belirten Çıkman: *“Bankada en küçük memura kadar bütün vazifeliler, bu teberruların rızaen olmayıp devrin ileri gelen zevatının baskısı ve ısrarlı talepleri karşısında ve bazen de pazarlık neticesi yapıldığını bilirler.”* demiştir. Aynı zamanda bu tarz isteklerin çoğunlukla Hasan Polatkan’ın³⁸ özel kaleminden geldiğini ifade etmiştir.³⁹

---

³⁵BCA, 010.09.364.1114.1/6.

³⁶BCA, 010.09.364.1114.1/16.

³⁷BCA, 010.09.364.1114.1/3.

³⁸ 1915 Eskişehir doğumlu olan Hasan Polatkan, Ziraat Bankası Müfettişliği görevinde bulunmuştur. VIII, IX, X ve XI. Dönemde Demokrat Parti Eskişehir Milletvekili olarak parlamentoda yer almıştır. 19. Hükümette Çalışma, 19.20.21.22 ve 23.Hükümetlerde de Maliye Bakanı olarak görev alan Hasan Polatkan, 17 Eylül 1961 tarihinde İmralı’da asılarak idam edilmiştir. (TBMM Albümü 1920-2010, Cilt: II, s.714)

³⁹BCA, 010.09.364.1114.1/35.

Emlak Kredi Bankası Umum Müdür Muavini Nazif Böğrü, 21 Ekim 1960 günü Yüksek Soruşturma Kurulu'na vermiş olduğu ifadeye çoğunlukla almış olduğu duyumları aksettirmiştir. Buna göre yüksek miktarlı bağışlarda Başvekilin talimatıyla Ahmet Salih Korur⁴⁰ ve Medeni Berk'in⁴¹ banka ile pazarlığa giriştiğini ve pek çok kez umum müdürün odasında yapılan pazarlıklara şahit olduğunu ifade etmiştir. İfadesinin sonunda: *“Bu da göstermektedir ki bu zevat haiz oldukları nüfuzu suiistimal ederek ve bizzat emir vererek banka umum müdürünü böyle bir teberru yapmaya mecbur ederlerdi.”* diyerek ifadesini tamamlamıştır.⁴²

Ziraat Bankası'nda müşavir olarak çalışan Kadri Atkay, 21 Ekim 1960 günü Yüksek Soruşturma Kurulu'na vermiş olduğu ifadeye 1953-1960 yılları arasında Emlak Kredi Bankası'nda görev yaptığını ve görev yaptığı süre içerisinde Demokrat Parti'ye yapılan bağışlar hakkında bilgisinin olmadığını söylemiştir. Bununla birlikte partiye yapılan yardımların ilgililerin rızasıyla yapılmadığını bildiğini ve *“Zira basiretli bir tüccar gibi müdebbir olmaları icap eden bu müesseselerin ilgileri, kârlarını geçen bu gibi masrafları rızaları dâhilinde yapmayacakları tabiidir”* diyerek ifadesini bitirmiştir.⁴³

Dönemin Emlak Kredi Bankası Umum Müdürü Fikret Aktekin de 21 Ekim 1960 tarihinde Yüksek Soruşturma Kurulu'na ifade vermiştir. Aktekin, bankaların belli bir sınıra kadar sosyal yardımlar yapmasının olağan olduğunu ve umum müdür sıfatıyla bunlardan haberdar olduğunu söylemiş ve bu yardımlardan başka Demokrat Parti'ye bağışta bulunulması için muhtelif zamanlarda çeşitli tekliflere maruz kaldıklarını ifade etmiştir. Aktekin ifadesinin devamında: *“Nitekim 1959 senesinin son aylarında Mehmet Akın'ın il başkanı sıfatıyla yaptığı ısrar ve teşebbüs karşısında ve pazarlık neticesinde Ankara Demokrat Parti İl Başkanlığı'na 30.000 TL bir teberru da bulunmak mecburiyetinde kaldık. Mehmet Akın bu pazarlık sırasında bu miktar Başvekilin tensibidir ve listesinde de böyle kayıtlıdır demişti. Bu tarihten daha öncede 1958 senesinde Kemal*

---

⁴⁰ 1905 İstanbul doğumlu olan Ahmet Salih Korur, 1925 yılında Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nde memuriyete başlamış ve burada 20 yıl çalışarak genel müdürlüğe yükselmiştir. 1935 yılında Ankara Hukuk Fakültesi'nden mezun olan Korur, 1946 yılında Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü'ne, 1950 yılında ise Başbakanlık Müsteşarlığı'na getirilmiştir. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesine kadar görevinde kalmış ve daha sonra emekli olmuştur. Ahmet Salih Korur 2 Şubat 1982'de vefat etmiştir. (<https://www.mit.gov.tr/must-biyog-meh4.html> Erişim Tarihi: 16.03.2020)

⁴¹ 1913 Medine doğumlu olan Medeni Berk, Türkiye Emlak Bankası Umum Müdürü ve Ankara Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu'nda öğretim görevlisi olarak görev almıştır. Demokrat Parti'den XI. Dönem Niğde Milletvekili olarak parlamentoya girmiştir. 23.Hükümette İmar ve İskân Bakanı, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olarak faaliyette bulunmuştur. 16 Mart 1994 tarihinde vefat etmiştir. (TBMM Albümü 1920-2010, Cilt: II, s.744)

⁴²BCA, 010.09.364.1114.1/34.

⁴³BCA, 010.09.364.1114.1/33.

Aygün'ün⁴⁴ yine Başvekile atfen yaptığı müracaat neticesinde İstanbul Demokrat Parti İl Başkanlığı'na 15.000 TL vermek mecburiyetinde kaldık. Ayrıca bundan daha öncede müteveffa Cemil Bengü'nün⁴⁵ ısrarı ile 25.000 TL istendi ise de ben Emin Kalafat⁴⁶ nezdinde yaptığım teşebbüs sonunda bu miktarı 10.000 TL'ye indirtebildim. Ve bu şekilde 10.000 TL'yi de vermek mecburiyetinde kaldım.” diyerek ifadesini tamamlamıştır.⁴⁷

Yüksek Soruşturma Kurulu tarafından alınan ifadelerde de görülmektedir ki pek çok banka memuru Demokrat Parti'ye yapılan bağışların hükümetin zorlamasıyla yapıldığını söylemiştir. Burada verilmeyen ve incelenmiş olan pek çok arşiv vesikasında da yapılan açıklamalar bunlardan farklı değildir. Ayrıca Demokrat Parti'nin düzenlemiş olduğu balolar ve sosyal yardım günleri içinde bankalardan bilet karşılığı yardımlar toplandığı görülmektedir. O döneme ait kayıtlarda Emlak Kredi Bankası İdare Meclis Reisliğine yazılmış olan bir dilekçede Demokrat Parti'nin 7 Ocak 1960 tarihinde Ankara Palas'ta organize edeceği balo ve aynı tarihte Nur, Büyük ve Alemdar Sinemalarında tertip edeceği konserler için bilet satın alınması talep edilmiştir. Banka toplamda 30.000 TL'lik bilet alınmasına onay vermiştir.⁴⁸ Bu da göstermektedir ki parti sadece bağış adı altındaki gelirlerle değil aynı zamanda çeşitli sosyal faaliyetlerle de finanse edilmiştir.

C- YÜCE DİVAN TARAFINDAN VERİLEN KARARLAR

Demokrat Parti'nin yargılandığı davalar bütünü Ağustos ayında tamamlanmıştır. Mahkeme değerlendirme yapabilmek için araya 1 aylık bir mühlet koymuş ve nihai kararlar 15 Eylül 1961 günü açıklanmıştır.⁴⁹ Bu davanın kararları ise yetiştirilememiş ve nihai kararların açıklanması 1966 yılını bulmuştur. 1966 yılına dek devam eden mahkemenin heyeti ise “*Yüce Divan*” olarak adlandırılmıştır.

⁴⁴ 1914 Sivas Divriği doğumlu olan Kemal Aygün, 31.01.1952- 01.06.1954 ve 12.09.1955- 09.10.1957 tarihleri arasında olmak üzere iki dönem Emniyet Genel Müdürü ve 09.10.1957- 12.07.1958 tarihleri arasında da Ankara Valiliği yapmıştır. Aygün, 17 Temmuz 1958 tarihinde İstanbul Belediye Başkanı ve Demokrat Parti İstanbul İl Başkanlığı görevine getirildi. Askeri müdahalenin ardından Yassıda'da yargılandı ve bir süre Kayseri Cezaevi'nde kaldı. Kemal Aygün 5 Mayıs 1979 tarihinde vefat etti. (https://www.turkcebilgi.com/kemal_ayg%C3%BCn Erişim Tarihi: 17.03.2020)

⁴⁵ 1914 Mesudiye doğumlu olan Cemil Bengü, Ankara'da icra memuru, hâkim muavini ve yargıçlık görevlerinde bulunmuştur. Demokrat Parti'den X. Dönem Ordu Milletvekili olarak parlamentoya girmiştir. 22. Hükümette Devlet Bakanlığı yapan Cemil Bengü 16 Nisan 1958 tarihinde vefat etmiştir. (**TBMM Albümü 1920-2010**, Cilt: II, s.662)

⁴⁶ 1902 Selanik doğumlu olan Emin Kalafat, Maliye Başmüfettişi ve Teftiş Kurulu Başkan Yardımcısı görevlerinde bulunmuştur. IX., X. ve XI. Dönem Demokrat Parti Çanakkale Milletvekili olarak parlamentoya giren Kalafat, 20. ve 21. Hükümetlerde Gümrük ve Tekel, 22 ve 23. Hükümetlerde de Devlet Bakanı olarak görev almıştır. Emin Kalafat 10 Kasım 1984 tarihinde vefat etmiştir. (**TBMM Albümü 1920-2010**, Cilt: II, s.704)

⁴⁷ BCA, 010.09.364.1114.1/32.

⁴⁸ BCA, 010.09.364.1114.3/23.

⁴⁹ **Yüksek Adalet Divanı Kararları Yassıda 1960-1961**, Büyük Millet Meclisi Kitaplığı, Ankara, 1961.

1966 senesinde karara bağlanan bu davanın sanıkları Eski Başbakan Adnan Menderes, Eski Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Medeni Berk, İş Bankası Eski Umum Müdürü Ahmet Dallı ve Sümerbank Eski Umum Müdürü Mehmet Akın'dır. Adnan Menderes, 1954-1957 ve 1960 yıllarında olmak üzere toplamda üç ayrı bağış hareketlerinden, ayrıca bankalar ve iş adamları üzerinde nüfuzunu kullanarak teberru sağlamaya çalıştığı suçlamasıyla karşı karşıya kalmıştır⁵⁰. Yüksek Adalet Divanı tarafından hakkında verilmiş olan ölüm cezası infaz edilen Adnan Menderes'in⁵¹ hakkındaki dava ortadan kaldırılmıştır.⁵² Diğer 3 sanık içinse, davanın 780 sayılı Af Kanunu'nun 5.maddesi kapsamına girdiği söylenmiş ve haklarındaki dava düşürülerek beraat kararı verilmesi kararlaştırılmıştır. Sanıklardan Mehmet Akın, hakkında verilen affi kabul etmeyerek savunma yapmak istemişse de bu istek Yüce Divan tarafından reddedilmiştir. Yüce Divan 7 Kasım 1966 tarihli karar duruşmasında tüm sanıkların beraat ettiğini söylemiş ve "*Demokrat Parti ve Mensuplarına Haksız Menfaat Temini Davası*" olarak adlandırılmış olan bu dava kapanmıştır⁵³.

---

⁵⁰BCA, 010.09.368.1127.3/2.

⁵¹ Adnan Menderes'in ölüm cezası 17 Eylül 1961 tarihinde İmralı'da infaz edilmiştir. (Cumhuriyet, 18.09.1961)

⁵²BCA, 010.09.368.1127.3/3.

⁵³BCA, 010.09.368.1127.3/4-5.

SONUÇ

Demokrat Parti 14 Mayıs 1950 tarihinde geldiği iktidardan 27 Mayıs 1960 tarihinde uzaklaştırılmıştır. Yassıada Mahkemeleri de geçmiş 10 yılın muhasebesini yapmak için kurulmuştur. Ne kadar tarafsız davranıldığı ve objektif kararlar alındığı bugüne dek tartışılmaya devam eden bir konudur. Anlatılmaya çalışılan konu ise Maliye Müfettişi Orhan Kutlubay'ın düzenlemiş olduğu raporlardan beslenerek ortaya çıkmıştır. Bu raporu Kutlubay'dan Yüksek Adalet Divanı istemiştir. Ele alınan konuda bu raporlardan yola çıkarak kişilerin ve kurumların Demokrat Parti'ye hangi tarihlerde ve hangi miktarlarda yardımlarda bulunduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Bu kişi ve kurumlar hakkında da yeri geldiği vakit kısa açıklamalar yapılarak konu desteklenmeye çalışılmıştır. Orhan Kutlubay bu raporları hazırlarken muhtemelen aklındaki fikir Demokrat Parti'nin mahkûm olacağı fikriydi. Veyahut kendisinden bunu istemiş olan yargı heyetinin fikri buydu. Doğrusunu söylemek gerekirse dönemin o şartları içerisinde Kutlubay'ın olumlu bir rapor vermesi herhalde beklenemezdi. Kutlubay, Yüksek Adalet Divanı'na sunmuş olduğu raporun başına şu önemli notu düşmüştü: “*Demokrat Parti'nin şahıs ve particilik nüfuzu kullanmak suretiyle edindiği haksız iktisapların tespiti münasebetiyle muhtelif suretlerle vaki teberrulara dair eldeki dokümanların tetkik ve değerlendirilmesi*”. Fakat 6 yıllık bir mahkeme sürecin sonunda sanıkların hepsinin beraat etmiş olması, kuşkusuz üzerinde durulması gereken önemli hususlardan biridir. Bu kişiler gerçekten suçlu muydu ya da dönemin şartları içerisinde böyle bir suçlamaya mı maruz kalmışlardı?

Bu çalışma, Devlet Arşivleri Başkanlığı'ndan elde edilmiş olan “Demokrat Parti ve Mensuplarına Haksız Menfaat Temini Davası” adı altında yayınlanan arşiv vesikaları üzerinde yapılan çalışmaya dayanmaktadır. Çalışmanın amacı yapılan yardımların doğruluğunu veya yanlışlığını ortaya koymak değildir. Askeri bir mahkeme tarafından yapılan yargılamalar ve oradan temin edilen evraklar üzerinde çalışıldığından, verilen bilgi ve belgelerin objektif olup olmadığı kararı tarihçilerin derin bir eleştiri süzgecinden geçmeye mahkûmdur. Üzerinden yaklaşık yarım asır geçmiş bu dokümanlar artık tarihin birer malı haline gelmiştir. Burada hedeflenen gaye, arşiv vesikalarında bulunan bu önemli dokümanları tarihçilerin ve araştırmacıların huzuruna çıkarmak ve üzerinde neden-sonuç bağlantısı kurarak çıkarımlar yapabilmektir. Bu kurum, kuruluş ve kişilerin, aynı zamanda dönemin siyasi ve ekonomik coğrafyası hakkında fikir sahibi olunmasına da yardımcı olacağı umulmaktadır.

KAYNAKÇA

1- Arşiv

Başbakanlık Devlet Arşivleri

2- Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü (1920-1980), II, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, Ankara 2010.

Yüksek Adalet Divanı Kararları Yassıada 1960-1961, Büyük Millet Meclisi Kitaplığı, Ankara 1961.

3- Gazeteler

Cumhuriyet

Milliyet

4- Kitaplar

Vehbi Koç Anlatıyor Bir Derleme, (Edit: Gürel Tüzün), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019.

5- Elektronik Kaynaklar

<https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/tekstilden-bir-sapmaz-gecti-39033561> (Erişim Tarihi: 07.03.2020)

<https://www.evrensel.net/haber/326754/bekci-murtazanin-fabrikasi-muze-oldu> (Erişim Tarihi: 07.03.2020)

http://arsiv.sabah.com.tr/ozel/kadirhas3604/dosya_3609.html (Erişim Tarihi: 07.03.2020)

<https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/kula-mensucatin-yeni-sahibi-ziraat-bankasi-oldu-40015211> (Erişim Tarihi: 12.03.2020)

<http://www.cimentas.com.tr/hakkimizda.aspx> (Erişim Tarihi: 12.03.2020)

<http://www.turyag.com.tr/hakkimizda/> (Erişim Tarihi: 12.03.2020)

<https://www.mit.gov.tr/must-biyog-meh4.html> (Erişim Tarihi: 16.03.2020)

https://www.turkcebilgi.com/kemal_ayg%C3%BCn (Erişim Tarihi: 17.03.2020)

EKLER

DEVLET ARSIVLERI GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞIVI

Liste No. 1 2

YAPI ve KREDİ BANKASI A.Ş.
tarafından Demokrat Parti'ye
yapılan teberrülerin listesi

Türk Lirası	Kayıt Tarihi	İ z a h ı
100.000	31/12/1954	Doğan Sağlık ve Sigortaları A.Ş. tarafından 25/2/1954 tarihinde talimatımız üzerine ödenmiş olup (Umumî Masraflar) hesabına kaydedilmiştir.
500.000	18/9/1957	Yenişehir Şubemizin 13/9/1957 tarihli dekontuna müsteniden ödenmiş olup (Umumî Masraflar) hesabına kaydedilmiştir.
25.000	24/4/1958	Yenişehir Şubemizin 19/3/1958 tarihli dekontuna D.P.İstanbul Sosyal Yardım Komitesine ödenmiş olup (Umumî Masraflar) hesabına kaydedilmiştir.
20.000	20/5/1959	Umum Müdürlüğümüzce, Demokrat Parti Sosyal Yardım Balo Komitesinin, T.Ticaret Bankasındaki hesabına tediye edilmiş olup (Umumî Masraflar) hesabına kaydedilmiştir.
500.000 1.445.000	10/3/1960	Umum Müdürlükçe ödenmiş olup, Umumî Masraflara nakledilmek üzere, (Tranzitüvar Hesaplar) a kaydedilmiştir.

010 09 364 1114 1

14

Ek- 1: Yapı Kredi Bankası'ndan Demokrat Parti'ye yapılan bağışlara dair kayıt
(BCA, 010.09.364.1114.1/14)

1950 TARİHİNDE 27.5.1960 TARİHİNE KADAR BANKAMİTİCA
(ÜNİON MÜDÜRLÜK VEYA BİLUMUN ŞUBELERİMİZ DAHİL) DEMOK
RAT PARTİYE (VARAN GEÇİRSİ DAHİL) YAPILMIŞ BULUNAN
YARDIMLARI GÖSTERİR CETVEL

SUBE İSİMLERİ	VERİLEN MİKTAR	TARİH	İ	Z	A	H	A	T
Adana	20.-	7.1.1949	Sünnet Dügünü tertip hey'etine yardım					
"	10.-	5.7.1949	" " " " "					
"	30.-	9.6.1950	113034 Sayılı makbusla ödenen miktar					
"	20.-	30.1.1951	169215 Sayılı makbusla ödenen miktar					
"	50.-	9.5.1951	Mersin İl Merkezine ödenen miktar					
"	30.-	2.1.1952	Balo davetiyesi bedeli olarak ödenen miktar					
"	25.-	12.2.1952	" " " " " "					
"	10.-	23.3.1952	Konser bileti bedeli olarak ödenen miktar					
Adapazarı	10.-	21.5.1955	Pehlivan güreşleri bilet bedeli olarak					
"	10.-	11.12.1956	Konser bileti bedeli olarak ödenen miktar					
"	100.-	6.9.1958	Sünnet Dügününe davetiye bedeli olarak					
Ankara	20.-	2.1.1953	82038 Sayılı makbusla ödenen miktar					
"	100.-	14.4.1953	141345 Sayılı makbusla ödenen miktar					
"	30.-	15.4.1953	Davetiye bedeli olarak ödenen					
"	50.-	16.7.1953	232902 Sayılı makbusla ödenen miktar					
"	100.-	12.3.1954	Davetiye bedeli olarak ödenen miktar					
"	50.-	12.7.1954	269351 Sayılı makbusla ödenen miktar					
"	25.-	9.7.1955	422513 Sayılı makbusla ödenen miktar					
"	25.-	23.8.1955	415069 Sayılı makbusla ödenen miktar					
"	100.-	26.10.1955	420354 Sayılı makbusla ödenen miktar					
"	200.-	18.1.1956	424372 Sayılı makbusla ödenen miktar					
"	10.-	9.5.1956	Sünnet Dügününe davetiye bedeli olarak ödenen					
"	50.-	27.5.1957	492442 Sayılı makbusla ödenen miktar					
"	250.-	23.11.1957	Teberru olarak ödenen					
"	25.-	31.7.1958	Davetiye bedeli olarak ödenen miktar					
"	20.-	22.6.1959	Bilet bedeli olarak ödenen miktar					
"	25.-	15.9.1959	187 Sayılı makbusla ödenen miktar					
"	50.-	6.4.1960	220251 Sayılı makbusla ödenen miktar					
Bahçekapı (İSTANBUL)	20.-	7.2.1951	17990 Sayılı makbusla ödenen miktar					
"	10.-	5.7.1951	9730 Sayılı makbusla ödenen miktar					
"	50.-	23.2.1952	69 Sayılı makbusla ödenen miktar					
"	2.50	26.3.1952	009013 Sayılı makbusla ödenen miktar					
"	15.-	10.4.1952	22253,20054 ve 22280 sayılı makbuslarla öd.					
"	20.-	28.7.1953	134553 Sayılı makbusla ödenen miktar					
"	25.-	10.8.1953	Sosyal yardım kolunan ödenen miktar					
"	200.-	10.3.1955	İlçe İdare Kurulunan ödenen miktar					
	1.787.50							

364.1114.2

Ek-2: Akbank'tan Demokrat Parti'ye yapılan bağışlara dair kayıtlar
(BCA, 010.09.364.1114.2/5)

MALKİYETKÖN 1.787.30			
Bahçekapı Şubesi			
Devamı	50.-	17.2.1955	138203 Sayılı makbuzla ödenen miktar
"	50.-	29.7.1955	Teberru olarak ödenen miktar
"	25.-	10.7.1952	22765I Sayılı makbuzla ödenen miktar
"	75.-	6.2.1953	Davetiye karşılığı olarak ödenen miktar
"	100.-	22.1.1954	D.P. İdare Kuruluma ödenen miktar
Denizli	150.-	19.3.1960	112074 Sayılı makbuzla ödenen miktar
Eskişehir	100.-	1.3.1955	222603/B Sayılı makbuzla ödenen miktar
"	10.-	12.2.1960	165857 Sayılı makbuzla ödenen miktar
Fatih	20.-	21.1.1957	Tanışma çayı için bilet bedeli olarak ödenen
Galata	15.-	3.8.1953	134j Sayılı makbuzla ödenen miktar
"	20.-	16.2.1954	226369 Sayılı makbuzla ödenen miktar
"	10.-	24.8.1954	29886 Sayılı makbuzla ödenen miktar
"	50.-	3.8.1955	Teberru olarak ödenen miktar
"	50.-	27.8.1955	Teberru olarak ödenen miktar
"	25.-	20.2.1956	Teberru olarak ödenen miktar
Gemlik	90.-	29.12.959	Teberru olarak ödenen miktar
İskenderun	25.-	14.8.1957	206764 Sayılı makbuzla ödenen miktar
İzmir	30.-	22.5.1952	Teberruz olarak ödenen miktar
"	150.-	28.3.1953	Balo için teberru olarak ödenen miktar
"	25.-	9.12.1953	Balo için teberru olarak ödenen miktar
"	10.-	28.9.1955	Teberru olarak ödenen miktar
"	45.-	2.3.1956	Teberru olarak ödenen miktar
"	20.-	26.3.1956	Balo için bilet bedeli olarak ödenen miktar
"	25.-	24.12.956	Davetiye bedeli olarak ödenen miktar
"	40.-	16.8.1956	Balo için davetiye bedeli olarak ödenen
Kadıköy	40.-	17.3.1956	Tiyatro bileti bedeli olarak ödenen
"	45.-	30.11.954	256864 Sayılı makbuzla ödenen miktar
Kırkkale	15.-	21.9.1953	Konser bilet ücreti olarak ödenen miktar
"	25.-	19.4.1955	Bilet ücreti olarak ödenen miktar
"	45.-	20.9.1957	Konser Bilet ücreti olarak ödenen miktar
Maltepe	20.-	5.4.1956	Teberru olarak ödenen miktar
Mersin	50.-	10.5.1957	2393 Sayılı makbuzla ödenen miktar
Nasilli	10.-	23.5.1958	Teberru olarak ödenen miktar
"	20.-	8.1.1960	Teberru olarak ödenen miktar
<u>3.267.30</u>			

366 144 2

6

Ek-2 (Devam)

(BCA, 010.09.364.1114.2/6)

NAKLİYETİN 3.267.50

Sultanhaman (İstanbul) 40.-	19.1.1957	Teberru olarak ödenen miktar
Uzun Müdürlük 500.-	18.2.1955	İstanbul İdare Kuruluna ödenen miktar
" 500.-	26.4.1955	D.P. Teberru olarak ödenen miktar
" 200.-	20.5.1955	İzmir İl Merkezine ödenen miktar
" 250.-	25.8.1955	D.P. İl İdare Kuruluna ödenen miktar
" 500.-	12.2.1957	" " " " "
" 60.-	27.3.1957	D.P. Tevrikiye Ocağına ödenen miktar
" 100.-	27.4.1957	D.P. Kadıköy İlçesine ödenen miktar
" 28.-	7.8.1957	D.P. Anadoluhisarı Bucak Başk.Ödenen
" 25.-	4.9.1957	D.P. Gebze İlçesine ödenen miktar
" 250.-	25.10.1957	D.P. Eskişehir Ocağına ödenen miktar
" 25.-	30.11.1955	D.P. Sinanpaşa Ocağına ödenen miktar
" 50.-	14.2.1958	Şişli ve Beşiktaş sosyal yardım kolunan ö.
" 500.-	24.2.1958	D.P. Sosyal yardım kolunan ödenen miktar
" 100.-	5.5.1958	D.P. Merkez Ocağına ödenen miktar
" 250.-	31.5.1958	D.P. Eskişehir Ocağına ödenen miktar
" 500.-	12.2.1959	D.P. İl Sosyal Yardım Komitesine ödenen
" 50.-	20.3.1959	D.P. Beyoğlu Gençlik Kolunan ödenen
" 10.-	6.5.1959	D.P. Şehremini Bucığına ödenen miktar
" 250.-	30.5.1959	D.P. Eskişehir İline ödenen miktar
" 20.-	8.6.1959	D.P. Bakırköy İlçesine ödenen miktar
" 100.-	15.6.1959	D.P. İstanbul İline ödenen miktar
" 25.-	22.6.1959	D.P. Kızılçeşme Ocağına ödenen miktar
" 20.-	24.6.1959	D.P. Kasımpaşa Gençlik Koluna ödenen
" 75.-	18.9.1959	D.P. Beşiktaş Vignezade Ocağına ödenen
" 250.-	14.1.1960	D.P. Eminönü İlçesine ödenen miktar
" 100.-	29.1.1960	D.P. Beyoğlu Gençlik Kolunan ödenen
" 100.-	2.2.1960	D.P. Caferpaşa Ocağına ödenen miktar
" 300.-	20.2.1960	D.P. Şişli İlçesine ödenen miktar
" 50.-	22.3.1960	D.P. Beyoğlu İlçesine ödenen miktar
" 40.-	22.3.1960	D.P. Aksaray Ocağına ödenen miktar
<u>8.535.50</u>		
<u>250.000.-</u>	26.3.1960	Genel Başkanlığın 5187 NO.lu hesabına
<u>258.535.50</u>		

364.1114.2

7

Ek-2 (Devam)
(BCA, 010.09.364.1114.2/7)

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ
N° 322301 B DEMOKRAT PARTİ T. L. = 75000
TAHSİLÂT MAKBUZU

Genel kurul	İlçe	Bucak	Ocak
-------------	------	-------	------

Bay İlyas Kapıano den (No.) Aidat olarak
Bayan yalnız olarak bir a Teberru alınmıştır.

20.4.954 Üzeyir Avunduk

Aidatın ayı ve yılı

Paranın Kasaya Giriş
Fiş No. Tarihi

010 09 364 1115 3

1

Ek-3: Demokrat Parti adına bağış toplayan Üzeyir Avunduk'un kestiği makbuzlar
(BCA, 010.09.364.1115.3/1)

N° 322302 B DEMOKRAT PARTİ T. L. = 30000
TAHSİLÂT MAKBUZU

Genel kurul	İlçe	Bucak	Ocak
-------------	------	-------	------

Bay Pansoy ve ortakları zâfec Papo ve (No.) Aidat olarak
Bayan Gurup Şirketi tarafından Teberru alınmıştır.

yalnız olarak bir a Üzeyir Avunduk

Aidatın ayı ve yılı

Paranın Kasaya Giriş
Fiş No. Tarihi

2

Ek-3 (Devam)
(BCA, 010.09.364.1115.3/2)

Her türlü kredi ve Bankacılık hizmetlerini müşterilerini memnun edecek bir tarzda yapar. Bu hizmetlerinde takip ettiği prensipler :

İste sür'at, sıhhat, kolaylık
ve azami mahremiyettir.

Servislerinde yapılan başlıca muameleler şunlardır :

- Cari hesaplar açmak
- Küçük cari hesaplar açmak
- Vâdeli hesaplar açmak
- Havale, Çek
- Senet tahsili
- İskonto
- İstira
- Kambiyo
- Akreditif
- Borçlu cari hesaplar açmak
- Teminat ve kefalet mektupları vermek
- Esham ve tahvilât alım ve satımı
- Kıymet muhafazası (serbest depo)
- Altın, tahvil ve emtia üzerine avans vermek
- Sigorta işleri
- Kupon tahsili

AKBANK her zaman müşterilerinin emrindedir.

İSTEN ARTMAZ, DIŞTEN ARTAR.

AKBANK
Türk Anonim Ortaklığı
Ankara Şubesi

DEVLET ARŞİVİ Tevdiat cüzdanı MÜDÜRÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Hesap No. : 9071
F. Nisbeti : %02.5
Hesabın nevi : Küçük Cari Hesaplar
Mudiin : (İbarsız)
Adı, Soyadı : Demokrat parti
Adres : Genel Merkezi
İstiklal cad. Küçükbakkalköy
Sokak

(E. 162 B. - 1953)

T. A. O.
KURUS

1954

AKBANK prensipleri arka sahfededir.

Ek- 4: Demokrat Parti Genel Merkezi'nin Akbank hesabına ait hesap cüzdanı örneği
(BCA, 010.09.365.1117.1/1)

Makalenin Geliş Tarihi: 28.04.2020
Kabul Tarihi: 01.06.2020
Makalenin Türü: Araştırma-İnceleme

POLİS MECMUASI'NIN 1919-1923 YAZILARINA GÖRE İSTANBUL'DA İŞLENEN SUÇ ÇEŞİTLERİ

***

POLICE MECMUASI'S 1919-1923 BY ARTICLES IN ISTANBUL TYPES OF CRIMES COMMITTED

Cüneyt AKDENİZ*

ÖZ

İstanbul sosyal, ekonomik, demografik ve coğrafi yapısı nedeniyle kontrolü zor bir kenttir. Özellikle Balkan Savaşları'ndan sonra asayişi sağlamak eskiye nazaran daha da zorlaşmıştır. Bazı sosyal ve ekonomik nedenlerden yanında I. Dünya Savaşı ve işgal yıllarının getirdiği yoksulluk ve devlet mekanizmasında görülen zafiyetler suç oranlarının tarihte görülmeyen derecede artmasına neden olmuştur. Özellikle hırsızlık, darp gibi adi suçlar önemli derecede artış göstererek İstanbul'un toplumsal hayatını derinden etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nde modernleşme sürecine paralel olarak adli vakalar düzenli olarak kayıt altına alınmaya başlanmıştır. Bu kayıtlardan biri de polis merkezleri tarafından tutulan ve düzenli olarak Polis Mecmuası'nda yayınlanan suç türleridir.

Anahtar Kelimeler: Mütareke, İstanbul, Polis Mecmuası, Suç

---

* Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi: cuneytakdeniz@hotmail.com; ORCID: 0000-0001-5920-8904: **Bu makaleye atıfta bulunmak için/To cite this article:** Cüneyt Akdeniz, "Polis Mecmuası'nın 1919-1923 Yazılarına Göre İstanbul'da İşlenen Suç Çeşitleri", Atatürk Üniversitesi, **Atatürk Dergisi**, IX, S.1, (Temmuz-2020), s.97-124. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniad>)

ABSTRACT

Istanbul is a difficult city to control due to its social, economic, demographic and geographical structure. Especially after the Balkan Wars, it has become more difficult to maintain public order compared to the past. In addition to some social and economic reasons, the poverty caused by the First World War and occupation years and weaknesses in the state mechanism caused the crime rates to increase unprecedentedly in history. In particular, ordinary crimes such as theft and assault have increased significantly and affected the social life of Istanbul profoundly. In parallel with the modernization process in the Ottoman State, forensic cases were regularly recorded. One of these records is the types of crime kept by the police stations and regularly published in the Police Magazine.

Keywords: Armistice, Istanbul, Polis Mecmuası, Crime

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde XX. yüzyılda ulaşım ve iletişim alanındaki gelişmeler, ülke nüfusu ve demografik yapısında da çeşitli değişimlere neden olmuştur. Özellikle Avrupalı yaşam tarzının yaygınlaştığı Galata, Beyoğlu, Unkapanı kesiminde çağdaş kent görünümü beraberinde mahalle denetimi ve gözetiminden uzak bir çevrenin oluşmasına, insanların denetiminin zorlaşmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat ve Meşrutiyet yıllarında toplumsal alandaki değişim ve gelişim sonucunda “Cemaat”ten “cemiyet”e geçiş ve “modernite” olgusu Osmanlı'da kente özgü “suç” olgusunu da getirmiş, Osmanlı Zaptiyesi çağdaş anlamda “polis”e, “jandarma”ya dönüşmüştür.¹ I.Dünya Savaşı ve Mütareke yıllarında İstanbul'da suçluluğu etkileyen birçok faktör vardır ve hepsi başlı başına derinlemesine inceleme gerektirir fakat bu çalışmanın hacmi gereği bu faktörlere kısaca değinilecektir.

A- POLİS MECMUASI'NIN TARİHÇESİ

Emniyet müdürlükleri biçiminde yapılandırılan emniyet teşkilatının 1911 yılına kadar herhangi bir mesleki yayını olmadı. Uzun yıllar devam eden iletişim eksikliği 1911 yılı itibariyle zamanın İstanbul Emniyet Müdürü Mazhar Bey'in girişimleri

---

¹Zafer Toprak, “Osmanlı'nın Son Döneminde İstanbul Sokaklarında Marjinaler: Hırsızlar, Dolandırıcılar, Yankesiciler” İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, S. 38, İstanbul, 2008, s. 275.

sonucunda “*Polis*” adıyla dört sayfadan oluşan bir gazete yayınlanmaya başlanarak giderilmiştir.² Bu gazete, 1911-1913 yılları arasında 30-35 nüsha kadar yayınlanabildi³. Polis gazetesinin kapanmasından sonra hiç iletişime ara vermeden yayımına son verilen gazetenin yerine 1 Temmuz 1913 tarihinden sonra Polis Mecmuası adıyla on beş günde bir olmak üzere isim değiştirerek günümüze kadar ulaşan dergi yayınlanmaya başlandı.⁴ Polis Mecmuası yayım hayatına başladığı tarih Temmuz 1329 tarihli 1. sayısında 24x31 cm boyutunda yayımlandı. Mecmuanın değeri, her nüsha başına 1 Kuruş, senelik aboneliği ise 20 Kuruş olarak belirlenmiştir. Bu fiyatlandırma 1919 yılına gelindiğinde senelik abone fiyatı 1 Mecidiye olarak belirlenmiştir. İstanbul Matbaası’nda basımı yapılan Polis Mecmuası yayımında, içerik olarak sade ve anlaşılır bir dil kullanılmaya gayret edilse de noktalama işaretleri ve satırbaşları gibi yazı kurallarına genel olarak uyulmamıştır. Bunun yanında çeşitli punto mevcut olmadığından, bütün dergi aynı punto üzerine tertiplenmiştir.⁵

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından yayımlanması planlanan Polis Mecmuası’nın yayına hazırlanması için “*Polis Mecmuası Müdürlüğü*” adı altında bir birim kuruldu. Bir müdür, bir kâtipten oluşan bu birimin ilk müdürlüğünü vekâleten Sadi Bey yürüttü.⁶ Aynı zamanda mümeyyizlik görevinde bulunan Sadi Bey, yüklendiği görevlerin çokluğundan dolayı polis mecmuası müdürlüğü görevinden azlini talep etmesi üzerine yerine Niyazi Bey atandı. Niyazi Bey’den sonra aynı görevi sırasıyla; Zeki Bey ile Florinalı Nazım Bey yürüttüler. Polis Mecmuası, yayım hayatını ülkenin tümüyle işgal edildiği yıllar da dâhil olmak üzere 1924 yılına kadar İstanbul’da sürdürdü.⁷

Florinalı Nazım Bey ise, 1916 yılında atandı polis mecmuası müdürlüğü görevini 1930 yılına kadar sürdürme ayrıcalığını yaşadı.⁸ Bu yıldan sonra yapılan idari değişiklikler sonrası “*Polis Mecmuası Müdürlüğü*” uygulamasından vazgeçilerek dergi çıkarma görevi yayım ve istatistik işlerini yürütmek üzere kurulan 5. Şube Müdürüne verildi.⁹

---

²Derviş Okçabol, **Türk Zabıta Tarihi ve Teşkilatı Tarihçesi**, Polis Enstitüsü Neşriyatı, Ankara, 1940, s.210.

³D. Okçabol, **Türk Zabıta Tarihi ve Teşkilatı Tarihçesi**, s. 21.

⁴**Polis Mecmuası**, 1 Temmuz 1329 (1913), S.1, s. 1-2.

⁵**Polis Mecmuası**, 1 Ocak 1335, (1919), S. 109, s.252.

⁶**Polis Mecmuası**, 1 Temmuz 1329 (1913), S. 1, s. 24.

⁷D. Okçabol, **Türk Zabıta Tarihi ve Teşkilatı Tarihçesi**, s. 211.

⁸D. Okçabol, **Türk Zabıta Tarihi ve Teşkilatı Tarihçesi**, s. 212.

⁹**Emniyet Genel Müdürlüğü**, İç Hizmet Bülteni, S. 1, Ankara, 1975, s.1.

Ocak 1938 tarihine kadar Emniyet Genel Müdürlüğü merkez birimlerince yayımlanan Polis Mecmuası'nın adı 1936 yılında "*Polis Dergisi*" olarak değiştirildi.¹⁰ Polis Dergisi olarak adlandırılan ve Emniyet Teşkilatı'nın tek yayın organı olma özelliği taşıyan derginin yayına hazırlama ve yayın görevi 3201 sayılı Emniyet Teşkilatı Kanunu gereğince açılan Polis Enstitüsüne devredildi. Bu tarihi itibariyle de üç ayda bir yayımlanmaya başlandı. 1 Mart 1943 tarihine kadar Polis Enstitüsünce yayımlanan polis dergisi, bu tarihten sonra tekrar Emniyet Genel Müdürlüğü merkez birimlerince yayımlanmaya başlandı. 1960 yılına kadar sürdürülen yayın bu tarihten sonra kesintiye uğradı.¹¹

Yaklaşık olarak 15 yıla kadar yayım hayatına ara verilen polis dergisi Emniyet Genel Müdürlüğü'nün idari yapılanmasında meydana gelen değişimlere paralel olarak 15 Ocak 1975 tarihi itibariyle İç Hizmet Bülteni adı altında yayımlanmaya başladı.¹² 15 Aralık 1984 tarihinden itibaren İdari ve Mali İşler Dairesi Kalemî tarafından yayımlandıktan sonra 20 Aralık 1984 tarihinde alınan genel müdürlük makamı onayıyla Araştırma Planlama ve Koordinasyon Dairesi Başkanlığı tarafından yayımlanmaya başlandı.¹³

İçerik ve biçim olarak değişikliğe uğramasına karşılık, günün ihtiyacına cevap veremez hale gelen İç Hizmet bülteninin o günden sonra Polis Dergisi boyutuyla yapılandırılması gündeme geldi. Bunun üzerine Genel Müdürlük Makamınının 29 Aralık 1994 tarih ve 63 sayılı onayıyla Ocak 1995 tarihinden itibaren Polis Dergisi olarak Araştırma Planlama ve Koordinasyon Dairesi tarafından yayımlanmaya başlandı. Bu tarihi itibariyle adı değiştirilerek yayımlanmaya devam edilen Polis Dergisi zamana ve ihtiyaca bağlı olarak şekil ve içerik değişikliğine uğrayarak günümüzdeki şeklini almış, teşkilatına, kamu kurum ve kuruluşları ile üniversite ve yüksekokullara dağıtılan Polis Dergisi okuyucusunun beğenisini kazanma başarısını göstermiştir.

B- İSTANBUL'UN KENT VE SOSYAL HAYATINA GENEL BİR BAKIŞ

1919-1923 yılları arasında İstanbul'a merkeze suçu alarak bakmak, gerçekleşen devrimsel dönüşümlerle sınırlı kalarak, kentin yapısını anlamlandırmak için yeterli olmaz. Bunun için evrimsel dönüşüme de bakmak gerekir. Bu yavaş fakat sürekli dönüşümün kaynağı 1830'lardan itibaren modernleşme süreci ile paralellik gösteren

---

¹⁰ E.G.M., s. 26.

¹¹ E.G.M., s. 27.

¹² E.G.M., s. 87.

¹³ Genel Müdürlük Makamınının 26.12.1994 Tarih ve 63 Sayılı Oluru.

İstanbul kent dokusundaki değişim ve kopuşlardır. II. Mahmut'tan itibaren İstanbul kent dokusu ve dolayısıyla eski mahalle anlayışı değişmeye başlamıştır. Bu zaman zaman geniş cadde ve bulvarlarla örölü batılı kentlere özlem duyan Osmanlı eliti tarafından kente müdahale şeklinde olurken zaman zaman da mahalleleri yakıp yıkan büyük yangınlar şeklinde kendini göstermiştir. Yangınlar sonucu kentin yeniden imarında, düzensiz sokak örüntüsüne nizam vermek ve kente batılı bir görünüş kazandırma düşüncesi yatıyordu.¹⁴ Fakat bu düzenlemelerin bir sonucu da polis denetiminin kolaylaşması olmuştur. Bu bakımdan İstanbul'un bazı semtlerinde yangından kaynaklı kentsel dönüşüm sonucu ızgara planlı, birbirini kesen sokaklardan oluşan, sokakların kısmen aydınlatıldığı yeni kent biçimi, eski mahalle düzenini yavaş yavaş ortadan kaldırırken, polisin kente nüfuz etmesini en azından daha mümkün kılmıştır. Osmanlı kapalı mahalle anlayışı yerini kentle bütünleşen cadde ve sokaklara bırakırken toplumsal hayat da bundan doğrudan etkilenmiştir. Kentin belirli bölümlerindeki homojen yapı daha büyük heterojen yapılara dönüşmüştür. Kent içi ulaşım imkânlarının artması, toplumu daha mobilize bir hale getirirken yeni semtler ortaya çıkmıştır. Taksim'den Şişli'ye, Tophane'den Dolmabahçe'ye ve Dolmabahçe'den Beşiktaş'ın sınırlarını aşarak Teşvikiye ve Nişantaşı'na doğru kent yaşam alanı hızla iskân edilmiştir.¹⁵ İstanbul kent yapısında gözle görülür dönüşüme neden olan konulardan biri de kent nüfusunda yaşanan artıştır. İstanbul nüfusunda 19. yüzyıl ortalarından itibaren dikkate değer bir artış yaşanmıştır. Yüzyıl başlarındaki 300-400 bin nüfuslu kent, sürekli büyümüştür. İniş ve çıkışlar yaşanmakla birlikte İstanbul'un nüfusu 1919'da 909.978'e ulaşmıştı.¹⁶

Mütareke yıllarında, XX. yüzyıldaki göç hareketleri gibi yeni göç dalgaları kente doğru akmıştır. Yurt içi göçlerin yanında Bolşevik devriminden sonra İstanbul'a gelen Rus aristokrat ve zengin tabakadan oluşan on binler, işgal altında zaten zor şartlarda yaşayan İstanbul halkının yaşam koşullarını daha da kötüleştirmiştir.¹⁷ Artan nüfus sonucu kentteki konut yetersizliği ve artan kiralar gibi gerek ekonomik gerekse sosyal problemler açığa çıkmıştır. Başkentte yaşanan iâşe sorunu da suçlu arttıran bir faktördü. İstanbul'da yaşam savaş ve sonrasında oldukça zordu. Bu zorlukların doğrudan veya

---

¹⁴ Zeynep Çelik, **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s. 104.

¹⁵ Z. Çelik, **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul**, s.50

¹⁶ Kemal Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1919)**, Tarih Vakfı Yay, İstanbul, 2003, s. 199, 201, 227

¹⁷ İlbeyi Özer, "Mütareke ve İşgal Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Görülen Sosyal Çöküntü ve Toplumsal Yaşam", **OTAM**, S. 14, 2003, s. 251.

dolaylı olarak suç oranlarıyla bağlantısını kurmak kolay değilse de İstanbul'daki hayat koşulları suç üretmeye müsaitti.

C- İSTANBUL'DA İŞLENEN SUÇ ÇEŞİTLERİ (1919-1923)

I. Dünya Savaşı yıllarında maddi manevi yıkım ve akabinde işgal yıllarının getirdiği yönetim boşluğu, yoksulluk, İstanbul kent hayatında meydana gelen değişimler gibi bazı sebeplerden dolayı suç sayılarında ciddi artışlar meydana gelmiştir. İstanbul'daki suç olgusu, birçok farklı değişkene, birçok tetikleyiciye bağlıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden çekildiği, yeni Cumhuriyet'in kurulma sancıları suçun en çok arttığı dönemdir. İstanbul işgal altına alındıktan sonra İstanbul Polis Müdürlüğü baskı altına alındığı gibi polis kadroları da yetersiz hale gelmiştir.

Polis Mecmuası'nda 1919 yılı istatistiklerinde 18 adet suç varken,¹⁸ 1923 yılında bu sayı 25'e çıkmıştır¹⁹. Mecmuada 1919-1923 yılları itibarıyla adı geçen suç çeşitleri şunlardır; sârikler (hırsızlar), kasa sârikleri, hane sârikleri, pencereden giren hırsızlar, serseriler, kapıyı maymuncuk ile açan serseriler, iskarpela kullanan serseriler, duvar delen serseriler, hizmetçi iğfal eden serseriler, kaldırımcılar, karmonyacılar, palto hırsızları, ahz ve gasb, sirkat-i cebriye (zor kullanarak hırsızlık), sirkat-i adiyeye (âdî hırsızlık), hayvan hırsızlığı, yankesicilik, dolandırıcılık, haneye duhul (haneye tecavüz), dağa adam kaldırma, kat-i tarik (yol kesme), katl, darb ve cerh (darp ve yaralama), fiil-i şen'i (tecavüz), izale-i bikr (bekâreti izale), kız kaçırmak, kundakçılık, kalpazanlık, emniyeti su-i istimal, teşhir-i silah (silah gösterme), hükümet emirlerine muhalefet, memura hakaret, ölüm ve yaralanmaya neden olan otomobil kazası, iskat-i cenin (cenin düşürme) ile intihar ve intihara tasaddidir (intihara teşebbüs).²⁰

1-Sârikler

Arapça kökenli olan sârik (سارق) hırsız manasına gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde sârik, sirkât, gibi kelimeler hırsızlık suçu işleyen şahıslar için sıklıkla kullanılan tabirlerdi. Farklı milletleri bünyesinde bulunduran Osmanlı Devleti'nde, hırsızlık suçu en yaygın işlenen suç türlerinden biriydi. Mecmuada "Sârikler" başlığı altında yazılan yazı dizisinde hırsızlık fiillerinin hangi yöntemlerle işlendiği açıklanmakta ve bunların faillerine ilişkin bilgiler verilmektedir. Makalelerde daha çok kasa hırsızlıkları, evlerin veya şirketlerin soyulması, duvarların delinmesi suretiyle

¹⁸ Polis Mecmuası, 1 Ocak 1335 (1919),S. 109, s. 252.

¹⁹ Polis Mecmuası, 1 Ocak 1339 (1923) S. 157, s. 920.

²⁰ Polis Mecmuası, 1 Ocak 1339(1923), S. 157, s. 921.

yapılan hırsızlık suçları göze çarpmaktadır. Ayrıca sirket çeşitlerinden olan yankesiciliğin farklı türlerinden de bahsedilmiştir.²¹

Ruy-ı arzda ulum-ı fennin âsâr ve ihtiraat nâfi'a-i medeniyetin terakkisi nispetinde ceraimin veya hususi sirket ef'alinin de ihtiraat-ı fenne karşı rekabet edercesine terakki ettiği maalesef görülmektedir. Mesela: Resanet ve metanetine kilidinin tarz-ı imalindeki sanat ve maharetine hayran olduğumuz bir demir kasanın sârikler tarafından cüzi bir zaman zarfında kırılıp bozulmaksızın açılmasına veyahut sessiz sedasız; kâğıt gibi kesilmesine bakılırsa bu derece bir maharet iblis-i pesendaneye şaşmamak hayret etmemek kabil değildir.

Pencere demirlerinin gürültüsüzce açılmasına, kordona merbut saatin aşırılması, kravatın üzerinde bulunan bir mücevher iğnenin kayıp olunması; işbu sanatın derece-i nezaket ve maharetini ispat edecek şeylerden olup bir nazar-ı istihfa ve yalnız bir omuz silkerek ehemmiyetsiz telakki olunacak kaba işlerden değildir.

Zaman-ı tecrübe öyle gösteriyor ki, medeniyetin terakkisi ilim ve fennin tevsî'i bu gibi ef'alın tenakusuna değil; bilakis tezayüdüne sebep olacaktır. Buna mani olan yegâne çare: Polisin nâfiz bir nazara düşünmekten yorulmaz bir dimağa, fa'al bir vücuda hiçbir manadan yılmaz kuvvetli ve sübûtkar bir teşebbüse, âşık derecesinde şedit bir heves ve meraka sahip, meslek ve fikr-i takibe mâlik olmasıdır.

Şu evsafa mâlik olan polislerin tezayüdü bu şerirlerin vücudunu ve ef'al sanatkâranesine muhavvadır. Polisin, polis mesleğinin sebep-i iştiharı, şan ve şerifi olacak muvaffakiyetlerin tezayüt ve tevalisi ceraim-i haliye ve müstakbeline kuvvetli bir hail ve mani teşkil eder. Polis memuru için bu husustaki tecrübelerini artırmak ve bu gibi takibat ve tetkikatta ve suç malına peydasına çalışmak elzemdir. Maharet ve ma'lûmâtı nazari bir sûrette telkin etmek ise gayr-i kabildir bu gibi hareketler karşısında polisin ittihaz edeceği hareket ve tedbiri tadat etmek, mümkün olmamakla beraber işbu bahiste, sârikler hakkında verilecek olan ma'lûmât ve tarifât-ı mücmel, memûrîn-i zâbitaya bir dereceye kadar delil olabilir.

Sârikler, sûret-i umûmiye de üç kısma taksim olunabilir.

Birincisi: Hane Sârikleri

İkincisi: Kasa Hırsızları

Üçüncüsü de: Yankesicilerdir

²¹ **Polis Mecmuası**, 1 Mart 1336 (1920), S. 123, s. 410.

Hane Sârikleri: Pencereden giren hırsızlar, kapıyı maymuncuk ve anahtarla açan hırsızlar; ıskarpela kullanan hırsızlar; duvar delen hırsızlar. Palto hırsızları, hizmetçi işgal eden hırsızlar, kaldırımcılar, kasa hırsızları.

*Yankesiciler: Saat kordon aşırانlar, para çantası aşırانlar, kravat iğnesi ve mücevherat aşırانlar, cezadan aşırانlar, karmanyolacılar, tehditçiler, tarakçılar, dolandırıcılar, mantarcılar ve kalpazanlıktan bahis edilecektir.*²²

a- Kasa Hırsızları

Nüfusun ülke dışından gelenlerle birlikte kozmopolit bir yapıya bürünmesiyle ülkede suç oranı sürekli artmış, kentleşmenin getirdiği hırsızlık, dolandırıcılık, yankesicilik türü suçlar, Osmanlı başkentinde daha yaygın bir hal almıştır. Suçlular Polis Mecmuası'nın her sayısında fotoğraflarıyla teşhir edilmiş. Özellikle hane sârikleri, kasa hırsızları ve kalpazanlar Osmanlı kolluk kuvvetlerini en fazla uğraştıran suçlu türleridir. Kasa hırsızları maharet ve cesaretlerine göre ikiye ayrılıyordu. Usta kasa hırsızları kasayı her zaman ön yüzünden açarlardı. İkinci derecede kasa hırsızları ise kasayı yanlarından, arkasından ya da yere indirerek altından delerdi. Kasa hırsızlarının ekserisi Yunanlıydı. Aralarında İtalyan, Fransız ve Avusturyalı olanlar da vardı. Genellikle Galata, Beyoğlu, Tatavla ve Yenişehir'de vakit geçirirlerdi. Devam ettikleri kahveler ve meyhaneler polis tarafından bilinirdi. Kasa hırsızlarından Müslüman kesim Kasımpaşa, Tophane, Fatih, Topkapı ve Üsküdar taraflarında bulunurlardı. Kasa hırsızları içerde çalışırken dışarıda bırakacakları gözcüleri yani erketecileri etrafi gözlerlerdi. Yoldan geçen olursa, gözcü içerdekilere ses çıkarmamaları, işi bir süre durdurmaları için “*mortu*” diye hafifçe seslenirdi. Eğer geçen sivil bir zabıta memuru ise “*misniku*” diye haber verilirdi. Baskın durumunda, ya da dükkân sahibi gelecek olursa müdafaaya hazırlanmaları ya da kaçmaları için “*baçu*” diye tehlikeyi içeriye ihbâr ederlerdi. Kasa hırsızları meslektaşlarını birbirlerine tanıtacakları zaman “*yanis*” derlerdi. Kasa hırsızları genellikle Ramazan, Donanma, Paskalya ve Yortu geceleriyle Ruz-ı Hızır, Sürre Alayı günü, On Temmuz bayramı gibi halkın genellikle sokaklara döküldüğü günlerde yazın yahlılara, sayfiyeye, köşklere gidildiği mevsimlerde faaliyete geçerlerdi.²³

Umûmiyetle büyük sirketler şahıs tarafından ifâ edilemeyip kumpanyalar tarafından icrâ olunur. Bu hırsız kumpanyalarını teşkil eden efrat işsiz, güçsüz adamlar

²² Polis Mecmuası, 1 Mart 1336 (1920), S. 123, s. 410.

²³ Polis Mecmuası, 1 Mart 1336 (1920), S. 123, s. 410.

olmayıp kendilerini namuskâr tanıtacak faal mekruhlarına faydası olacak velhasıl işlerine yarayacak birer sanata salık etmek mecburiyettedirler. Kendilerine lazım olacak ıskarpela, maymuncuk, anahtar, vesaire imali için demircilik etmek hanelere dükkân ve mağazalara dâhil edip oralarının ahvâl-i hususiye ve taksimat dâhiliyesini onartmak için sıvacılık, badanacılık, sobacılık, simsarlık gibi zanaatlara müntesip bulunmak kendileri için pek faydalı ve hatta elzemdir. Bundan başka efrâd-ı merkûmenin hiçbir sanat sahibi olmaması zabita memurlarının nazarı dikkatini celp ederek haklarında serseri muamelesinin tatbikine vesile olacağından hiç işlerine gelmez. Bir sârikler kumpanyası sûret-i daima da aynı efrattan müteşekkil olmayıp kumpanya reisi tarafından bahs-i iş için ayrı ayrı eşhâs tedârik edilir. Bu sûretle toplanan bir kumpanya efrâdı işin hitamında hisselerini taksim edip dağılırlar.

İkincisi bir iş için ekseriyetle başka efrattan olmak üzere terkib ederler. Yekdiğerlerinin sadakatine emin oldukları halde bir müddet ittihat ve şevketlerini muhafaza ederler. Fakat her ne olur ise olsun hiçbir vuku'at bir mahallede bâ-husûs bir hanede ikamet etmezler. Akit etmek için meyhane, gazino gibi umûmî mahallerde ictimâ' edip polisin taciz ve takibatından fevkalade muhteris bulunurlar. Sirkat ettikleri eşyayı saklamak veya satmak için daima yatak tedârik etmeyip suveri münasebete elden çıkarırlar. Tedârik ettikleri muhabirler vasıtasıyla sirkat edecekleri mahallin ahvâl-i mevkisini dükkân veya hane sahibinin derece-i servetini binanın taksimat-ı dâhiliyesini polisin derece-i faaliyet ve takibini uzun uzun tahkik ve tetkik ederler. Dükkân ve mağazanın ne vakit kapandığını, derununda bekçi olup hane derunundaki hizmetçi ve uşaklarla hane sahiplerinin ne zaman uykuya yattıklarını öğrenirler ve dükkân ve hane sahibi ile bekçi ve uşakların bizzat yüzlerini görüp şahısları tanımağa çalışırlar. Hane veya dükkânın bulunduğu mahalldeki caddeleri ve çıkmaz sokakları belleyip bekçinin ve polisin devriyesinin derece-i iktidar ve faaliyetini anlarlar. Hane veya mağazaya nereden gireceklerini ve ne sûretle hareket edeceklerini kararlaştırırlar velhasıl vakit ve zamanyla mükemmel bir plan ve program tanzim ederler.

Kapıyı açarak kırmak sûreti kararlaştırılmış ise evvelce kapının anahtar deliğinin balmumu vasıtasıyla kalıbı alınır ve bu kalıp sayesinde imal edilen anahtar ile kapı açılır. Prova esnasında bazen anahtar kilidin derununda kalıp çıkmaz. Ve sârik çar naçar anahtarı kapının üzerine bırakıp savuşur. Hane sahibi bunu görünce kilidin prova olduğunu anlamayarak yalnız kapıya anahtar uydurulmak istenildiğini hüsn eder ve hırsızın muvaffakiyetsizliğinden dolayı savunmakla iktifa eyler. Ve polise ma'lûmât vermeye lüzum görmez.

Sâriklerce bir cümle vesait-i ikmal eyledikten sonra beyanlarındaki vazîfe tefrik olunur ve kendileri hiçbir vakit müctemi'an ve kemalen mahalli yerlere gitmezler. Sûret-i hareketlerine gelince: evvela binanın trafosundaki caddelerde tehlikeyi görüp refikalarını haberdar edecek (gözcüler) ve kapıyı açacak olan şahıs gelir ve diğerleri fasileli ve muhtelif zamanlarda alet ve edevatlarını hamilen binaya dâhil olur.

Binanın dâhili ve haricinde (tehditçi) denilen ve arkadaşlarını müdafaa ile mükellef olan eşhâs bulunur. Bunlar alet-i ceriha ve nariye ile müselleh ise de mecburiyet kıtaya hüsn etmedikçe silah istimal etmezler.

Hususiyetle zabita memuruna karşı istimal silah etmedikleri enderdir. Mahalle cadde ve sokaklarını ve polis ve jandarmasıyla bekçilerini tanıyan bir şahıs mutlaka yanlarında bulundurulup ona kılavuzluk ettirirler. İskarpela, maymuncuk, merdiven vesaire gibi alet adaveti beraber getirmekte iseler de mesele ister muvaffakiyetle ister muvaffakiyetsizlikle hitam bulsun mezkûr alet ve edevati tekrar beraberlerinde götürmeyip mahall-i vakada terk ile savuşurlar. İskarpela denilen alet kolun içinde veyahut kullanınca çıkarılıp atılabilmek üzere koyunda bulunur. Üzerinde iskarpela bulunması vesayir hırsız edevati bulunan bir sârik polisin nazar-ı dikkatini hüsn edince ilk iş polise sezdirmeksizin mezkûr aleti bir tarafa atmaktır. Binaenaleyh böyle bir şahıs takip eden bir polis efendi bu ciheti nazar-ı dikkatten devir tutmamalıdır. Ve esna-i takibatta kendi muntıkası haricine gelince takibattan sarf-ı nazar etmeyip telefon veya sair vasita ile bunu diğer arkadaşına bildirmeyi hatırdan çıkarmamalıdır. Hane hırsızları umûmiyetle sabaha karşı ifâ-yı cürm ettiklerinden bu vakit tesadüf edilen şüpheli eşhâsın takibine hacet olmayıp derhal derdesti cihetine gidilmelidir. Bu gibi hırsızlar dikkatli ve tecrübeli nazarla pek kolay tefrik edilir. Ve bunlar kendilerine mahsûs (argo) lisaniyla tekellüm ettiklerinden bu da hüviyetlerini bazı heyet-i ictimâ'iyelerinin hangi sınıfta mensup bulduklarını anlatır. Hane hırsızları atideki aksama taksim edilerek tasnif olunmaktadır.

- 1- Pencereden giren hırsızlar*
- 2- Kapıyı maymuncuk ile ve anahtarla açan hırsızlar*
- 3- İskarpela kullanan hırsızlar*
- 4- Duvar delen hırsızlar*
- 5- Palto hırsızları*
- 6- Hizmetçi iğfal iden hırsızlar*

b- Pencereden Giren Hırsızlar

Pencere hırsızları ekseri akşamüzeri herkesin yemek sofrasında olduğu ya da sabaha karşı bekçilerin de uyuklamaya başladıkları zaman evlere girerlerdi. Yankesiciler, Çarşı içi, Köprübaşı, Köprü üzeri, vapur iskeleleri, istasyonlar, tünel giriş ve çıkışları, Karaköy'de poğaçacının önü, Borsa Hanı, Beyoğlu'nda cami ve kilise önleri gibi mahallerde, donanma ve alaylarda halkın toplu halde bulunduğu durumlarda faaliyette bulunurlardı. Bunlar şahadet ve ortaparmaklarıyla çalışırlardı. Ceplerden çıkaracakları saati, para çantasını ya da tütün tabakasını daima bu iki parmak aracılığıyla aşırırlardı. Bazen, altın kordonları kesmek için yanlarında makas da bulundururlardı.²⁵

Pencereden giren hırsızların, pencere demirlerini kırmak sûretiyle işe mübaşeret ederler. Pencere demirlerini kırmak için kullandıkları alet (vidalı) dır. Mezkûr alet bir vida vasıtasıyla açılır ve kapanır kuvvetli iki demir çubuktan mürekkebedir. Bu demir çubuklar evvela kapının uçları pencerenin iki demiri arasına sokulur. Çevrilerek altına demir çubukları tedrici bir sûrette her iki tarafa doğru açılır ve pencere demirleri bu açılmaya mukavemet edemeyerek kırılır. Alet tekrar kapının diğer iki demir arasına konularak vida ile açılır ve bu sûretle pencerenin bütün demirleri veyahut lazımı miktarı kırılarak mani bertaraf edilir. Bu iş bittikten sonra pencerenin açılması kalır ki buda pek kolaydır kendiliğinden açılabilir veyahut cam elmas kalem vasıtasıyla kesilerek ve cam parçası zift külçesi vasıtasıyla alınarak hâsıl olan delikten el sokularak ve mendil veya ispanyolet gibi şeyler çevrilerek pencere açılır. İkinci kat pencerelerin de balkon ve taraça kapılarında ekseriyetle demir parmaklık bulunmadığından bazen de buradan girilir. Bunun içinde kullandıkları vasıta ipten değnek basamaklı ve ucu çekili merdivenlerdir ki aşağıdan atarak çentikli pencerenin veya balkon ve taraçanın kenarına iliştilip tutturulduktan sonra merdivenden alelade çıkılır. Haneler derununa giren hırsızların üzerinde hırsız feneri veya mum kibrit tabanca veya bıçak ip bulundurulması adettir. Pencere hırsızlığı icrâ edenlerin ekseri Yunanlı ve Patrashıdır ve İstanbul'da en ziyade buldukları yerler: Beyoğlu, Dolapdere, Babaeski Perisi, Aynalı Çeşme, Serveri Yokuşu cihetinde, Kalyoncu Kolluğu, Çeşme Sokağı civarında, Tarla başında, Karnavalı Sokağı ile Foçacı Sokağında, Tepebaşı, Asmalı Mescit,

²⁴ Polis Mecmuası, 1 Mart 1336 (1920), S. 123, s. 411.

²⁵ Polis Mecmuası, 1 Mart 1336(1920), S. 123, s. 411.

*Çemberci, At pazarı tarafında, Yeni Çarşı, Tophane cihetinde, Mumhane ve Galata'nın Kemer altı ile Ermeni ve Hıristos Kilisesi civarında, Galata Azap Kapısında, Kale dibi ve İstanbul'da, Sirkeci'de Ayasofya civarında, Tahtakale'de Yeni Cuma civarında, Tavuk Pazarında ve Aksaray mevki ve muntıklarındadır.*²⁶

2- Bizde ve Başka Yerlerde Serserilik

Farklı milletleri bünyesinde bulunduran, Osmanlı Devleti, asayiş olaylarıyla mücadelede zorluklar yaşamıştır. İstanbul'da dilenciler, serseriler, işsiz güçsüz takımı ve hapishane kaçkınlarının giderek artmakta olduğu gerekçesiyle konu Meclis tarafından acilen müzakereye alınmış ve bir aydan fazla devam eden yoğun tartışmaların ardından “*Serseri ve Mazanne-i Sû' Eşhâs Hakkında Kanun*” onaylanmıştır.²⁷ Böylelikle, Dâhiliye Nezareti'nin sorumluluğu altında İstanbul polisine, şehirde iki ay zarfında herhangi bir işte çalışmamış, iş bulmak için gerekli çabayı da göstermemiş olan işsizlere ve çalışmaya gücü olduğu halde dilenciligi bir geçim kaynağı olarak gören dilencilere karşı kanun maddelerini uygulama yetkisi verilmiştir. Buna göre, mahkeme kararı ile serseriliği sabit olanlar bayındırlık ve belediye işlerinde ya da devlete ait bir müessesede iki aydan dört aya kadar çalıştırılmak üzere uygun yerlere sevk edilecekler, istihdam edilemedikleri durumda da memleketlerine gönderileceklerdir.²⁸

Harb-i umûmî esnasında hepimiz bir sürü serserilik ve dolandırıcılık hikâyeleri dinledik. Hiç şüphe yoktur ki “serserilik” memleketimizde şiddetli sûrette çoğalmıştır. Halada çoğalmakta devam edebiliyor. Serserilik: 1. Dilencilik gibi mütevazı, 2. Dolandırıcılık gibi kurnazca ve mahirane olmak üzere iki nev'idir. Bu iki nev'i serserilik de memleketde eksik değildir. Öteden beri şark memleketleri dilenci bolluğuyla taşmaktadır. Dolandırıcılık en ziyade ahâlinin zekâsı açılmış memleketlerde zuhûr eder. Fakat şu zamanlarda memleketimizde bu nevi serserilikte envai tecelliyatına şahit olduk. Serserilik demek teamül ve kânûn hâricinde kolayca yaşamak demektir. Bu mesele medeni memleketler hükümetiyle mütteliklerin zihnini çok meşgul etmektedir. Ahlaksız legal vahim bir şekli olan bu ictimâ'-i alet hakkında bizim de kendimize göre

²⁶ **Polis Mecmuası**, 1 Mayıs 1336 (1920), S.125, s. 436.

²⁷F. İlkan, “*II. Meşrutiyet'de Serseri ve Mazanne-i Sû' Eşhâs Hakkında Nizâmname...*”, s.57.

²⁸ **Polis Mecmuası**, 1 Mart 1336 (1920), S. 123, s. 409.

*bir mücadele açmamız lazım gelir. Onun için evvelâ serseriliğin neden neşet ettiğini bilmeli Avrupalıların bu husustaki tetkiklerinden istifâde etmeliyiz.*²⁹

Polis Mecmuası'nı incelediğimizde, suçların önlenmesi ile ilgili olarak serseriler ve sabıkalıların faaliyetlerini takip etme hususuna geniş yer verilmiştir. Makalelerde, polisin serserilere karşı bakış açısını net bir şekilde anlamak mümkündür. O zamanın polisine göre, serseriler ve sabıkalılar potansiyel suçludurlar ve her an suç işleyebilirler. Bu sebeple, bunların sıkı bir şekilde takip edilmesi gerekmektedir. Polis Mecmuası'nda, bu tür kimselerin bekâr evleri, otel, han gibi yerlerde sürekli takip edilmesi, deftere kaydedilerek polis merkez ve noktalarına gönderilmesi konusuna oldukça önem verildiği görülmektedir.

a- Serserilik Neden Neşet Eder?

Osmanlı toplumsal yapısında payitahtı zor durumda bırakan suçlu tiplerinden bir diğeri ise serseriler diye tabiri edilen yersiz yurtsuz avare dolaşan zararlı tiplerdi. Mecmuada idari polisin vazifeleri anlatılırken serserilere karşı nasıl mücadele edilmesi gerektiği hakkında makaleler yayınlanmıştır. Avrupalı kriminologların, serserilerin psikolojisi ve toplum hayatının serseriliğe etkisi hakkındaki görüşleri hakkında bilgi verilmiş, Osmanlı'da ve başka memleketlerde serseriliğin tarihi durumundan ve ortaya çıkış sebeplerinden bahsedilmiştir. Makaleye göre serserilik, ya kişinin bir ruh hastası olması veya memlekette yaşanan ekonomik buhranlar sebebiyle ortaya çıkmaktadır.

Serserilik iki şeyden neşet eder: Evvela: Ruhun bir hastalığı neticesidir. Yani burada serseriliğin sebebi tamamen ferdidir. Küçükten beri ailesinden, muhitinden ahlâkî telkinler almamış ve menfaatperest yetişmiş tembellikte ve kolay yaşamaya alıştırmış insanlar; mektebini, tahsilini ikmal etmeden gayesiz ve maksatsız hayata atılmış kaldırımlardan zevk almış ahlaksızlığı da ahlak kadar hüsn-i telakki etmiş. Gençler, çocuklar, güzellik bütün hayatını kahvelerde tekiyelerde tembellik yerlerinde geçirmeğe ve ötekinin berikine sadakasıyla geçinmeye alışmış ihtiyarlar hep serserileri ve serseriliğe namzet olan zümreyi teşkil ederler. Bu ilk sebebi izale için elde bulunan yegâne vasıta terbiye sanatıdır. Yani ailelerin, mürebbiyelerin, mahdumların çocukları ve gençleri ahlaklaştırmaları, onları cemiyet içinde kânûna ve teamüle riayetkâr olarak yaşamağa alıştırmaları lazımdır. Fakat serseriliğin ikinci ve daha mühim bir sebebi vardır ki asıl bu noktada mücadele lazımdır.

²⁹ Polis Mecmuası, 1 Nisan 1336 (1920), S. 124, s. 421.

Serseriliğin İkinci Sebebi: Bir memlekette zuhur eden fevkalade hallerden mütevellit ictimâ'î buhranlardır. Yapılan istatistikler gösteriyor ki bir cemiyet içinde serserilik ekseriyetle işsizler arasında zuhur etmektedir. İşsizlik vücuda tabii faaliyetinden mahrum bıraktığı için insanları gayri meşru ve gayri tabii sûrette temin-i hayata mecbur ediyor. Bir şehirde amele mecburen Tatîl-i Eşgâl ettiği surede o şehirde serseriliğin bir tespit dâhilinde tezat ettiği birçok tetkiklerden sonra meydana çıkmıştır.³⁰

Benimsediği hayat tarzıyla toplumu huzursuz eden insanların bir kısmı her ne kadar İstanbul'da yaşamakta olanlar ise de, başkentte sosyal hayatı zorlaştıran ve kamu düzenini bozanlar, gerçekte şehir dışından gelenlerdi. Bunların çoğu aslında çalışmaya muktedir olduğu halde iş bulamadığından veya kolay kazanç elde etmeyi düşündüğünden, başıboş gezmekte ve başkasının sırtından geçinmekteydi.³¹ Böylelerine daha önce olduğu gibi, XIX. yüzyılda da serseri ismi verildiği bilinmektedir. Bu tür kişiler taşradaki yetkililerin ihmalinden dolayı İstanbul'a gelmeyi başardıklarında, şehirde çeşitli suçlara bulaşarak düzeni bozmaktaydılar. Çarşı pazarda haraç alarak esnafa eziyet veren bu kişiler için sarhoşluk, yankesicilik ve ahlak dışı diğer davranışlar sıradan işlerdi. Suç işleme potansiyeli olan bu kesim, yetkilileri oldukça tedirgin etmekteydi. Bunların çoğu genellikle Tavuk pazarı, Irgat pazarı, Hazinedar (Haznedar), Saraçhane ve Mahmutpaşa'daki hanlarda, bekâr odalarında ve dükkânlarda barınmakta iken çok az bir kısmı ya kendilerine ait evlerde veya sabahçı kahvehanelerinde kalmaktaydı.³²

b- Kapıyı Maymuncuk İle Açan Serseriler

Maymuncuk, evlerin dış kapılarını, balkon kapılarını ve özellikle bahçe kapılarını yahut her tür kilit takımını bilfiil saf dışı bırakmak üzere tasarlanmış, ucu çengel şeklinde olan mekanik aksama verilen isimdir. Mecmuada yer alan ceraim raporlarında, kapıyı maymuncuk yardımıyla açan hırsızlara karşı polis teşkilatının daha dikkatli olması gerektiği sıklıkla dile getirilmiştir. Maymuncuk aletiyle kapı açıp hırsızlık suçu işleyenler genellikle Tahtakale, Kasımpaşa Galata ve Hasköy taraflarında bulunurlardı. Ve genellikle Yunanlı eşhas tarafından uygulanan bir yöntemdir.

³⁰ Polis Mecmuası, 1 Nisan 1336 (1920), S. 124 s. 422.

³¹ Ferdan Ergut , **Modern Devlet ve Polis, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği**, İletişim Yay., İstanbul, 2015. s.194-196.

³²Faruk İlkan, "II. Meşrutiyet'de Serseri ve Mazanne-i Sû' Eşhâs Hakkında Nizâmname", **Tarih ve Toplum**, S.18, Ankara, 1992, s.49-56.

Serseriler bazen maymuncuk aletinin kullanımı dışında hırsızlık yapacağı evin anahtarı balmumu vasıtasıyla kapının üzerinden alınan kalıp şekil sayesinde, anahtarın kopyasını imal edecek kadar kendilerini geliştirmişlerdi.

Maymuncuk denilen alet, sapı tıpkı anahtar gibi fakat ucu anahtar deliğine benzemeyip incecik bir sûrette dirsek veya çengel gibi kıvrılmış olup birçok kilitlere uyar. Bununla beraber maymuncuk yalnız tek olarak kullanılmayıp dilleri muhtelif şekil cesamette birçok maymuncuklar bir halkaya geçirilmek sûretiyle kocaman bir deste teşkil eder. Artık bu maymuncuk derdestine mâlik olan bir mahir hırsız için açılmayacak kilit hemen yok gibidir. Maymuncuk vasıtasıyla kapı açıp hırsızlık edenler ekseriyetle Tahtakale, Kasımpaşa Galata ve Hasköy cihetlerinde bulunurlar. Ve çoğu Yunanlıdırlar.

Bunlar bazen maymuncuk tedârik ve istimaline lüzum görmeyerek anahtar vasıtasıyla kapıyı açarak ve anahtarı balmumu vasıtasıyla kapının üzerinden alınan kalıp sayesinde tedârik ve imal ederler. Bal mumu yumuşak bir cisim olduğundan anahtar deliğine basitçe mühür gibi anahtar deliğinin şekli ve cesameti balmumu üzerinde teressim ve tecessüm eder. Bu şekil sayesinde yapılacak anahtar dilinin oluklar ve kalınlığı tayin edilir. Fakat delik uzunluğu ve yarıkları anlaşılması için mezkûr anahtar erimiş balmumuna daldırılır ve delik üzerine bulaşan balmumu kuruduktan sonra tekrar mezkûr haneye gidilerek anahtar deliğine sokulup çevrilir ve anahtarın düşmesine mani olan kısımlar balmumuna kazıyıp çizer ve bu suretle hâsıl olan izleri vasıtasıyla icap eden yarıklar açılıp delik cesameti teşhis edilir. Bu minval üzerine prova ve tecrübeler devam eder. Yani kalıp alınmakla beraber akli üç defa prova edilir. Mamefih bazen beş altı defa prova yapmak lüzumu da hâsıl olur. Anahtar kilide sokulduktan sonra çıkmazsa orada bırakılır.³³

c- İskarpela Kullanan Serseriler

İskarpela, ahşap üzerinde delik ya da yuva açmak için kullanılan yassı, ucu keskin saplı bir tür çelik kalem görünümünde olan aletlerdir. Tahta, metal veya taşı işlemeye yarayan, iskarpela hırsızlar tarafından sıkça kullanılan aletlerden biriydi. Yaklaşık 50 cm uzunluğunda olan alet ceket kolunun iç tarafında saklanarak icra edilirdi. Kapılardaki sürgü dilinin işlevselliği iskarpela sayesinde ortadan kaldırılırdı. Kapılardaki anahtar mekanizması devre dışı bırakılarak evlere dükkânlarla kolaylıkla

³³ **Polis Mecmuası**, 1 Mayıs 1336 (1920) , S. 125, s. 437.

girilirdi. İskarpela aleti daha çok, kol demiri olmayan kapılarda, çekmecelerde kullanılmaktaydı.

İskarpela denilen alet, yarım metre uzunluğunda uçları sivri bir alettir. Fakat bir ucu sivri diğer ucu daha sivri olmakla beraber ökçeli bir ayak gibi kıvrık olup yassıca ve keskindir. Mezkûr alet ekseriyetle kolun içinde ve saldırma gibi ceketin iç tarafında saklanıp taşınıyor. Bütün vasıta ile bir kapı açılacağı zaman evvela kapının iki kanadının birleştiği aralığı örten pervaz tahtası sökülüp çıkarılır. Ba'dehu iskarpelanın sivri ucuyla kapı aralığı kilidin sürgü dili hizasındaki mahall açılarak bir yapılır. Bundan sonra eğri ucu kilit sürgüsüyle diğer kanat arasında sokulur ve iskarpelanın sapı tazyik edilerek mezkûr sürgü dili öteki kanattan kurtarılıp kilidin içine girdirilir ve bu sûretle kapı açılmış olur. İskarpela ile kilit açmak esvabı arkasında sorma veyahut kol demiri olmayan kapılarla çekmece ve yazıhaneler de istimal edilir. İskarpela ile kapı açmak mümkün olmadığı takdirde pencere açan hırsızların müşareketine ihtiyaç hâsıl olur.³⁴

d- Duvar Delen Serseriler

Bir diğer hırsızlık çeşidi ise duvar delen serseriler idi. Duvar delecek olan serseriler, hırsızlık yapacakları evin doğrudan doğruya sokağa bakan tarafında çalışmayıp hırsızlık yapacakları mağaza veya haneye komşu olan, bir dükkân veya oda içine girerek komşu duvardan, hırsızlık yapacakları yere delik açarlardı. İşe başlamadan önce duvarın cinsiyle kalınlığını hane ya da dükkân içinde herhangi bir şahıs bulunup bulunmadığını iyice tahkik ederlerdi. Duvar delmek için genellikle kullanılan alet adı duvar delecek bir (mutakıp) ile bir keski veya iskarpeladır. Adı geçen aletleri kullanan hırsızlar genellikle Yunanlı, Patraslı, Sisamlı ve Selanikli olup Dolapdere, Tatavela, Papaz Köprüsü, Kalyoncu Kolluğu, Galata ve Meyhane cihetlerinde ikamet etmektedirler.³⁵

Duvar delecek olan hırsızlar, doğrudan doğruya sokağa nazır tarafta çalışmayıp faal-i sirkati icrâ edecekleri mağaza veya hanenin ittisâlinde bir dükkân veya oda derununa girerek veyahut böyle bir mahall icar ederek bununla asıl matlup olan mağaza arasındaki bulma duvarından bir delik açarlar. İşe başlamadan mukaddem mağazanın hal-i vasatini bölme duvarının cinsiyle kalınlığını derununda adam bulunup bulunmadığı tahkik ve ona göre zaman ve alet icap ederler. Duvar delmek için ekseriyle

³⁴ Polis Mecmuası, 1 Mayıs 1336 (1920), S. 125, s. 436.

³⁵ Polis Mecmuası, 1 Mayıs 1336 (1920), S. 125, s.437.

kullanılan alet adı duvar delecek bir (matkap) ile bir keski veya iskarpeladır. Matkap vasıtasıyla iki tuğla veya taş arasında açılan deliğe keskinin ucu sokularak diğer ucu vasıtasıyla sağa sola veya aşağıya ve yukarıya hareket ettirilerek taşın veya tuğlanın birisi sökülüp çıkarılır. Ve bu veçhile diğer tuğla ve taşlar sökülerek matkap olan cesamette bir delik açılmış olur. Bu nevi hırsızlar Yunanlı, Patraslı, Sisamlı ve Selanikli olup Dolapdere, Tatavla, Papaz Köprüsü, Kalyoncu Kolluğu, Galata ve Meyhane cihetlerinde ikamet etmektedirler.³⁶

e- Palto Serserileri

Palto serserileri genellikle konak ve evlerde (portmanto) denilen eşyaya asılı olan şeyleri çalarlardı. Hane halkı yemekte bulunduğu bir zamanda hırsızlar daha önce hazırlamış oldukları provalı anahtar vasıtasıyla kapıyı açarak içeriye girerler ve portmantoda buldukları palto ve şapka vesaire ile toplayarak firar ederler. Bu nevi hırsızlıklar ekseriyetle Beyoğlu gibi mahallerde ve ecnebi hanelerinde ve saat dokuzdan ikiye kadar olan zaman zarfında ifa ederler. Bu gibi hırsızlar genellikle balo geceleriyle çay saati verilen hane ve apartmanları takip ve de gözetleyerek fırsattan istifade ederlerdi.³⁷

Ekseriye konak ve hanelerde (portmanto) denilen ve elbise ve şapka asılan mahaller sokak kapısından girilen yerlerde olup hane halkı yemekte bulunduğu bir zamanda hırsızlar evvelce ihzar etmiş oldukları provalı anahtar vasıtasıyla kapıyı açarak içeriye girerler ve provada buldukları palto ve şapka vesaire ile toplayarak firar ederler. Bu nevi hırsızlıklar ekseriyetle Beyoğlu gibi mahallelerde ve ecnebi hanelerinde ve alafranga saat dokuzdan ikiye kadar olan zaman zarfında ifâ ederler. Bu gibi hırsızlar ekseriyetle balo ve geceleriyle çay saati verilen hane ve apartmanları tarassut eyleyerek fırsattan istifâde ederler.³⁸

f- Hizmetçi İğfal Eden Serseriler

En ilginç hırsızlık çeşitlerinden biri de hizmetçi iğfal eden serserilerdi. Bu tarz hırsızlar belirlediği bir zamanda kapıyı içerden açtırmak veyahut açık bıraktırmak maksadıyla evin hizmetçilerinden birisini para ile iğfal eden kişilerdi. Bunlar bazen de hane sahibine bir mektup göndermek bahanesiyle kapıyı çalarlar ve hizmetçi tarafından

³⁶ Polis Mecmuası, 1 Mayıs 1336 (1920), S. 125, s.438.

³⁷ Polis Mecmuası, 1 Mayıs 1336 (1920), S. 125, s. 438.

³⁸ Polis Mecmuası, 1 Mayıs 1336 (1920), S. 125, s. 439.

kapı açılınca acele ile mektubun hane sahibine verilmesini ve cevap beklediklerini söyleyerek kapıyı kapamaksızın hizmetçinin uzaklaşmasını sağlardı. Buna muvaffak oldukları takdirde hemen içeriye girerek buldukları eşyayı alıp firar ederlerdi.³⁹

*Muayyen bir zamanda kapıyı dâhilden açmak veyahut açık bırakmak üzere hane hizmetçilerinden birisini akçe ve sair sûretle iğfal eden eşhâstır. Bunlar bazen de hane sahibine bir mektup göndermek bahanesiyle kapıyı çalarlar. Ve hizmetçi tarafından kapı açılınca acele ile mektubun hane sahibine verilmesini ve cevap intizarında bulduklarını söyleyerek kapıyı kapamaksızın hizmetçiyi yukarı savuşmağa çalışırlar. Buna muvaffak oldukları takdirde hemen içeriye girerek buldukları eşyayı alıp firar ederler bunun üzerine hane sahibi de duçar olduğu zararlarla telâfisi ve sârikleri derdest için derhal polise müracaat eylemek ıztırarında kalır.*⁴⁰

3- Yankesiciler

Yankesici, sözlükte bir kimsenin cebinden, çantasından hissettirmeden bir şey çalan kimse, cep faresi, tırtıkçı şeklinde tanımlanmaktadır. İslam hukukunda adi sirkatten fiilde, başkasına ait malı sahibinin gafletinden faydalanarak, aleni bir şekilde alıp kaçmayı ifade ettiğinden ayrılır. Gizlice alma, koruma altındayken alma ve çalınan malın muayyen miktara ulaşması gibi bazı unsurlar yankesiciliğin adi sirkatten ayrılan yönleridir. Yankesiciler, meslekleri gereği kalabalık yerleri tercih ederlerdi. Çarşı içi, köprübaşı, vapur iskeleleri, istasyonlar, tünel giriş ve çıkışları, cami ve kilise önleri ile alaylar onların hünerlerini gösterdikleri mekânlardı. Yankesiciler gayet çevik ve atik adamlardı, şehadet ve orta parmakları ile cüzdan, cep saati, tütün tabakası vb. kıymetli eşyalarını fark ettirmeden aşırırlardı. Altın saat kordonlarını kesmek için makas da taşırlardı. Bazen yanlarında kadın, çocuk veya erkek meslektaşları bulunurdu. Çocuklar boylarının kısalığı ve masumiyetleri önyargısıyla kalabalık içinde özellikle kadınların çantalarını kolaylıkla açabiliyor ve değerli eşyaları alabiliyorlardı⁴¹. Yankesicilik nitelikli hırsızlıktır, bu yönüyle bakıldığında adi sirkat ile yankesicilik suçunun yoğunlaştığı dönemlerdeki farklılık da anlam kazanır. Adi sirkat 1918 yılında en üst noktasına ulaşmakla birlikte savaştan sonra, işgal yılları da dâhil olmak üzere azalmaya başlamıştır.

³⁹ Polis Mecmuası, 1 Mayıs 1336 (1920), S. 125, s. 440.

⁴⁰ Polis Mecmuası, 1 Mayıs 1336, (1920),S. 125, s.437.

⁴¹ Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi Evrakı (DH.EUM.THR) 4/64, 07.09.1327

4- Ahz – Gasp ve Karmanyolacılık

Hırsızlık fiilinin mağdur açısından herhalde en korkutucu olanları gasp ve karmanyolacılıktır. Gasp suçu, başkasına ait olan bir şeyi zor ve cebir kullanarak almayı ifade eder.⁴² Özünde şiddet ve tehdit içermesi bakımından adi sirkatten ayrılır. Karmanyolacılar üç-dört kişilik gruplar halinde dolaşırlar, genelde geceleri, tenhada gözlerine kestirdikleri kişinin üzerine atılarak kurbanın el ve boğazından yakalayarak yere serer ve ceplerini boşaltırlardı. Kurban bağırarak istese boğazını daha feci sıkırlar ya da ağzına bir şey tıkırlardı. Bayılma derecesine gelen masum iyice çırpındıktan sonra kaldırımına atılarak bırakılırdı. Bu esnada gruptan birisi de gözcülük yapardı. Bir dönem İstanbul’u mesken edinen İtalyan karmanyolacılar kurbanlarını yakalamak için kement kullanırlardı. Yerli karmanyolacılar ise gündüz çalışırlar ise toz biberle kurbanın gözlerini yakarlar ve işe koyulurlardı. Karmanyolacılarla başa çıkmak oldukça zordu çünkü cesur, güçlü, kuvvetli kişilerdi ve en önemlisi öldürmekten çekinmezlerdi. Bağırmaya çalışan veya üzerinde “yeterince” para ve değerli eşya çıkmayan kurbanların kulaklarından tutar, kafalarını duvar ve kaldırımına vururlardı.⁴³ Gasp ve karmanyolacılık birbirine benzemekle birlikte karmanyolacılıkta özellikle gecelerin tercih edilmesi, gruplar halinde hareket edilmesi, onu gasp suçunun niteliklisi haline getirmektedir. Bir bakıma gasp suçunun daha organize ve tabii ki daha tehlikelisi olduğu söylenebilir.

5- Kaldırımcılar

Dolandırıcılığın ve yankesiciliğin farklı bir türü olan kaldırımcılar, dükkân önlerinden, işportalardan öteberi çalan hırsızlardan oluşmaktaydı. Kaldırımcı denilen hırsızlar üç-dört arkadaş dolaşırlardı. Bunların paltolarının astarıyla yüzü arasında dışarıdan fark edilmeyen birer torba bulunurdu. Hırsız takımı peş peşe, örneğin bir kumaşçı dükkânına girer, değişik tür kumaşları çıkarttırırlardı. Dükkân sahibi ya da müstahdem müşterileri memnun etmek için sık sık tezgâhtan ayrılarak mal çıkarmak zorunda kalırdı. Dükkâncının bu denli meşgul olduğu bir sırada ilk giren kaldırımcı gözüne kestirdiği şeyleri hemen torbaya atardı. Ve pazarlıkta uyuşamayarak ya da çaldığı şeylere oranla çok daha ucuz bir iki şeyi alarak çıkar giderdi.⁴⁴

⁴² Mehmet Akif Aydın, “Gasp”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 13, s. 387-392.

⁴³ İbrahim Feridun, *Polis Efendilere Mahsus Terbiye ve Malumat-ı Meslekiye*, Dersaadet, Matbaa-i Hayriye, 1326. s.206-207

⁴⁴ *DH.EUM.AYŞ*, 55/91, 29.12.1339.

Kaldırımcı denilen bir nevi hırsızlar daha vardır ki bunlar da kumpanya teşil ederek ifâ-yı sirkat ederler. Bunların sirkat icrâ eylediği mahaller dükkân, çarşı, sergi, pazar, pınar yerleriyle, mahalli sairedir.

Sirkatin sûret-i ifâsına gelince: sirkat edecekleri şeyleri gözlerine kestirdikten sonra o mahalden bil-itibar eşya-ı musrukayı kaçıracakları sokak ve mahalle doğru muhtelif şahısları, muhtelif kasalarla ikamet ederler ve nazar-ı dikkati celp etmemek üzere kendileri de bir işle meşgul görünürler. Dükkân veya sergi yanında bulunan şahıs çalabildiği şeyi derhal almadan atmak yuvarlamak gibi sûretlerle ikinci arkadaşına isal eder. Ve kendi elinde birisi bulunmadığından dikkat edilmez ise işin farkına varılmaz. Masruk mal kumpanyanın diğer efrâdı tarafından elden ele isal edilerek nihayet mutalup olan mahalle aşırılmış bulur. Kaldırımcılık eden hırsızlar ekseriyetle küçük çocuklardan ibarettir. Bu nevi çaresizliği edenler on beş veya on sekiz yaşından büyük değildirler.⁴⁵

Kaldırımcılık yeni bir suç türü değildir. Yazılı kaynaklar bu suçun ülkemizde en az bir asırdan fazla tarihinin olduğunu göstermektedir. 1900'lü yılların başlarında, Dersaadet Polis Mektebi Terbiye-i Bedeniye ve Terbiye-i Meslekiye Muallimi kitabında İstanbul'da işlenen diğer yankesicilik türleri yanında kaldırımcılık suçundan da ilginç detaylarla bahsedilmektedir. İbrahim Feridun'un tırnakçılık tasvirinde öne çıkan detaylar bu suçun bugünkü karakteristikleri ile de ciddi benzerlik göstermesi açısından önemlidir. Yüz yıl önce kaldırımcılık yapanlar yerli hırsızlar değil "Cezayir Çingeneleri" ve "Hasköylü Museviler", yani yabancılardır. Suçun işlendiği memleketin diline hâkim olmama veya dili yeterli düzeyde bilmiyormuş gibi görünme gayreti vardır. O zamanki kaldırımcılık doğrudan çalma, cebir, zorlama gibi basit hırsızlık suçunun özellikleri yoktur. Bunun yerine meşru görünen bir iş ilişkisi, güven tesisi ve gönüllü bir para alışverişi vardır. Tırnakçılar o dönemde de para bozurma veya alışveriş bahanesiyle kurbanları ile temasa geçmektedirler. Bu ilişki içerisinde bir tarafın özel yeteneği ile diğer tarafın aldatılması ve elle sayılan paranın bir kısmının özel bir yetenekle hissettirilmeden çalınması söz konusudur. Bugün, yüzyıl sonrasının İstanbul'unda halen aynı suç, neredeyse aynı şekilde işlenmekte ve aynı nitelikleri taşımaktadır.⁴⁶

Dolandırıcılık suçu ise, vukuât-ı zabita, kısım-ı adli veya suçlarla alakalı yazılmış makalelerde nadiren karşımıza çıkmaktadır. Suç istatistiklerinde ise bu suç, mala karşı

⁴⁵ Polis Mecmuası, 1 Mayıs 1336 (1920), S. 125, s.438.

⁴⁶ F. İbrahim, Polis Efendilere Mahsus Terbiye ve Malumat-ı Meslekiyye, s.209

işlenen suçlar arasında en yoğun bir şekilde işlenen suçlardan birisi olarak görünmektedir. I. Dünya Savaşı yıllarından sonra dolandırıcılığın artış göstermesi üzerine Filorinalı Nazım Bey, “*Dolandırıcılıktan Sakınınız*” başlıklı makalesini yayınlamıştır. Bu makalede dolandırıcılık suçu ile ilgili olarak aşağıdaki ifadeye yer verilmiştir:

*Harb-i Umumi'nin ahlak-ı amme üzerinde açtığı rahne-i sükût, dolandırıcılık gibi meş'ûm bir istidad ve menfur bir itiyad ile enzar-ı halkta nişanedar-ı istikrah olan eşhası, bu tarik-i merduda vası' mikyasta sürüklemekten hâlî kalmadı. Bir haldeki güne gün suret, renkarenk şeytanetlerle ika edildikte bulunan dolandırıcılığın, gün geçmiyor ki yeni ve acîb bir şekl-i hayretfezâsı ve vasıl-ı sem'-i ittilaamız olmasın... Zamanın bu zemin-i iğfalkaride ve lehferma şekillerle ihdas edegeldiği çehre-i vukuatı imkân-ı inkişaf vermemek ciheti, memurini zabıtanın ziyade efrad-ı ahalinin dûş-ı teyakkuz ve ihtimamına terettüp eden bir vazife-i mühimmedir.*⁴⁷

Bahse konu makalede, I. Dünya Savaşı'nın neticesinde toplumdaki ahlaki yozlaşmanın bir sonucu olarak, kötülüğe kabiliyeti olan bazı zararlı şahısların fırsattan istifade ederek geniş çaplı ve türlü türlü şekillerde dolandırıcılık faaliyetlerine giriştiklerini ifade etmektedir. Ona göre her gün farklı bir şekilde dolandırıcılık olaylarına rastlanılmakta, bu gibi suçların artmaması için polisten ziyade vatandaşlara görev düşmekte ve vatandaşlar bu hususta daha dikkatli olmalıdır. Bu makalede, bu olayla ilgili olarak Emniyet Müdürlüğü tarafından gazetelere ilanların verildiği de anlatılmaktadır.⁴⁸

Mecmuada mantarcı denilen farklı bir suç türünden de bahsedilmiştir. Mantarcı diye bilinen dolandırıcılar iki, üç kişi birlikte dolaşırlardı. Bunlar sefaretlerin önlerinde pasaport çıkartmak için gelen ya da bilet almak üzere istasyonlarda, acente önlerinde toplanan ve vapura binen yolcular arasında faaliyet gösterirler ya da o günkü deyişle “*mantar yuttururlardı*”. Dolandıracakları adamla kısa sürede ahbap kesilirler ve içlerinden biri adamcağızı bulunduğu mevkiden bir parça uzaklaştırırdı. O sırada önceden hazırlanmış, içinde kalp altın paralar bulunan para çantası sezdirilmeden yere bırakılırdı. Dolandırıcı çantayı hemen kapar ve yanındaki gafil adama gösterirdi. Ve güya parayı paylaşmak maksadıyla adamı تنها bir yere götürürdü. Çantadan çıkarılıp tam paralar paylaşılacağı sırada mantarcının arkadan gizlice gelen arkadaşı telaş ve hiddetle onların üzerine atılır: “*Paramı çaldınız üzerinizi arayacağım*” derdi. Tuzağa

⁴⁷ Polis Mecmuası, 1 Ocak 1337 (1921), S.134, s. 554.

⁴⁸ Polis Mecmuası, 1 Mart 1336 (1920), S. 123, s. 321.

düşen saf adam gerçeği bilmediği için önce kendisinin aranmasına razı olurdu. Para çantasını da çıkarır gösterirdi. Parası kayıp pozlarına yatan adam ustalıklı elindeki kalp paraları çantaya bırakır oradaki sağlam paraları çalardı. Bu arada yanlışlıkla üzerini aradığından dolayı adamdan af dilerdi. İşte bu sırada birinci mantarcı ikinciyeye “*ben senin paranı çarpanı biliyorum; gel sana göstereyim*” diyerek safdilden beş on dakika müsaade isterdi. Tabi ki bir daha dönmezdi. Bir tür mantarcı olan tırnakçılar, genellikle iki yılda bir İstanbul’a gelen Cezayir Çingeneleriyle Hasköylü beş-on Musevi’den oluşan bir kumpanyaydı. Bunlar para bozdurmak ya da bir şey almak bahanesiyle sarrafa ya da dükkâna girerler, parayı verip üst tarafını alacakları zaman verilen parayı beğenmezlerdi. Aynı zamanda Osmanlıca bilmiyormuş pozuna yatarak, ellerini sarrafın ya da dükkâncının çekmecesine ya da para kutusuna sokarlar ve istedikleri parayı gösterme ayağına yatarlardı. İşe o anda son derece maharetle parmaklarının arasına çalacakları parayı sıkıştırırlar ve pazarlıkta uyuşamayarak çıkar giderlerdi. Bazen de parayı sayarken hissettirmeden birkaçını çalarak biçare sarrafa yahut dükkâncıya verdiği parayı tekrar verirlerdi.⁴⁹

6- Otomobil Kazaları

Osmanlı toplumunun motorlu araçlarla tanışması ancak XX. yüzyıl başlarında olmuştur. Bu araçlar ilk başlarda kazalardan korunmak adına yasaklanmışsa da zamanla ülkede yaygınlaşmış ve hayatın bir parçası haline almıştır. Böylece ulaşım sektöründe yeni bir dönem başlarken bir taraftan da trafik kazalarıyla yüz yüze gelinmiştir. Osmanlı Devleti’nde trafiğin düzenlenmesi esas olarak belediyenin görevlerinden olup denetleme konusunda polise de görev verilmektedir. İdarenin bu konudaki görev ve yetkilerini havi 6 Ocak 1913 tarihli *Vezaif-i Zabıta-i Belediyeyi Mebni Talimat* isminde bir metin yayınlanmıştır.⁵⁰ Söz konusu talimat incelendiğinde sadece motorlu araçlarla değil at vb. hayvanlarla çekilen arabalarla da ilgili ayrıntılı düzenlemeler olduğu görülmektedir.⁵¹ Talimat hükümlerine göre; at, beygir, öküz ve manda ile çekilen araba sürücüleri 20 yaşından aşağı olmayacak, ehliyete sahip olacaklar, belediye tarafından belirlenen yeknesak elbise giyecekler ve yine belediye tarafından verilen rozeti yanlarında bulunduracaklar, arabalara hayvan sayısı ve cinsine göre belirlenen miktardan fazla yük atılmayacak, sarhoş olarak araba kullanılmayacaktır. Araba,

⁴⁹ *Polis Mecmuası*, 1 Mart 1337 (1921), S. 136, s. 613.

⁵⁰ *Polis Mecmuası*, 1 Ocak 1339 (1923), S. 157, Sayfa 911-912.

⁵¹ *Polis Mecmuası*, 1 Eylül 1338(1922), S. 153, Sayfa 848.

otomobil ve bisiklet sürücüleri polise itaat edecekler, dinlemeyenlerin araçları trafikten men edilecektir. Ayrıca talimat, arabacı ve otomobil sürücülerini yolcu, ahali ve birbirlerine nezaketle davranmaya mecbur tutmaktadır.⁵²

Talimatname, otomobillerin iyi bir fren sistemine, ruhsata, sürücünün ehliyete, en az 50 metreden duyulabilecek bir kornaya, ön ve arkada plakaya sahip bulunmasını, şehir dâhilinde göz kamaştırıcı ışıklar kazalara sebep olacaklarından büyük fenerlerin (far) kullanılmamasını, tekerleklerinin lastik olmasını gerekli görürken ses, duman ve pis kokuyla çevreyi rahatsız etmesini yasaklamaktadır.⁵³ Trafikte daima yolun sağı kullanılacak, otomobiller şehir içinde saatte 10, şehir dışında ise 30 km'yi geçmeyeceklerdir. Talimata aykırı hareket edenler birincisinde ihtar, ikincisinde ise geçici olarak işten men edilecektir.⁵⁴

Bizde otomobillerin ve sahip ve şoförlerinin tabi olacağı ahkâm henüz layıkıyla tespit olunmamıştır. İtilaf zabıtasının ittihaz ve neşir ettiği bazı muvakkat esâsât gayri kâfi olduğu gibi mevrada tatbîk edilememekte olduğundan halkımızın bu yüzden maruz kaldığı kaza ve tehlikeler Avrupa'daki emsaline nazaran pek çoktur. Ahiren hukûkî sanisan ve bilhassa Tan Gazetesi, Paris'te otomobil kazalarının neşirini ve kazazedelerin kâfi teminat-ı hukûkiye ve kânûniyeden mahrumiyetini nazar-ı dikkate alarak şikâyet etmiş ve hükümet ve meclis nezdinde teşebbüsatta bulunmuştur. Tan Gazetesinin 24 Kânûn-ı Evvel sene 1922 tarihli nüshasında görülen izahat-ı atıye bilhassa nazar-ı dikkati celbidir.

Otomobiller tarafından ifâ olunan ve mütemadiyen tezayüt eden kazaların miktarı Nâfi'a ve Dâhiliye Nezaretlerini Sokak zabıtasına ait ahkâm-ı kânûniye Code De La Route tadile sevk etmiştir. Malumdur ki mahir bir irade mucibince otomobil işletmek ruhsatnamesi almak için şoförün lâ-akâll on sekiz yaşında olması şarttır. Bundan maada taşıyabileceği sikletin miktarına dair hususi bir ruhsatname istihsâl etmek lazımdır.

Tıp Akademisi azasından Profesör Fressinger bu babda birçok memleketlerce kabul edilmiş olan ıslahatın icrâsını teklif etmiştir. Şoförün muayene-i tabiyesi keyfiyeti bu kabildendir. Bugün şoförler meyanında sağırlar, bir ayaktan mahrum olanlar vardır.

Bir taraftan kazaların diğer taraftan otomobillerin ve şoförlerinin çoğalması vaz'-ı kânûnu bu tehlikeye karşı tedabir ittihazına sevk eder.

⁵² Polis Mecmuası, 1 Şubat 1339 (1923) S. 158, Sayfa 927.

⁵³ DH. EUM. SSM., 56/55, 22.04.1336.

⁵⁴ Polis Mecmuası, 1 Eylül 1338(1922), S.153, Sayfa 847.

Birçok otomobil sahipleri ve müstecirleri sebep verecekleri kazalara karşı teminat vermedikleri gibi bunun için kâfi sermayeye de mâlik değillerdir. Kazaya maruz kalanlar mahkûmlar da zarar ve ziyanlarına dair hükûm-i istihsâl etseler bile istifaya muvaffak olamamaktadırlar.

Tabip-i adli Socquet'nin teklifi üzerine "Kânûnun tatbikâta göre islahı için müteşekkil kânûn-ı adliye komitesi" Mösyö Lafarge'yi bu hususta teşebbüsât icrâsına memur etmiş ve meclis-i mebûsân kânûn-ı mülkiyeye ve cezaiye tetkikat-ı mukteziyeye ibtidar eylemiştir.

En iyi tedbir otomobil işlemeye başlamadan evvel sahiplerini teminat-ı iranesine mecbur etmektir. Deniyor ki teminat-ı mecburiye usûlü hürriyet esâsâtına muhaliftir. Buna cevaben deriz ki şimendiferlerde tramvaylarda, fabrikalarda emniyet ve sıhhat-i umûmiyeye müteallik esvaptan dolayı birçok ahkâm-ı kânûniye ve nizâmiye vaz' edilmiştir. Teminat yerine depozito almak usûlünün ikamesi de kabildir. Şoför kumpanyalarından da aynı sûretle teminat alınmamakta mıdır?⁵⁵

Otomobil her ne kadar yavaş yaygınlaşsa da ülkeye girmeye başlamasıyla trafik kazaları da kendini göstermeye başlamıştır. Esasen otomobilden önce de at arabaları, tramvay ve bisiklet kazaları devam edip gelmekte ise de otomobille beraber daha sık görülmeye ve daha ağır sonuçlar doğurmaya başlamıştır. Kaza sebepleri incelendiğinde, günümüzden farklı olmayacak şekilde araç, yol ve insan faktörleri öne çıkmaktadır. Kazaların önlenmesi konusunda oldukça duyarlı olan idare bu sebepleri tespit ettikten sonra gerekli tedbirleri almaya başlamıştır.

---

⁵⁵ **Polis Mecmuası**, 1 Ocak 1339 (1923), S. 157, s. 911-912.

SONUÇ

Bu çalışmada, polis teşkilatının yayın organları olan Polis gazetesi ve Polis Mecmuası'nın Osmanlıca nüshaları incelenmiş, suç ve ceza ile alakalı makale, tutanak, olay raporu, istatistik vb. içeriği incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmamızda Polis Mecmuası 1919-1923 yılları arası yayınlanan sayılarına göre İstanbul'da işlenen suç çeşitleri üzerinde durulmuştur. Dönemin kendine özgü koşulları gereği İstanbul'da ekonomik hayat çökme noktasına gelmiş, fiyatlar yükselmiş, iâşe temini zorlaşmıştır. Aynı dönemde İstanbul'da görece büyük bir nüfus hareketliliği yaşanmıştır. Bolşevik Devrimi'nden kaçan Ruslar, Anadolu'dan gelen yerli nüfus ekonomik ve sosyal sorunları daha da arttırmış, işsizliği körüklemiştir. Çalışmamızda temel kaynak olarak kullandığımız Polis Mecmuası verilerine dayanarak ulaştığımız sonuçlara göre Osmanlı'da suç oranı payitahtın kültür normları, yaşam tarzı Batı'ya yaklaştığı oranda artış göstermişti. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul yabancı suçlular için cazip bir hedef kitlesi oluşturmuştu. Dış ticaretin gelişmesi, ekonominin parasallaşması kentte, görünür nitelikte, ortalıkta varlıklı bir kesimin oluşmasına neden olmuştu. Servet artık dışa vurmuş, çekicilik kazanmıştı. Gösteriş alenileşmiş, insanlar özenti tutkusuna ram olmuşlardı. Suç kesiminin bu evrede hedef belirlemeleri daha da kolaylaşmış ve kolluk kuvvetleri yeni suç türleriyle karşı karşıya kalmıştır.

Çalışmamızda temel kaynak olarak kullandığımız Polis Mecmuası verilerine dayanarak ulaştığımız sonuçlara göre İstanbul'da I. Dünya Savaşı'nın son iki yılından itibaren genel suç miktarında artış görülmüştür. Bu artış 1919 yılından itibaren daha hızlı bir şekilde yükselerek İstanbul için olağanüstü sayılması gereken bir seviyeye oturmuştur. Bu seviye dört yıl boyunca aşağı yukarı korunmuş, 1923 yılından itibaren ise düşüşe geçmiştir.

I. Dünya Savaşı'nın ilk iki yılı haricinde İstanbul'da suç oranları görece yüksektir. Savaşın uzaması, Osmanlı Devleti'nin zaten yetersiz olan mali kaynaklarının tükenmesi, tüm ülkede olduğu gibi İstanbul'da da ciddi ekonomik krizlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu sıkıntılar sonucu artan yoksulluk ve kentin sosyal yapısında meydana gelen iç ve dış kaynaklı etkiler suç oranlarını arttırmıştır. Savaşın bitimiyle cephede zor yıllar geçirmiş askerler kente dönmüş fakat bozuk ekonomik yapı terhis olmuş askerlerin beklentilerini karşılayacak durumda değildi. Mütareke yıllarında İstanbul'un karmaşık yapısına bir de işgal güçleri ve onlardan güç alan bazı yerel unsurlar eklenmiştir. Tüm bunlar İstanbul'da asayışı bozan unsurlar olarak kabul edilebilir. Mütareke yıllarında soygun, hırsızlık, yankesicilik, yol kesme, gasp gibi

suçlar diğer suçlara nazaran daha fazla artmıştır. Bu tür suçların artmasında otorite boşluğu ve hukuk sistemine güvensizlik etkili olmalıdır. Zira bu süreçte İstanbul Polis Müdürlüğü gerek kadro gerekse nüfuz olarak güç kaybetmiş, suçla mücadelede yetersiz kalmıştır. İstanbul'da işgalin sona erdiği 1922 yılından itibaren suç oranlarında belirli oranda bir artış görülmektedir. Özellikle 1919-1923 yıllarında görülen bu artış kurumsallaşmaya başlayan yeni Cumhuriyet'in sancıları olarak düşünülebilir. İstanbul'da savaş yıllarının, Mütareke döneminin ve Mütareke sonrası yılların farklı karakterleri olmasına karşın suç olgusu ile ilgili ortak noktalar ekonomik sorunlar ve yönetim boşluğu gibi görünmektedir.

KAYNAKÇA

1- Arşiv

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Seyrüsefer Kalemi (DH. EUM. SSM)
56/55, 22.04.1336.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi (DH.EUM.AYŞ)
55/91, 29.12.1339.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi Evrakı (DH.EUM.THR)
4/64, 07.09.1327

Emniyet Genel Müdürlüğü, İç Hizmet Bülteni, S. 1, Ankara, 1975

Emniyet Genel Müdürlüğü, İç Hizmet Bülteni, Ankara, 1977

Emniyet Genel Müdürlüğü, İç Hizmet Bülteni, S. 18, Ankara, 1982.

Emniyet Genel Müdürlüğü, İç Hizmet Bülteni, S. 23, Ankara, 1984

2- Gazete ve Dergiler

Polis Mecmuası, 1 Temmuz 1329 (1913), S.1.

Polis Mecmuası, 1 Ocak 1335, (1919), S. 109.

Polis Mecmuası, 1 Mart 1336 (1920), S. 123.

Polis Mecmuası, 1 Nisan 1336 (1920), S. 124.

Polis Mecmuası, 1 Mayıs 1336 (1920), S. 125.

Polis Mecmuası, 1 Şubat 1337 (1921), S. 134.

Polis Mecmuası, 1 Mart 1337 (1921) , S. 136.

Polis Mecmuası, 1 Eylül 1338(1922), S. 153.

Polis Mecmuası, 1 Ocak 1339 (1923), S. 157.

Polis Mecmuası, 1 Şubat 1339 (1923), S. 158.

3- Kitaplar

ALYOT, Halim, **Türkiye’de Zabıta**, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1947.

ARSLAN, Ali - BOZKURT, Abdurrahman - GÜLLÜ, Ramazan Erhan, **Milli Mücadelede Polisler**, Paraf Yayınları, İstanbul, 2011.

ERGUT, Ferdan, **Modern Devlet ve Polis, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Toplumsal Denetimin Diyalektiği**, İletişim Yay., İstanbul, 2015.

FERİDUN, İbrahim, **Polis Efendilere Mahsus Terbiye ve Malumat-ı Meslekiyye, Matbaa-i Hayriye**, İstanbul, 1326.

OKÇABOL, Derviş, **Türk Zabıta Tarihi ve Teşkilât Tarihçesi**, Polis Enstitüsü Neşriyatı, Ankara, 1940.

4- Makaleler

ARI Bülent- ERDOĞDU Teyfur, “Anadolu’da Asayiş’in Tarihi”, **İstanbul: Tarihte Türk Polis Teşkilâtı Sempozyumu**, Bildiriler Kitabı, İstanbul, 2013.

DİKİCİ, Ali, “Milli Mücadele Döneminde İç Güvenlik ve Türk Polisi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XXIII, S. 67-68-69, Kasım, 2008, s.339-382.

FINDIKLI Remzi, "Osmanlı Devletinde Güvenlik ve Polis", **Yeni Türkiye Yayınları**, Ankara, 1999, s.295-300.

ILIKAN Faruk, “II. Meşrutiyet’de Serseri ve Mazanne-i Sû’ Eşhâs Hakkında Nizâmname”, **Tarih ve Toplum**, S.18, Ankara, 1992, s.49-56.

KILIÇ, Orhan, “XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti’nde Kalpazanlık Faaliyetleri Osmanlı”, **Osmanlı 3**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.180-187.

ÖZBEK Nadir, “II. Meşrutiyet İstanbul’unda Dilenciler ve Serseriler”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, S. 64, İstanbul,1999, s.34-43.

TOPRAK, Zafer, “Osmanlı’nın Son Döneminde İstanbul Sokaklarında Marjinaller: Hırsızlar, Dolandırıcılar, Yankesiciler”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, No: 38, 2008, s.275-279.